

Jog

történeti szemle

XXIII. évf.
3. szám
2025

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Választójogi dilemmák a fővárosban
Budapest egyesítésének idején

Budapest multikulturalizmus
és nacionalizmus között, 1848–1919

Félelmek horizontjai. Vitás kérdések
és ellenvélemények rétegei Buda,
Pest és Óbuda egyesítéséről

A legkisebb láncszem. Óbuda
és a városegysítés(ek)

Budapest önkormányzati
adórendszere a városegysítéstől
a második világháborúig

Budapest városrendezési tervei
a múltban és a jelen kihívásai

Egy sajátos tulajdonszerzési mód.
A hatósági árverés jogtörténetének
vázlata, különös tekintettel
a magyar vonatkozásokra

*Buda-Pest főváros címerének
tervrajza 1873-ból*

TARTALOM

BUDAPEST 150

GERHARD Péter – Választójogi dilemmák a fővárosban Budapest egyesítésének idején	1
HOREL, Catherine – Budapest multikulturalizmus és nacionalizmus között, 1848–1919.	9
PÁLVÖLGYI Balázs – Félelmek horizontjai. Vitás kérdések és ellenvélemények rétegei Buda, Pest és Óbuda egyesítéséről	18
SIMON Katalin – A legkisebb láncszem. Óbuda és a városegysítés(ek)	26
SIPOS András – Budapest önkormányzati adórendszere a városegysítéstől a második világháborúig	35
SOÓKI-TÓTH Gábor Csaba – Budapest városrendezési tervei a múltban és a jelen kihívásai	43
MŰHELY	
MOLNÁR Dániel – Egy sajátos tulajdonszerzési mód. A hatósági árverés jogtörténetének vázlata, különös tekintettel a magyar vonatkozásokra	50
SZEMLE	
VARGA Benedek – Beszámoló a 8 th Biennial Conference of the ESCLH: Back to the Past and Building the Future című nemzetközi konferenciáról	58
KÖNYVEKRŐL	
Pólay Elemér <i>A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára</i> című művéről – ZALAHEGYI Zoltán	60
HÍREK	64
SZERZŐI ÚTMUTATÓ	68

A címlapon:

„Buda-Pest főváros czimerének tervrajza.” Buda-Pest czimere. *Vasárnapi Ujság*, 1873. (április 6.) 14. sz. 168. p.,
Arcanum Újságok

Szakmai partnerünk
a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság.

Támogatóink:

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztő bizottság
elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkiđ (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel),
Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőbizottság:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Beliznai Kinga,
Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály,
Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Szerkesztőség

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Dr. Megyeri-Pálffy Zoltán
Hírszerkesztő: Dr. Kovács-Szépvolgyi Enikő

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211.,
Tel./Fax: + 36 1 411 6518, jogtortenetiszemle@gmail.com
ISSN 3004-118X (Online)
ISSN 0237-7284 (Nyomtatott)

Jog
történeti szemle

Kiadja a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-
és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszéke, a Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi
Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Pázmány
Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti
Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc
Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi
Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti
Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Előzmények: az 1848-as áprilisi törvények

Az e tanulmány címében jelzett választójogi dilemmák origója az 1848-ban népképviseleti alapra helyezett országgyűlési és helyhatósági választójogi rendszer kialakulása volt. Az áprilisi törvényekkel megszűnt a korábbi rendi képviselet, de a népképviseleti választásra való áttérés természetesen már 1848-ban sem volt vitáktól mentes folyamat. 1848-ban csupán két pontban nem volt nézetkülönbség: szinte egyöntetű volt az általános választójog bevezetésének az elutasítása, és abban is egyetértés uralkodott, hogy a felsőfokú végzettségűek, anyagi helyzetüktől függetlenül, választójoghoz jussanak. A leginkább éles vita két kérdés körül forgott ekkor. Az egyik kérdés a – széleskörűen elfogadott – választójogi cenzus mértéke, a másik pedig a cenzus szintjét el nem érő, de addig választójoggal rendelkezők kiváltságainak megőrzése volt. Végül mindkét kérdésben sikerült konszenzusra jutni az utolsó rendi országgyűlésen, a „régijogon” választók kategóriáját Kossuthnak sikerült a törvénszövegbe juttatnia, elsősorban azért, hogy a kisnemesi tömegek választójogának fenntartásával megőrizze a nemesség vezető pozícióit az új, népképviseleti országgyűlésben is.¹

Az áprilisi törvények közül az 1848. évi V. törvénycikk² az országgyűlés, az 1848. évi XXIII. törvénycikk³ a szabad királyi városok, így Pest és Buda képviselő-testületeinek megválasztásáról rendelkezett. Óbuda ekkor, mezőváros lévén, a községi választójog alapján választott képviselő-testületet, de ezzel itt most nem foglalkozok részletesebben. Országgyűlési választójoggal rendelkezők az 1848. évi V. törvénycikk szerint a már említett „régijog”-gal rendelkezők mellett az ország „mindazon bennszülett, vagy honosított, legalább 20 éves, és sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, sem pedig elkövetett hűségtelenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt fenyíték alatt nem levő lakosai, a nőket kivéve”, akik szabad királyi városokban vagy rendezett tanácsú községekben 300 ezüst forint értékű házat vagy földet, más községekben pedig legalább negyed úrbéri telket kizárólagosan, illetve házastársukkal vagy kiskorú gyermekeikkel birtokolnak, vagy saját műhellyel, kereskedési teleppel, gyárral vagy legalább egy segéddel rendelkező kézművesek, gyárosok vagy kereskedők, ezeken túlmenően azok, akiknek földbirtokukból vagy tőkéjükből évi 100 ezüst forint értékű jövedelmük van, avagy „jövedelmükre való tekintet nélkül a tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók”.⁴ A régi jog és az értelmi cenzus szabályozásával a főrendek választójogi jogát is egyetértett – bár az ő javaslatukra kerültek be az utóbbi kategóriába a segédlelkészek, illetve az a kitétel is, hogy az értelmi cenzus csak abban a választókerületben érvényesíthető, amelyben a választó állandó lakása van. A főrendek a jövedelmi cenzus esetében sikertelenül javasolták azt, hogy a negyed úrbéri telek helyett legalább

Gerhard Péter*

Választójogi dilemmák a fővárosban Budapest egyesítésének idején

fél úrbéri telek legyen a küszöb (ők ezt azzal indokolták, hogy az alacsonyabb cenzus a nemzetiségeknek kedvez), azt viszont elérték, hogy a 100 ezüst forint jövedelem saját földbirtokból vagy tőkéből, tehát nem bérjövdelemből elérendő összeg legyen.⁵ Választójoghoz mindemellett csak a valamelyik bevett felekezethez tartozók juthattak, így egyelőre például az izraeliták ki voltak zárva a politikai jogokból.⁶

Az 1848. évi XXIII. törvénycikk 6. §-ának a szabad királyi városok helyhatósági választójogát megállapító rendelkezései több ponton eltértek az országgyűléstől. Egyrészt nem kellett bennszülettnek vagy honosítottnak lenni, viszont ennek kiváltására a kézművesek, kereskedők, iparosok és az értelmi cenzus hatálya alá esők számára legalább egy, a jövedelmi cenzus érintettjei számára pedig két év helyben lakást írtak elő. Az értelmi cenzusból itt kivették a gyógyszerészeket, lelkészeket, segédlelkészeket, községi jegyzőket és iskolatanítókat, és a többiek számára – településméret alapján – további egy, a házbérfizetés mértékén alapuló küszöböt is előírtak. Buda a nagyváros kategóriába került, itt 80 pengő forint házbér fizetése, míg az önálló kategóriát alkotó Pest esetében 100 pengő forint házbér fizetése lett az elvárás. A kevésbé nagylelkű főrendek egyébként itt a nagyváros kategóriában 100, Pest esetében 200 pengő forint házbér fizetésénél húzták volna meg a határt.⁷

Az önálló ipar, illetve kereskedelem helyhatósági választójogi kategóriájában nem volt lényegi eltérés az országgyűlési választójoghoz képest, leszámítva azt, hogy ez a törvénszöveg bejegyzett kereskedőket említ. A jövedelmi cenzust is településméret szerint határozták meg, Buda és Pest esetében jóval magasabban, mint az országgyűlési választójog esetében: Budán legalább 1000, Pesten legalább 2000 pengő forint értékű ingatlant, jövedelem esetében Budán legalább 600, Pesten legalább 800 pengő forintot kellett kimutatni. Az ingatlant ráadásul legalább egy éve kellett birtokolni, kivéve az örökség útján szerzett tulajdont. Könnyebbég volt viszont, hogy ebben az esetben a jövedelemini cenzusba beleszámított a kereset, tehát a bérjövdelem is. Mindemellett itt szintén megmaradt a választójoga mindazoknak, akiknek a rendi korszakban is volt, ez ebben az esetben a polgárjoggal rendelkezőket je-

* Gerhard Péter PhD, főlevéltáros, osztályvezető, Budapest Főváros Levéltára

lentette – de például a polgárjoggal nem rendelkező, de Budán vagy Pesten élő nemesekre nem vonatkozott, hiszen nekik korábban sem volt helyhatósági választójoguk.

A passzív választójogban, azaz a választhatóságban is volt eltérés: országgyűlési képviselővé válhatott minden 24. évét betöltött, a törvényhozási nyelv, azaz a magyar nyelv – közelebből nem részletezett mértékű – ismeretével rendelkező választó, míg ideiglenesen a szabad királyi városi képviselő-testületek tagjává a város minden megtelepedett, valamely bevett felekezethez tartozó – akár aktív választójoggal nem is rendelkező – lakosa megválasztható lett.⁸

Összegezve tehát, mindkét típusú választójogot az 1848-as törvények alapján csak atyai, gyámi, gazdai hatalom alatt nem álló felnőtt férfiak szerezhettek – a dualizmus végéig nem terjedt ki másokra sem az országgyűlési, sem a helyhatósági választójog. Az országgyűlési választójognál elvárás volt a honosság is, ami a helyhatóságánál nem, viszont alacsonyabb volt a vagyoni és a jövedelmi cenzus Buda és különösen Pest esetében, mint a helyhatósági választók esetében.

Az értelmi cenzus körüli bizonytalanságot egyébként jól illusztrálja a Nemzeti Színház művészeinek folyamodványa, amelyet Pest város közgyűléséhez nyújtottak be abból az okból, hogy rájuk is vonatkozzon a szabad királyi városokról szóló törvényben megállapított értelmi cenzus, mivel ők is egy országos intézet művészei. A közgyűlés beadványuk kapcsán úgy értelmezte a törvényt, hogy mivel Magyarországon nincs művészeti akadémia, annak „akadémiai művészek” kitétele alatt az „nem érthetett más”, mint a nemzeti színészet, köztük a Nemzeti Színház tagjait, így amennyiben az egy év helyben lakás és a 100 forint házbér követelményeit is teljesítették, elismerték választójogukat.⁹

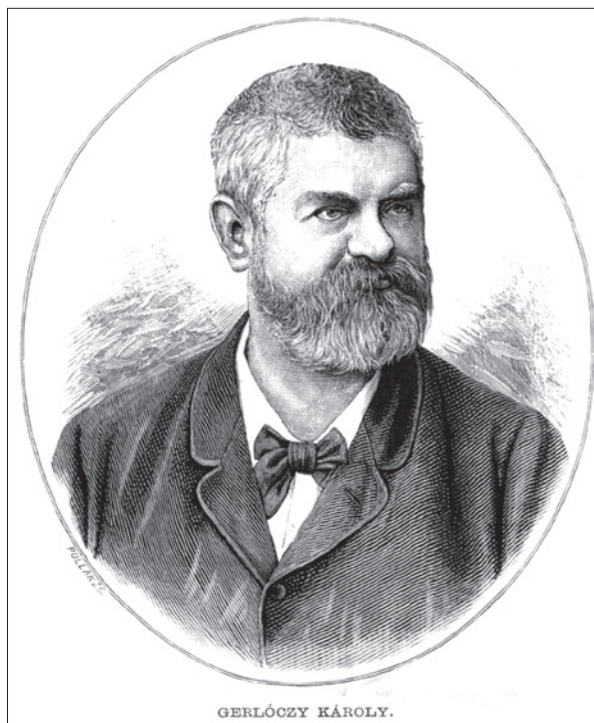
2. A kiegyezés után

Az 1848. évi, bevallottan ideiglenes választójogi intézkedések végül hosszan érvényben maradtak. Az országgyűlési választójog szabályozása Budapest egyesítéséig változatlan maradt, mivel azt csak az 1874. évi XXXIII. törvénycikk szűkítette – leszámítva az izraeliták (az izraelita vallásnak bevett vallással nyilvánítása nélküli) politikai emancipációját elrendelő választójog-kiterjesztést.¹⁰ A köztörvényhatóságokról ugyan már 1870-ben megszületett a választójogot is érintő szabályozás,¹¹ de mivel e

törvény megalkotásakor már tervben volt Buda, Pest és Óbuda egyesítése,¹² és az új főváros helyzetét külön törvényben kívánták szabályozni, a Budapest helyhatóságának véglegesnek szánt választójogi szabályozás még ekkor sem született meg, azaz itt a választójog körüli probléma tovább folytatódott.

Azzal összefüggésben viszont, hogy törvényi szinten késett a szabályozás, a választójog újragondolása kapcsán időközben számos tervezet, javaslat született meg. Az egyesülés előtt álló városok közül elsősorban Pest polgárait foglalkoztatta a kérdés.

A tisztújítás esedékességének közeledtével Gerlóczy Károly pesti tanácsnok 1869. október 31-én nyújtotta be a pesti törvényhatósági szervezet megállapítására kiküldött bizottsághoz törvénytervezetet Pest törvényhatóságának újjászervezéséről, amelyben helyhatósági választójogot javasolt minden magyar állampolgárságú, önjogosult (tehát gyámi, gazdai hatalom alatt nem álló) legalább két éve helyben lakó férfinak, aki legalább évi 10 forint állami egyenes adó fizetésével részt vesz a közadózásban, kivéve a büntetőeljárás alatt állókat, a két éven belül büntetett előéletűeket és az adóhátralékosokat. Ez a javaslat a korábbinál jóval nagyobb csoportokat juttatott volna választójoghoz, elsősorban a

Gerlóczy Károly (1835–1900)¹⁷

gazdai hatalom alatt állók kizárásának megszüntetése és az alacsony cenzus révén, de például a munkásság választójoghoz jutását ez a tervezet sem tette volna lehetővé.¹³ A javaslat passzív választójogot a választóknak tervezett adni, oly módon, hogy minden 1000 lakosra jutott volna egy képviselő, őket kerületenként kellett volna titkos szavazással megválasztani úgy, hogy minden kerület annyi képviselőt adott volna, ahány 1000 lakosa van.¹⁴ Pest közgyűlése 1870. január 5-én Seregi Józsa képviselő indítványára döntött egy, a törvényhatósági választásokat rendező törvény mielőbbi meghozatalát az országgyűlésnél sürgető feliratról.¹⁵ A felirat január 12-ére készült el.¹⁶

Ezt követően a pesti közgyűlés még hónapokon keresztül vitázott Gerlóczy javaslatáról, elsősorban a tisztviselők közvetett és élethossziglan tartó választása kapcsán. Gerlóczy ugyanis, a modernizálódó adminisztráció igényeinek megfelelően, a korábbi, hosszadalmas választási procedúrák helyett a főpolgármesteri tisztség kivételével minden tisztviselő – ráadásul élethossziglan – kijelölését a választók helyett a közgyűlési tagok kezébe kívánta helyezni.¹⁸ A vita során a választójog kérdését egyedül az Egyenlőségi Kör bolygatta, értetlenségét fejezve ki afelett, hogy mi is indokolná az eltérő választójogi szabályozást az ország-

gyűlési és a helyhatósági választásokon.¹⁹ A vita végére a közgyűlés mégis lényegében Gerlóczy eredeti javaslatát fogadta el, a tisztviselők közvetett választásával együtt, a választójog terén azzal az apró pontosítással, hogy a büntetőeljárás alatt állókat és a büntetésüket már letöltött elítélteket is választójogosultnak javasolták.²⁰ A törvényjavaslatot a pesti közgyűlés 1870. március 17-én terjesztette fel,²¹ de hiába vitáztak hónapokig rajta a pesti képviselők, Rajner Pál belügyminiszter ugyanis addigra beterveztette a kormánynak a köztörvényhatóságok általános rendezéséről szóló, 1870. április 27-én kelt törvényjavaslatát, ami egészen új alapokra kívánta helyezni a helyhatósági választójogot is. Ez az új alap pedig a legnagyobb adófizetők külön politikai jogokhoz juttatásának, közkeletű nevén a virilizmusnak a jogszabályba emelése lett.

A virilizmus bevezetése ugyan demokratikus deficitet okozott, de a történészek számára a virilisek kilététek megállapítása egy új, remekül hasznosítható forrás megjelenését is jelentette. A virilisek kutatása a magyar történetírásban elsősorban társadalomtörténeti ihletettséggel volt, a leginkább Vörös Károly programadó budapesti kutatásai nyomán felvirágzott irányzat a helyi városi elitnek teljes, strukturális rekonstrukciójára tett kísérletet a fennmaradt virilisjegyzékek alapján.²² Ilyen vizsgálatok történtek Hódmezővásárhely (Gyáni Gábor),²³ Pécs (Bérdi György),²⁴ Miskolc (Tóvári Judit),²⁵ Győr (Szakál Gyula),²⁶ Szekszárd (Csekő Ernő),²⁷ Szeged (Varga Norbert)²⁸ legnagyobb adófizetőivel kapcsolatban is. Újabban a virilis és választott törvényhatósági bizottsági tagok számos más forráscsoport bevonásával történő együttes vizsgálatára akadt több figyelemre méltó példa Takács Tibor (Nyíregyháza),²⁹ Horváth J. András (Budapest)³⁰ és Berecz Anita (Eger)³¹ kutatásai révén. Az utóbbi típusú kutatások megélénkülése annak is köszönhető, hogy Takács Tibor, majd vele egyetértve Cieger András felhívta a figyelmet arra a problémára, hogy elitkutatások címén a közelmúltig leginkább csupán a gazdasági (és részben a kulturális) elitet vizsgáló munkák születtek korábban, ezek is szinte kizárólag azon virilisjegyzékek alapján, amelyek összeállításával kapcsolatban amúgy számos forráskritikai probléma vetődött fel.³²

De hogyan is nézett ki a virilizmus intézményének beemelése Rajner Pál törvényjavaslatába? A tervezet 20. §-a szerint a törvényhatósági „bizottság áll fele részben a legtöbb egyenes államadót fizető honpolgárokból, hason fele

részben pedig a választó közönség választottaiból”, azzal a megkötéssel, hogy az értelmiségiek egyenes államadója kétszeresen számít (23. §).³⁴ Emellett a korábbi, szűkebb választójog helyett az országgyűlési választójoghoz kötötte a helyhatósági választójogot is, a választathatóság köre viszont éppen, hogy szűkült: a szabad királyi városokban az írni-olvasni tudó választók passzív választójogát tartalmazta a törvényjavaslat (27. §).³⁵

Visszatérve a virilizmus kérdéséhez, a törvényjavaslat indoklása a következőképpen érvelt: aki sokat tesz hozzá az adott törvényhatóság költségvetéséhez, annak a beleszólása az ügyekbe ne a választási esélyektől függjön. Arra is hivatkozott az indoklás, hogy a legvagyonosabbak tudják leginkább a képviselőtestületi tagsággal járó tete-mes költségeket kifizetni, így ők nem fognak távol maradni a testületi ülésektől. Emellett a legnagyobb adófizetők kooptálása a törvényhatósági bizottságokba arra is jó az előterjesztők szerint, hogy helyzetbe hozza az értelmiség vagyoni független tagjait, „a józan szabadság legtermészetesebb és legértékesebb képviselőit”.³⁶

A törvényjavaslat hatalmas felháborodást keltett. Megyék és városok egész sora követelte a törvényjavaslat tárgyalásának elhalasztását, köztük Buda és Pest is. A tervezetet az országgyűlési ellenzék is egyöntetűen elutasította, egy-

részt arra hivatkozva, hogy a virilizmus intézménye elmentmond a népképviselő elvének, másrészt amiatt, mert álláspontjuk szerint nem lehet a megyéket és a városokat egyformán kezelni. 1870. június 2-án született meg a pesti közgyűlés Gerlóczy Károly vezette eseti bizottságának véleménye a benyújtott törvénytervezetről. Ez a választójoggal kapcsolatban érdemi észrevételt nem tett, de azt nehezményezte, hogy a fővárosok, de még általában a szabad királyi városok sem kerülnének speciális szabályozás alá. Érdekes módon ez a vélemény nem utasította el eleve a virilizmus intézményének bevezetését, sőt a vármegyei törvényhatóságok területén még üdvösnak is minősítette e változást, mivel ott a nagybirtokosok az értelmiségiek, és ezzel az értelmiség helyzete erősödik. A nagyvárosokban viszont a bizottság véleménye szerint az értelmiség nem csak vagyonos lehet, és így a javaslat „az értelmiség rovására a hullámzó természetű városi vagyon tulajdonosának érdem nélkül előjogot biztosít”, ráadásul a nagyvárosok demokratikus viszonyaiba egy, az értelmiséghez képest a közügyek iránt sokkal közönyösebb „pénzzsákkal” címzett kaszt illesztetnék be, ez a kívülre állóknak szakadatlan

Rajner Pál belügyminiszter (1823–1879)³³

ellenszenvével és gyűlöletével találkozni, mely állapot miatt legjobban a közügy szenvedne”.³⁷ A részletes eseti bizottsági véleményt megküldve a pesti közgyűlés végül feliratában továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy Pest igazgatásáról külön törvény szülessen.³⁸

1870. június 23-ára készült el a budai közgyűlés Áldásy Antal vezette eseti bizottságának értékelése a benyújtott törvénytervezetről – lényegében ezt az érvrendszert nyújtotta be még aznap a város közgyűlése képviselőházi feliratában. A budaiak is szóvá tették, hogy a szabad királyi városok és a megyék helyzete egyetlen törvényjavaslatban nem rendezhető. Pesttel ellentétben azonban a budai vélemény a virilizmus bevezetését általános és elvi okokból bírálta, az 1848-ban kiterjesztett választójog szűkítéseként értelmezte, és azt a gyakorlati érvet is szembeszegezte a törvényjavaslattal, hogy a virilizmus bevezetése után megtorlásképpen nem fogják megszavazni választott közgyűlési tagoknak a vagyonosokat és az értelmiségieket, ez pedig ochlokráciához, azaz póruralomhoz fog vezetni. Azt a javaslatot tették meg tehát, hogy az egész képviselő-testület választott legyen, de a választójogot meghatározott mértékű államadó-fizetéshez, a választhatóságot pedig írni-olvasni tudáshoz kelljen kötni.³⁹

Ezután megkezdődött a Rajner Pál belügyminiszter által benyújtott törvényjavaslat képviselőházi vitája. Június 25-én Tisza Kálmán és képviselőtársai nyújtották be a Balközép határozati javaslatát a törvényjavaslat kapcsán, amelyben azt fejtették, hogy a virilizmus a vagyonnak ad az államszervezet keretébe sehogy sem illő előjogot.⁴⁰ Június 27-én László Imre és társai nyújtották be határozati javaslatukat, amely a Szélsőbal elutasító álláspontját foglalta össze. Eszerint a legnagyobb adófizetőként közgyűlésbe kerülők olyanok, akiknek senki megbízást nem adott, senkit sem képviselnek, ha csak nem – jó vagy rossz úton szerzett – vagyonukat, politikai eljárásukért senkinek sem felelősek, esetükben tehát tulajdonképpen egy új vagyoni kasztról van szó.⁴¹ Az 1870. június 30-án megkezdődött általános vitában a Szélsőbal további szempontokat is megfogalmazott bírálatában, Irányi Dániel az általános és titkos választójogért szállt síkra, illetve jelezte, hogy a tervezett szabályozás a nemzetiségek szempontjából hátrányos lehet, továbbá nem mulasztotta el egyes szabad királyi városok, így Buda és Pest elutasító álláspontjára sem felhívni a figyelmet.⁴² Henszlmann Imre pedig úgy vélte, az állam nem részvénytársaság, ahol, aki több adót tesz bele, több jogot kap.⁴³ A Deák-párti felszólalások természetesen védtek

a törvényjavaslatot. A viták ellenére az 1870. augusztus 1-jén szentesített végleges szabályozás lényegében Rajner Pál eredeti javaslata maradt, a virilizmus bevezetésével együtt, a passzív választójog viszont éppen, hogy szigorúbbá vált. A végleges törvénytöveg ugyanis kimondta, hogy sehol sem lehet bizottsági tag, aki írni-olvasni nem tud, emellett az sem, aki a törvényhatóság területén legalább két év óta nem birtokol, vagy nem lakik ott és adót nem fizet, illetve aki a törvényhatóság közjavaldalmait haszonbérli, vagy a törvényhatósággal más számadási viszonyban áll.⁴⁴ Ráadásul az 1871-ben elfogadott községi törvény a községekben is – ideértve a rendezett tanácsú városokat is – bevezette a virilizmust – igaz, a községi választójog sokkal tágabb maradt.⁴⁵

3. A fővárosi törvény és előzményei

Az egyesülő fővárosok esetében a készülő fővárosi törvény lehetőséget nyújtott a képviselő-testület összetételének és megválasztásának eltérő szabályozására. Ezt elősegítette, hogy az 1870. évi XLII. törvénycikk is kimondta, hogy Buda és Pest városok beligazgatási szervezéséről külön törvény rendelkezék Wahrmann Mór és Házmán Ferenc pesti, illetve budai országgyűlési képviselők 1870. július 16-ai indítványának elfogadásával.⁴⁶ (Az eredeti törvényjavaslatban ugyanis a fővárosok még nem szerepeltek kivételként.) Ezt követően Tóth Vilmos belügyminiszter 1871. november 9-én nyújtotta be a főváros helyzetét rendezni kívánó törvényjavaslatot.

A törvény előkészítése céljából Tóth Vilmos már 1871. március 9-re egy ankétot hívott össze, amelyre tekintélyes budai és pesti városatyákat, nevesül Andorffy Károlyt, Busbach Pétert, Csengery Antalt, Fuchs Rudolft, Gamperl Alajost, Gerlóczy Károlyt, Havas Ignácot, Havas Sándort, Házmán Ferencet, Királyi Pált, Manó Istvánt, Országh Sándort, Ráth Pétert, Ribáry Józsefet, Steiger Gyulát, Szentkirályi Mórt, Széher Mihályt, Tava-

Tóth Vilmos belügyminiszter (1832–1898)⁴⁷

szzy Endrét, Ullmann Károlyt, Wahrmann Mórt és Vecsey Sándort hívta meg.⁴⁸ Az első ülést március 15-én tartották meg, majd további ülésekre, illetve albizottságok létrejöttére is sor került.⁴⁹ Az illetékes albizottság igen támogatóan foglalkozott a két főváros mindazon férfilakosa, ki 5 év óta az országban lakik s más államnak nem alattvalója, sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom alatt nem áll és ki saját vagyona és keresete után

Buda-Pesten legalább 15 fnyi egyenes állami adót fizet, ha a) 20 éves korát már meghaladta és az illető városban legalább 2 év óta állandó telepedést föltételező önálló foglalkozással bír, s b) ha írni és olvasni tud.” A passzív választójogot pedig minden 24. évét betöltött választó megkapta volna.⁵⁰

A virilizmus fővárosi bevezetésének kérdése azonban továbbra is nyitva maradt. Az ankét harmadik, 1871. április 28-i ülésén a hozzászólók (Széher Mihály, Vecsey Sándor, Tavaszgy Endre, Steiger Gyula, Wahrmann Mór, Házmán Ferenc, Szentkirályi Mór) mind elismerték, hogy a virilizmus bevezetése a többi törvényhatóságban és községben a közigazgatás tekintetében előnyös lesz, de többségük egyúttal jelezte, hogy ebből a szempontból a fővárosban kivételes viszonyok uralkodnak, melyek a virilis szavazatok behozatalát nem teszik ajánlatossá. Többen módosításokat is javasoltak a virilisták meghatározása terén, illetve ha a kormány a fővárosra nézve a virilis szavazatok elvét elejtené, arra az esetre egyhangúlag a cenzus felemelése mellett foglaltak állást.⁵¹

A végül benyújtott törvényjavaslat szerint a 400 fős törvényhatósági bizottság felét választókerületenként a legtöbb egyenes államadót fizetők választották volna maguk közül. A bizottság másik felét pedig választókerületenként azok az országgyűlési képviselőválasztásra jogosultak választották volna, akik öt éve az országban és legalább két éve a fővárosban laknak, más államnak nem alattvalói és írni-olvasni tudnak, kivéve a katonákat és honvédeket, a vizsgálati fogságban és börtönben lévőket, a csőd alatt állókat, továbbá nem mondta ki, hogy a szavazás titkos lenne. Passzív választójogot minden aktív választónak javasolt, kivéve azokat, akik a főváros javadalmait hasznóbérlik vagy a fővárossal számadási viszonyban állnak.⁵²

Pest város felirata a törvényjavaslat kapcsán a virilizmus bevezetését károsnak tartotta, ellenérveik szerint a virilizmus a hullámozó természetű vagyon koronkénti tulajdonosainak a középosztályban található értelmiség rovására előjogokat biztosít; mivel a főváros „demokratikus” államrendjétől idegen, éppen ezért a virilizmus intézménye ellenszenvvel fog találkozni; a kerületenkénti választás miatt pedig nem a város ténylegesen legvagyonosabb elemei fognak bekerülni a közgyűlésbe.⁵³ A budai közgyűlés által a törvényjavaslatot megvizsgáló különbizottság (tagjai: Alkér Gusztáv, Andaházy László, Pleskott Henrik és Balásy Antal) hasonló következtetésre jutott: ez utóbbi érvet szintén támogatta, és a virilis rendszer teljes mellőzését kérte, valamint javasolta a választások titkosítását.⁵⁴

A Jókai Mór elnökölte pesti szabadelvű ellenzék is a virilizmus intézményének mellőzése és nagyon tág helyhatósági választójog mellett állt ki (betöltött 20. életév, legalább egy év helyben lakás és írni-olvasni tudás lett volna az összes kritérium).⁵⁵ 1872. április 2-án az osztályok előadóból alakult központi bizottság azt javasolta, hogy a virilisek listája legalább hatszorosa legyen a megválasztandó 200 virilis közgyűlési tagnak, és azt is, hogy a viriliseknek ne legyen közvetlen választójoga.⁵⁶ De az 1872-es év legnagyobb részében a fővárosok polgárságát az foglalkoztatta leginkább, hogy a fővárosi törvény vitája

az 1869–1872-es országgyűlési ciklusban már nem kezdődött meg, hanem csak az 1872-ben felállt új országgyűlés tárgyalta meg a javaslatot.

Az eltelt egy év és számtalan észrevétel után némiképp módosult törvényjavaslat a helyhatósági választások terén csak annyi változást tartalmazott a korábbi változathoz képest, hogy a legtöbb adót fizetők együtt, a többieknek pedig kerületenként elkülönítve szavazásáról rendelkezett. A másik eltérés pedig az volt, hogy az új szöveg már explicit módon nyílt szavazásról beszélt.⁵⁷

A törvényjavaslat vitája végül 1872. november 26-án kezdődött meg a képviselőházban.⁵⁸ Itt kormánypártiak és ellenzékiek egyaránt újra bírálták a virilizmus intézményét, a fővárosban ekkor országgyűlési vagy fővárosi (azaz budai vagy pesti) képviselők közül így tett Molnár György (Balközép), Radocza János (Deák-párt), Horn Ede (Balközép), Steiger Gyula (Deák-párt), Hoffmann Pál (Deák-párt), Irányi Dániel (Szélsőbal), Mátyus Arisztid (Balközép), valamint Jókai Mór (Balközép). Molnár György szerint a régi nemesség vezette be megyei pozíciói védelmében a virilizmust, de érthetetlennek tartotta, hogy ezt miért vezették be a városokban is.⁵⁹ Horn Ede észrevételezte a virilizmus bevezetésének puhulását: míg az első javaslat még a nyers virilizmust, a 200 legnagyobb adófizető kooptálását indítványozta, addig a második javaslat szerint a legnagyobb adófizetők maguk közül választották volna a közgyűlés egyik felét, a módosító indítvány szerint viszont már az 1200 legnagyobb adófizető közül a választók választanák meg a közgyűlés virilis felét.⁶⁰ Steiger Gyula amellet érvelt, hogy a fővárosban a vagyonok hullámozása miatt nem stabilitást, és így nem nemzeti elemet jelentenek a legnagyobb adófizetők,⁶¹ Mátyus Arisztid szerint pedig a kozmopolita, a magyar kultúrához nem kötődő bizottsági tagokat eredményezne a virilizmus bevezetése a fővárosban.⁶² Csak Irányi Dániel javasolta még mindig a titkos szavazás bevezetését, és persze továbbra is ellenezte a virilizmust.⁶³ A virilizmus fővárosi bevezetése ellen a vitában érvelő kormánypártiak egyébként mind a fővárosi politikai élet „erős emberei”, Max Weber-i értelemben vett honoráciorok voltak.⁶⁴ A virilizmus elfogadása mellett érvelt viszont egy ilyen honorácior, a Deák-párti Házmán Ferenc budai polgármester.⁶⁵ A kormánypárti Radocza János olyan módosító indítványt is előterjesztett, amely szerint mind a 400 törvényhatósági bizottsági tagot közvetlenül választották volna a választók,⁶⁶ míg a Balközépből Podmaniczky Frigyes és Schwarz Gyula közben azt az alternatív javaslatot fogalmazta meg, hogy a megválasztott 350 képviselő kooptáljon még 50 értelmiségit a közgyűlésbe.⁶⁷

A vita ellenére a virilizmus bevezetését a képviselőházi többség ezután név szerinti szavazáson megszavazta, de nem az eredeti miniszteriális javaslat formájában, ehelyett – az országgyűlés központi bizottsága javaslata nyomán – a teljes választópolgárság jogává tette az 1200 legnagyobb fővárosi adófizető közül a 200 nem közvetlenül választott törvényhatósági bizottsági tag megválasztását.⁶⁸ Az értelmiség adója pedig itt is kétszeresen számított. Az országgyűlési választójog újraszabályozására, amely tovább, egyúttal a helyhatósági választójogot is érintő kor-

látozásokat vezetett be, pedig már csak a főváros egyesítése után, 1874-ben került sor, így erre itt és most így már nem térek ki részletesebben.⁶⁹

4. Összegzés

A kiegyezést követő évek törvényhozási dömpingje kapcsán megfigyelhető, hogy amellet, hogy a jogszabályok módosításával szűkült a választójog, a virilizmus bevezetésével a népképviselési elv is sérült. A korabeli diskurzus alátámasztja, hogy ez az új elem – akárcsak a cenzus és a nyílt szavazás fenntartása, illetve kiterjesztése – valóban csak hatalomtechnikai eszköz volt az éppen hatalmon levők kezében. Az egykorú indoklás elsősorban az értelmiség helyzetbe hozásáról szólt, de ezt már a korabeli ellenzők is cáfolták. A törvényhatósági törvény vitájakor

a városok és megyék is ellenezték a virilizmus bevezetését, akárcsak az ellenzék nagy része, az ellenállás dacára az mégis megvalósult. Buda és Pest esetében valamivel sikeresebb volt az érdekérvényesítés, hiszen külön szabályozás készült rájuk, a fővárosok nem lettek alanyai a törvényhatósági törvénynek, és végül a virilizmus szabályozása is felpuhult, hiszen itt is megjelentek a választás elemei. Az 1200 legnagyobb adófizető közül kerületenkénti választással, de fővárosi szintű összesítéssel a kerületek közti aránytalanságokat is sikerült orvosolni.⁷⁰ A fővárosi érdekérvényesítés azonban csak korlátozott lehetett: nem sikerült a fővárosban sem kiiktatni a virilizmus intézményét. A korabeli vitákból az is kiderült, hogy a választójog bővítése, illetve a többi törvényhatóságban bevezetett virilizmus bírálata igazán a fővárosi polgárságnak sem volt fontos, inkább csak az ellenzéknek, különösen annak szélsőbal szárnyának.

GERHARD, PÉTER

Wahlrechtliche Fragen in der Hauptstadt zur Zeit der Vereinigung von Budapest

(Zusammenfassung)

Während im Jahr 1848, bei der Entstehung des modernen politischen und Wahlsystems, noch die Wahlrechtsschwelle und die Bewahrung des Wahlrechts der zuvor privilegierten Stände im Mittelpunkt der ungarischen Debatten standen, konzentrierten sich die Diskussionen nach dem Ausgleich von 1867 und der Wiederherstellung des Parlamentarismus bereits auf ein neues, das allgemeine Wahlrecht einschränkendes System: die persönliche politische Vertretung der größten Steuerzahler, also die Einführung des Virilismus. Obwohl die Bürger der ungarischen Hauptstädte Ofen und Pest das Prinzip des Virilismus ablehnten und eine breitere Volksvertretung anstrebten – wie auch das Gesetzesentwurf von Károly Gerlőczy aus

dem Jahr 1869 bezeugt –, konnten sie letztlich nur erreichen, dass der Virilismus in einer abgeschwächten Form in Budapest eingeführt wurde. Die Analyse der damaligen Diskurse bestätigt, dass dieses neue Element – ebenso wie die Beibehaltung der Wahlrechtsschwelle und der offenen Abstimmung – tatsächlich nur ein machttechnisches Instrument in den Händen der jeweils Herrschenden war. Aus den damaligen Debatten ging auch hervor, dass die Erweiterung des Wahlrechts und die Kritik am in anderen Selbstverwaltungseinheiten eingeführten Virilismus für die bürgerlichen Schichten der Hauptstadt selbst nicht wirklich wichtig waren, sondern eher für die parlamentarische Opposition, besonders deren radikale linke Flügel.

GERHARD, PÉTER

Dilemmas Concerning Voting Rights in the Capital at the Time of Budapest's Unification

(Abstract)

While in 1848, when the modern political and electoral system was established, the focus of Hungarian debates was still on the electoral threshold and the preservation of the voting rights of the previously privileged classes, after the Compromise of 1867 and the restoration of parliamentarism, discussions already centered on a new system that restricted universal suffrage: the personal political representation of the largest taxpayers, i.e., the introduction of virilism. Although the citizens of the Hungarian capitals of Buda and Pest rejected the principle of virilism and sought broader representation of the people – as

evidenced by Károly Gerlőczy's draft law of 1869 – they were ultimately only able to achieve the introduction of virilism in a weakened form in Budapest. Analysis of the discourse at the time confirms that this new element – like the retention of the voting threshold and open voting – was in fact merely a power tool in the hands of those in power. The debates at the time also showed that the extension of suffrage and criticism of the virilism introduced in other self-governing units were not really important to the bourgeois classes of the capital itself, but rather to the parliamentary opposition, especially its radical left wing.

Jegyzetek

- ¹ BÉRENGER, Jean – KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budapest, 2008. Napvilág, 280–281. p.
- ² 1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról.
- ³ 1848. évi XXIII. törvénycikk a szabad királyi városokról.
- ⁴ 1848. évi V. tc. 1–2. §.
- ⁵ *Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár; Magyar- és Csehországok e néven Ötödik Apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai*. 56. ülés, 1848. április 3. Pozsony, 1848. Országgyűlési Irományok Kiadóhivatala, 153. p.
- ⁶ 1848. évi V. tc. 2. §.
- ⁷ *Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár; Magyar- és Csehországok e néven Ötödik Apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai*. 49. ülés, 1848. március 26. Pozsony, 1848. Országgyűlési Irományok Kiadóhivatala, 113. p.
- ⁸ 1848. évi V. tc. 3. §; 1848. évi XXIII. tc. 20. §.
- ⁹ HU BFL IV.1202.a Pest város tanácsulési jegyzőkönyvei, 367. k. 1848. május 20. 529. p.
- ¹⁰ 1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében.
- ¹¹ 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről.
- ¹² 1868. december 9. Pestvárosi közgyűlési határozat a fővárosok egyesítésének tárgyalása ügyében. In GÁRDONYI Albert (szerk.): *A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. A negyvenedik évforduló alkalmából kiadja Budapest Székesfőváros közönsége*. Budapest, 1913. Székesfővárosi Házinyomda, 6. p.
- ¹³ VÖRÖS Károly: Pest-Budától Budapestig 1849–1873. In VÖRÖS Károly (szerk.): *Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó, 261. p.
- ¹⁴ HU BFL IV.1303.f XI-65/1868 1869. október 31. 390–411. p.; 1869. október 31. Gerlóczy Károly tanácsnok törvénytervezete Pestváros hatósági szervezetének újjáalakítása tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 28–29. p.
- ¹⁵ 1870. január 5. Seregi Józsa képviselő indítványa a tisztújítás tárgyában; 1870. január 5. A pestvárosi közgyűlés határozata a tisztújítás tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 47–48. p. Gerlóczy javaslatáról részletesebben I. JAKAB Réka: Pest és a városegysítés. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2022. 15. sz. 3–4. p. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.15>.
- ¹⁶ 1870. január 12. A pestvárosi törvényhatóság felirata az országgyűléshez a törvényhatósági szervezet reformja tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 49–51. p.
- ¹⁷ Kép forrása: Pollák Zsigmond metszete Goszleth István fényképe nyomán. *Vasárnapi Ujság*, 1886. (szeptember 12.) 37. sz. 1. p.
- ¹⁸ VÖRÖS 1978. 262. p.
- ¹⁹ 1870. február 14. Az Egyenlőségi Kör észrevételei azon törvényjavaslatra, melyet Pestvárosa közgyűlése által kiküldött bizottmány ezen városi törvényhatóság rendezéséről bemutatott. In GÁRDONYI 1913. 66. p.
- ²⁰ 1870. február 16/17–március 16/17. Közgyűlési határozatok a Pestváros hatósági szervezéséről készített törvényjavaslat tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 71. p.
- ²¹ 1870. március 17. A pestvárosi közgyűlés előterjesztése a belügyminiszterhez a pestvárosi törvényhatóság újjászervezéséről készített törvényjavaslat tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 77–78. p.
- ²² Legelősőr I. VÖRÖS Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1903–1917. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában I.) In TÁRJÁNYI Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából 17*. Budapest, 1966. Budapest Történeti Múzeum, 145–194. p.; majd I. VÖRÖS Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában II.) In TÁRJÁNYI Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából 18*. Budapest, 1971. Budapest Történeti Múzeum, 249–308. p.; VÖRÖS Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1888-ban (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában III.) In TÁRJÁNYI Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából 19*. Budapest, 1972. Budapesti Történeti Múzeum, 359–392. p. Budapest várostörténeti monográfiái XXVIII. Vörös Károly három tanulmánya Budapest legnagyobb adófizetőiről végül rövidítve, kötet formájában is megjelent. L. VÖRÖS Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó.
- ²³ GYÁNI Gábor: Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői (1888–1941). *Történelmi Szemle*, 1977. 3–4. sz. 626–640. p.
- ²⁴ BÉRDI György: Pécs legnagyobb adófizetői 1887–1901. In UHERKOVICH Ákos (szerk.): *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 20–21. (1975–1976)*. Pécs, 1977. Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, 113–125. p.
- ²⁵ TÓVÁRI Judit: *Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917*. (A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének közleményei) Nyíregyháza, 1997. Stúdium Kiadó.
- ²⁶ SZAKÁL Gyula: *Vállalkozó győri polgárok. 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás*. (A múlt ösvényén) Budapest, 2002. L'Harmattan.
- ²⁷ CSEKŐ Ernő: A szekszárdi virilizmus összetétele 1872–1918 között. In TÓTH G. Péter (szerk.): *Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. Struktur und Stadtbild. Bürgerliche Gesellschaft in Transdanubien zur Zeit des Dualismus*. Veszprém, 2002. Laczkó Dezső Múzeum, 149–162. p.
- ²⁸ VARGA Norbert: A virilizmus bevezetése és a cégek virilis jogának megítélése Szegeden. *Jogtörténeti Szemle*, 2011. 1. sz. 43–47. p.
- ²⁹ TAKÁCS Tibor: *Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében*. (A múlt ösvényén) Budapest, 2008. L'Harmattan.
- ³⁰ HORVÁTH J. András: *A megigényelt világáros. Budapest hatósága és lakossága a városegysítés éveiben*. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2.) Budapest, 2010. Budapest Főváros Levéltára.
- ³¹ BERECS Anita: *Földesúri jobbágyság – városi polgárok. Polgári öntudat és önkormányzat a 19. századi Egerben*. (Társadalomtörténeti Monográfiák 14.) Budapest, 2023. Korall Társadalomtörténeti Egyesület.
- ³² TAKÁCS 2008. 27–45. p.; CIEGER András: A 19. századi politika társadalomtörténetének hazai kutatása – ahogy én látom. *Aetas*, 2009. 3. sz. 138–146. p. A virilizmus fogalmi meghatározását és a hazai virilizmuskutatás áttekintését I. HALMOS Károly: *Besitzbürgertum Magyarországon*. (A virilizmus). In KÖVÉR György (szerk.): *Zsom-békok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2006. Századvég, 161–194. p.; KÖVÉR György: A politikátörténet „visszavétele”. *Aetas*, 2009. 3. sz. 148–152. p.
- ³³ Kép forrása: Rusz Károly metszete. *Vasárnapi Ujság*, 1869. (október 31.) 44. sz. 1. p.
- ³⁴ 456. sz. Törvényjavaslat a köztörvényhatóságok rendezéséről. Buda, 1870. április 27. Rajner Pál belügyminiszter. *Képviselőházi irományok*. 1869. V. k. 38. p.
- ³⁵ Uo. 39. p.
- ³⁶ 456. sz. Indokolása a köztörvényhatóságok, és a községek rendezéséről szóló törvényjavaslatokhoz. 1870. május 10. Rajner Pál belügyminiszter. *Képviselőházi irományok*. 1869. V. k. 190. p.
- ³⁷ 1870. június 2. Bizottmányi vélemény a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 85. p.
- ³⁸ 1870. június 8. Pestváros törvényhatóságának felirata a képviselőházhoz, melyben Pestváros törvényhatósága számára külön törvényt sürget. In GÁRDONYI 1913. 95–98. p.
- ³⁹ 1870. június 23. Bizottsági jelentés a budavárosi közgyűléshez a törvényhatóságok rendezésére vonatkozó törvényjavaslat tárgyában. In

- GÁRDONYI 1913. 98–102. p.; 1870. június 23. Budaváros közgyűlésének kérvénye a képviselőházhoz a törvényhatóságok rendezéséről alkotott törvényjavaslat módosítása tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 102–105. p.
- ⁴⁰ 576. sz. Határozati javaslat a köztörvényhatóságok rendezése tárgyában. Tisza Kálmán képviselő és társai. 1870. június 25. *Képviselőházi irományok*. 1869. VI. k. 187–193. p.
- ⁴¹ 580. sz. Határozati javaslat a köztörvényhatóságok és községek rendezéséről beadott ministeri törvényjavaslatok ellenében. László Imre képviselő és társai. 1870. június 27. *Képviselőházi irományok*. 1869. VI. k. 195–196. p.
- ⁴² 198. országos ülés. 1870. július 1. *Képviselőházi napló*. 1869. IX. k. 71–73. p.
- ⁴³ 199. országos ülés. 1870. július 2. *Képviselőházi napló*. 1869. IX. k. 81. p.
- ⁴⁴ 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. 20. §.
- ⁴⁵ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről.
- ⁴⁶ 1870. évi XLII. tc. 1. §. Az indítvány, a vita és a szavazás a képviselőházban: *Képviselőházi napló*. 1869. X. k. 1870. július 16. 79–100. p.; 1870. július 18. 102–127. p.
- ⁴⁷ Kép forrása: Ruzs Károly metszete. *Vasárnapi Ujság*, 1866. (december 9.) 49. sz. 1. p.
- ⁴⁸ 1871. március 9. Tóth Vilmos belügyminiszter meghívója a főváros egyesítése tárgyában tartandó szaktanácskozmányra. In GÁRDONYI 1913. 119–120. p.; *Pesti Napló*, 1871. (március 11. Esti kiadás) 58. sz. 1. p. Gárdonyi Albert Steiner Gyulát említ, de a *Pesti Napló* még helyesen, Steiger Gyulát említ.
- ⁴⁹ Az ankétról és utóéletéről I. még BUZINKAY Géza: Sajtóviták az egyesítésről. In GYÁNI Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Budapest, 1998. Városháza, 67. p.; GÁRDONYI 1913. XIV.; VÖRÖS Károly: *Egy világváros születése*. Budapest, 1973. Kossuth, 90–95. p.; VÖRÖS 1978. 311. p. Vörös Károly és Buzinkay Géza egyébként pontatlanul adja meg az első, március 15-i ülés időpontját.
- ⁵⁰ 1871. április 15. A belügyminisztériumi szaktanácskozmány albizottsági javaslata Buda-Pest törvényhatósági rendezése tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 123–124. p.; *Pesti Napló*, 1871. (április 15. Reggeli kiadás) 87. sz. 1. p.
- ⁵¹ 1871. április 25–28. Jelentések a fővárosi enquete tárgyalásairól. In GÁRDONYI 1913. 132. p.; *Pesti Napló*, 1871. (április 29. Reggeli kiadás) 99. sz. 1. p.
- ⁵² 1114. sz. Törvényjavaslat Buda és Pest fő- és szabad királyi városok beligazgatási szervezéséről. Tóth Vilmos belügyminiszter. 1871. november 9. *Képviselőházi irományok*. 1869. XI. k. 156–157. p.
- ⁵³ BFL IV.1303.f XI-65/1868 599–610. p.; 1871. november 25. Pestváros törvényhatóságának felirata az országgyűléshez a fővárosok egyesítésére vonatkozó törvényjavaslat tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 188–189. p.; 1185. sz. Magyarország mélyen tisztelt törvényhozó testületéhez, tiszteletteljes felirata és kérelme, szabad királyi Pest város köztörvényhatóságának, Buda és Pest fő- és szabad királyi városok beligazgatási szervezése tárgyában a magyar királyi kormány által készített és az országgyűléshez benyújtott törvényjavaslatra. 1871. november 25. *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 266–267. p. Pest város közgyűlése kétezer pesti polgár közös kérvényének felterjesztésével ismételtlen bírálta a virilizmus bevezetését. L. 1872. január. Pesti polgárok kérvénye a képviselőházhoz a fővárosi törvényjavaslat módosítása tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 222. p.; 1335. sz. Pest sz. kir. főváros számos, 2000 aláírással ellátott polgárai kérvénye, Buda-pest fővárosok egyesítése tárgyában. Szentkirályi Mór és a többi 2000 aláírás. 1872. január 23. *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 192. p.
- ⁵⁴ 1871. december 1. Bizottmányi előterjesztés a budavárosi közgyűléshez az egyesítés tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 196. p.
- ⁵⁵ 1872. január 23. A pesti szabadelvű ellenzék kérvénye a képviselőházhoz a fővárosi törvényjavaslat módosítása tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 219. p.; 1334. sz. Pest sz. kir. főváros szabadelvű ellenzéki pártjának kérvénye, Buda-Pest fővárosok egyesítése tárgyában. Jókai Mór és Törs Kálmán. 1872. január 23. *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 190. p.
- ⁵⁶ 1872. április 2. Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése Buda és Pest fő- és szabad királyi városok beligazgatási szervezéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. In GÁRDONYI 1913. 232. p.; 1435. sz. Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése Buda és Pest fő és szabad királyi városok beligazgatási szervezéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. Széll Kálmán. 1872. április 2. *Képviselőházi irományok*. 1869. XV. k. 333. p.
- ⁵⁷ 107. sz. Törvényjavaslat Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről. Tóth Vilmos belügyminiszter. 1872. november. *Képviselőházi irományok*. 1872. II. k. 57–60. p.
- ⁵⁸ A törvényjavaslat képviselőházi vitáját részletesebben I. GERHARD Péter: Fővárosi érdekképviselet a korai dualizmus országgyűlésében. In H. NÉMETH István – DOBSZAY Tamás – SZIJÁRTÓ István – PAP József (szerk.): *Rendi országgyűlés, polgári parlament. Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig*. Budapest, 2020. Magyar Nemzeti Levéltár, 508–517. p.
- ⁵⁹ 41. országos ülés. 1872. november 27. *Képviselőházi napló*. 1872. II. k. 99–102. p.
- ⁶⁰ Uo. 105–106. p.
- ⁶¹ Uo. 108. p.
- ⁶² 42. országos ülés. 1872. november 28. *Képviselőházi napló*. 1872. II. k. 137. p.
- ⁶³ Uo. 120–121. p.
- ⁶⁴ WEBER, Max: *Állam, politika, tudomány. Tanulmányok*. Budapest, 1970. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 414–415. p.; WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban*. Budapest, 1987. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 293. p.
- ⁶⁵ 43. országos ülés. 1872. november 29. *Képviselőházi napló*. 1872. II. k. 144. p.
- ⁶⁶ 41. országos ülés. 1872. november 27. *Képviselőházi napló*. 1872. II. k. 103. p.
- ⁶⁷ Uo. 104. p.
- ⁶⁸ 1872. évi XXXVI. tc. 26. §.
- ⁶⁹ Az 1874. évi választójogi szabályozásról I. GERHARD Péter: *Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban*. Budapest, 2018. Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 65–72. p.
- ⁷⁰ A választókerületi beosztás rendezésére is már csak a főváros egyesítése után került sor. Erre I. GERHARD 2018. 72–84. p.; GERHARD Péter: A közigazgatási és választókerületek kialakulása az egyesülő Budapesten. *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 2023. 17. sz. 35–56. p.

1. Bevezetés

„Mi tette Budapestet magyar várossá?” kérdés párhuzamba állítható Gyáni Gáboréval, aki a „hogyan lett Budapest metropolisszá” kérdést tette fel. Valójában a 19. század elején a későbbi Budapesthez tartozó terület két különböző, sőt ellentétes város alakját öltötte magára: Buda német volt, Pest pedig magyar. Ezt a látszólagos kettősséget azonban perspektívába kell helyezni, hiszen Buda nem csak német volt: népes szerb közösség, a környező falvakban pedig vegyesen német, magyar és szlovák nyelvű lakosság is élt. Ugyanilyen figyelemre méltó a felekezeti sokszínűség is, hiszen Óbudán katolikusok, evangélikusok, ortodoxok, unitusok és zsidók éltek.¹

A Budapestre nem feltétlenül multikulturális városként gondolunk. Éppen ellenkezőleg, Magyarország fővárosaként sokak számára a magyar identitást szimbolizálja. Ráadásul mind az 1848-as, mind az 1956-os forradalomban – amelyek az európai közvéleményben Magyarország megítélését meghatározó legfontosabb 19. és 20. századi események voltak – mindenekelőtt a magyar nemzeti érzés jelent meg. Budapest multikulturalitása a 19. század végi utazók számára sem jelent meg egyértelműen, az első turisták inkább magyar metropoliszként látták a várost, akik alig vették figyelembe a német alapréteget vagy a bevándorlók jelenlétét. A cigányokat például őslakos népnek tekintették, amelynek jellegzetessége egyedül a zenében jelent meg, a zsidókat pedig – a szerzők érzékenységtől függően – vagy teljesen asszimilált vagy a magyar társadalomban idegen testként létezőként látták.

Pest-Buda azonban az 1848-as forradalom előtt multikulturális, ha egyébként nem is német dominanciájú város volt, mielőtt a magyarok a 19. század folyamán fokozatosan magyar várossá formálták volna. A város három – csak 1873-ban egyesített – része saját identitással rendelkezett. A 19. század elején Ofen (Buda), a jobb part, megőrizte német arculatát. A bal part, Pest viszont, amelynek érdekes módon soha nem volt német neve, az Alföld kapuja, egyre több új lakost vonzott: lakóinak száma 1800-ban alig több mint 26 ezer, de 1846-ban már 100 ezer volt. A két város közötti különbség folyamatosan nőtt: míg Pest profitált a bevándorlók érkezéséből, Buda stagnált. A bevándorlás pedig fokozatosan magyar arculatot adott a városnak. A jobb parton északabbra, Altófen (Óbuda) még mindig falusias közösséget alkotott, ahol az első gyárat zsidó vállalkozók hozták létre. 1840-től a zsidók szabadon letelepedhettek a szabad királyi városokban, és ettől kezdve többségük Pestre került. A főként a szomszédos megyékből érkező bevándorlóknak köszönhetően 1840 és 1850 között a zsidó lakosság aránya 9,8%-ról 11,3%-ra nőtt, így a római katolikusok után a második legnagyobb vallási közösséget alkották a városban. A vallási sokszínűség figyelemre méltó: a város török megszállása idején (1541–1686) érkezett balkáni népek, elsősorban a szerbek hosszú évek óta jelen voltak. Ennek köszönhetően az ortodoxia kisebb, de még mindig nagyon is élő összetevője volt a város vallási összképének. A budapesti magyarok főként római katolikusok, bár jelentős csoportot

Horel, Catherine*

Budapest multikulturalizmus és nacionalizmus között, 1848–1919

alkottak a reformátusok is, akik az ország keleti feléből érkeztek. Befolyásuk inkább politikai szerepüknek, mintsem demográfiai súlyuknak volt köszönhető. A németek is megoszlottak a római katolikus többség és a protestáns kisebbség között, akárcsak a szlovákok, akik ezekben az években a város lakosságának csak kis részét alkották.

Miután a pesti zsidók jelentős mértékben hozzájárultak a város gazdasági fejlődéséhez, a kulturális életben is igen aktívak lettek. A német nyelvű sajtó révén, amelyben igen nagy számban voltak jelen, a liberalizmus és a nemzeti törekvések támogatóivá váltak. Később fokozatosan áttértek a magyar nyelvre, és olyan szellemi vagy művészeti tevékenységet folytattak, amely összekapcsolta őket az értelmiségi polgársággal. Mindkét csoport a magyarosodás motorjaként a polgári jogok minden nem nemesre történő kiterjesztéséért is küzdött. Az 1848-as forradalmat megelőző három évtizedben, a reformkorban, néhány szorgalmas, magyar arisztokratákkal összefogó vállalkozó jobb fejlődési lehetőségeket teremtett az ország számára, amelyet Ausztria még mindig alárendelt helyzetben akart tartani, így Pest a vidéki vásárvárosból virágzó nagyváros lett. A francia forradalom és a napóleoni háborúk óta a magyar nemzeti érzés elsősorban itt jelent meg. Az alsótábla legprogresszívebb képviselői évtizedek óta próbálták elérni, hogy a magyar nyelvet hivatalos nyelvként ismerjék el, ami 1830 és 1844 között sikerült. Az 1825–1848 közötti reformkort formáló új nemzedék elsősorban fiatal arisztokratákból és értelmiségiekből állt. A nemesség ekkor a lakosság 4,6%-át, a szabad foglalkozásúak 0,3%-át tették ki. A kialakulóban lévő értelmiség már Budán és különösen Pesten koncentrált, ahol a forradalom előestéjén a lakosság 10%-át tette ki. Idetartoztak a tanárok, a különböző felekezetekhez tartozó papok és lelkészek, orvosok, mérnökök, köztisztviselők, tisztek és ügyvédek, általában nemesek és polgárok, de néhány tanár és pap parasztsaládból származott.

A magyar nemzeti mozgalom alapvetően az osztrák gyámkodás ellen irányult. Noha a város német jellege szála volt a magyar liberálisok szemében, ők származásra való tekintet nélkül mindenkit szívesen fogadtak soraikba.

* Horel, Catherine PhD, CETOBaC (Centre d'études turques, ottomanes, balkaniques et centrasiatiques), CNRS (Centre national de la recherche scientifique), Paris, ORCID: 0000-0001-5809-5303

A nemzeti érzésnek ez a francia mintájú nagylelkűsége részben megmagyarázza a zsidók önkéntes asszimilációját, sőt lelkesedését, akiknek néhány év elég volt a nyelvváltáshoz. Bár német nyelvűek maradtak, újságjaikban prozelitákká váltak, és elszántan előmozdították a magyar nyelv átvételét. Aztán maguk a németek is a magyar nemzet támogatóivá váltak. Ennek több oka is van: ekkor még nem volt számukra „nemzeti” opció; nem álltak ellen, mert nem volt saját programjuk; de sokan realizmusból támogatták a magyarosítást. A zsidók valahogy ennek az átalakulásnak a főszereplői voltak, hiszen közvetítő szerepet játszottak a magyarok és a németek között; közel álltak az előbbiekhöz, mert átvették az eszményeiket, de ugyanilyen közel álltak az utóbbiakhoz a közös nyelv miatt. Így váltak Budapest multikulturalizmusának kedvelt hordozóivá.

Az 1848-as forradalom köztudottan mérföldkő a magyar identitásban. Az a tény, hogy Pest-Budán kezdődött, kiemelt helyet biztosított a városnak az 1848-at követően kialakított nemzeti szimbolikában. Így akár az akkor uralkodó nyelvi és kulturális sokszínűség elutasításának is tekinthetnénk, de nem szabad elfelejteni, hogy az 1848-as népek tavasza, amely a Habsburg Monarchia több tartományi fővárosában egyszerre tört ki, nemzeti és liberális jellegű volt. Akár Prágában, akár Budapesten, sok német állt a mozgalom élén. A magyar nemzeti hadsereg (Honvédség) is, amely 1848 szeptemberétől 1849 októberéig harcolt a Habsburgok ellen, multikulturális és multikonfesszionális erő volt.

A liberalizációs kísérlet kudarcának okai sokrétűek, de az egyik egyértelműen abban rejlik, hogy a magyar kormány nem volt hajlandó politikai jogokat biztosítani az ország többi nemzetiségének. Az ország integritásának fenntartása nem volt kérdés, így a magyar döntéshozók elidegenítették a délszlávokat, szlovákokat és románokat, akik szintén bizonyos fokú autonómiát kívántak maguknak. A következő évtizedekben, de különösen az 1867-es kiegyezés után Budapest viselte ennek az örökségét. Részben elveszítette multikulturális jellegét, nemcsak azért, mert az új bevándorlók gyorsan asszimilálódtak, hanem azért is, mert sokan elutasították mint multikulturális metropoliszt.

A század végére tényleg megváltozott a város multikulturális arculata, a szerbek és más délszlávok aránya csökkent, a város magyar, zsidó és szlovák lett, de továbbra is felekezeti sokszínűség jellemezte a városképet.

Kérdés, hogy 1919-ben elérkezett-e a multikulturalizmus vége? Igen is, meg nem is, de a kisebbé vált országra korlátozódó vonzerő elillant. Nincs többé „nemzeti” ambíció? Igen és nem, mert bár a rezsím ellenséges volt a nyugati és kozmopolita városi modellel szemben, és ekkor kezdődött a város és a kormány közötti szembenállás, a város ellenálló volt.

2. A multikulturális Vormärz

Budán és Pesten az újonnan érkezők többsége kereskedő, a többiek köztisztviselők és parasztok voltak. A kézművesek már nemzedékek óta letelepedettek. Anton Jankovich (maga is délszláv) így folytatja a különböző nemzetiségek ábrázolását:

„A magyarok közepes termetűek és zömök testalkatúak, többségük barna hajú: egész lényükben van valami komoly és határozott; egész testük és lelkük erős és erőteljes, könnyen lángra gyúlnak, de kitartásuk nincs. [...] A németek, akik többnyire bevándorlók leszármazottai vagy maguk is bevándorlók, többnyire szőkék és gyengébb testalkatúak, mint a magyarok; jóindulatúak, mindig jó kedvűek, könnyebb gondolkodásúak és könnyebb természetűek.”²

Ami a nyelvet illeti, megjegyzi, hogy a város kétségtelenül német nyelvű:

„A budaiak már olyan régóta beszélnek németül, amióta budaiaknak [Ofner] hívják őket. [...] Ma már a német nyelv a polgárság és a köznép körében is az uralkodó nyelv, és biztosan feltételezhető, hogy minden másik nyelvre 10 német jut. Itt még inkább, mint Pesten, általánosan elterjedt ez a nyelv, mert a színházban, részben a templomban, valamint minden nyilvános mulatságon mintha német földön lakna az ember. A helyi heti piacon általában csak a közeli szász településekről érkező német parasztok jelennek meg.”³

A Balkánról érkező kereskedők szintén régóta jelenlévő csoportot alkottak, amely inkább a budai Tabán városrészben, valamint Pesten koncentrálódott, csoportként azonban kisebb jelentőségű volt.

Óbudán a nemzetiségek és a felekezetek is keveredtek, ahol a lakosság több mint fele német és római katolikus volt, a zsidók a lakosok egyharmadát tették ki, a többiek magyarok, többnyire reformátusok voltak. A városban néhány evangélikus szlovák, illetve ortodox szerb és román család élt. A Buda környéki falvak azonban homogénebbek: a jobb parton Tétény, Albertfalva, Hidegkút és Békásmegyér német, Promontor (Budafok), valamint Soroksár német és szlovák. A bal parton csak Palotát és Csabát lakták magyar gazdák, Cinkota és Keresztúr vegyes lakosságú, a Csepel-szigeten németek és dalmátok éltek.

A pest-budai protestánsok többnyire evangélikusok, főként németek, ritkábban magyarok vagy szlovákok voltak. Régóta meglévő hagyománya volt a protestáns istentiszteletnek Budán. Az evangélikusoknak 1797 óta volt itt iskolájuk. Sőt, 1821-ben új templomot is építettek a Várhegyen, Pesten pedig az 1823-ban alapított iskolának és az evangélikus kollégiumnak az 1830-as években mintegy száz diákja volt. Néha közös akciókat szervezett az evangélikus és a református egyház. A legtöbb lelkész azonban magyar, aki németül prédikált. A magyar kálvinizmus fellekvárai valójában az ország északkeleti részén voltak. Csak a 19. század fordulóján érkezett egyre több református Pestre, ahol hamarosan már két iskolát tartottak fenn. Befolyásukat erősítette Hermina hercegnő, József nádor második felesége. 1830-tól áll templomuk a mai Kálvin téren, ahol a Bécsből érkezett Cleyermann lelkész németül prédikált a magyar híveknek. A Lánchíd építésénél dolgozó angolok érkezésének köszönhetően tovább gyarapodott a protestáns gyülekezet, megalapították a Skót

Bibliatársulatot, amelynek vezetői sikertelen kampányt indítottak a pesti zsidók megtérítésére.

1840-ben az országgyűlés megszavazta a zsidók szabad letelepedését a szabad királyi városokban. Ennek következtében sokan jöttek Pestre, így számuk a mezőváros Óbudán, ahol egyesek szerint a zsidók az „előszobában vártak”,⁴ fokozatosan csökkent. 1840 és 1850 között megnőtt a zsidók beáramlása, különösen a szomszédos megyékből. A tilalom ellenére azonban már a század eleje óta sok zsidó telepedett le Pest külvárosaiban, míg Buda továbbra is zárva maradt előttük. A hatóságok viszonylagos jóindulatának köszönhetően a zsidók gyakran kihasználták a nagy éves vásárokat, hogy a városban maradjanak, ahol nem kellett a védelmükért a földesúrnak járó adót fizetniük. Ugyanakkor továbbra is fizetniük kellett a birodalomban minden zsidóra kivetett türelmi adót, amelyet csak 1846-ban töröltek el. Állampolgárságot ritkán kaptak, és ha kaptak is, az csak a leszármazottakra volt átruházható, a státuszuktól függetlenül pedig a választójogból egyébként is ki voltak zárva. A bevándorlók a város külvárosaiban telepedtek le, például Terézvárosban, ahol 1822-ben a lakosság 17,7%-át tették ki. A Két szerezcsen, Király és Három dob utcák hamarosan a zsidónegyedek magját alkották. A Király utca sarkán álló Orczy-ház vált az egyre nagyobb létszámú közösség jelképévé. A tulajdonos, báró Orczy József megengedte a zsidóknak, hogy az udvaron egy kis zsinagógát építsenek, majd később az első pesti zsidó iskolát is berendezték. Israel Wahrmann rabbi dinamizmusának és több adományozó nagylelkűségének köszönhetően 1848 előestéjén már nyolc iskolája volt a hitközségnek.

A három várost, Budát, Pestet és Óbudát 1849. június 14-én Szemere Bertalan belügyminiszter rendelete egyesítette Budapest néven. A rendeletet azonban az 1848–1849-es országgyűlés minden más intézkedésével együtt hatályon kívül helyezték. Az ötvenkét megyét ezt követően feloszlatták, és öt nagykerület lépett a helyébe. Pest megyét összevonták északi szomszédjával, Esztergom és a déli Jászkun megyével. 1850. szeptember 13-án rendelet határozta meg ezen új megyék szervezetét, de Pest maradt az új közigazgatási egység központja. Ennek következtében a németesítés új fordulatot vett: a járási székhelynek választott városok mindegyike túlnyomórészt német lett. Ráadásul az udvar nem mulasztotta el, hogy szándékosan hátrányos helyzetbe hozza Pestet, például a Bécs, Sopron és Pécs közötti vasútvonal meghosszabbításával, ahelyett, hogy a fővárossal való összeköttetést teremtette volna meg. Budapest néhány évig egy idegen hadsereg által megszállt város arcát mutatta.

3. A dualizmus felé: a magyarosodás

Az 1860-as évek elején valódi enyhülés kezdődött, ami a társadalom minden szintjén érezhető volt. A magyar nyelv 1860-ban ismét felváltotta a németet a városban belül, és az 1849-ben elbocsátott városi tanácsosokat visszahelyezték.

A Szépítő Bizottmány a forradalom és a szabadságharc idején felfüggesztette tevékenységét, majd az osztrák ha-

tóságok 1852-ben Építési Bizottmány néven újra létrehozták, de hatáskörét pusztán a bontási és építési engedélyek kiadására korlátozták, végül öt évvel később megszüntették. Ettől kezdve a közmunkák a pesti és a budai önkormányzat hatáskörébe tartoztak, de továbbra is a hatóságok jóváhagyásától függtek, az új építkezések ezért szinte teljesen megszűntek. Ami mégis megépült, az 1849–1867 közötti években mindenekelőtt a magánkezdeményezéseknek volt köszönhető.

Az 1851-es statisztikák világosan mutatják,⁵ hogy Budapest még mindig multikulturális város volt, bár a politikai helyzetnek köszönhetően megerősödött német jelleggel. E számok szerint Budapestnek 172 935 lakosa volt, ebből 119 321 lakos élt Pesten, amely számban jócskán megelőzte Budát. A különböző nemzetiségek és csoportok nem minden városrészben képviselték magukat egyformán. A zsidók – akik a valóságban nem alkottak külön nemzetiségi csoportot, az osztrák hatóságok szándékosan külön kezelték, hogy ne magyarokként jelenjenek meg a statisztikákban – ekkor túlnyomórészt Pesten éltek (a zsidók 71,7%-a élt Pesten); ugyanez vonatkozott a szlovákokra, románokra és horvátokra is. Egyedül a szerbek éltek még többségben Budán.

A nemzetiségek aránya

Német	35,74
Magyar	22,85
Zsidó	10,18
Szlovák	3,17
Szerb	1,01
Román	0,12
Horvát	0,05

Az 1867-es kiegyezés után a magyarok igyekeztek „ledolgozni az elmaradottságot”, Budapest pedig ennek a politikailag és gazdaságilag is jelentős folyamatnak a jelképévé vált. Egy évszázad alatt Budapest lakossága megtízszereződött, és növekedése megállíthatatlannak tűnt. Az 1869-es népszámlálás 270 685 fős lakosságot mutatott. A vallási viszonyok alig változtak, eltekintve az egyre növekvő zsidó közösségtől, amely akkor már a lakosság 16,56%-át tette ki. A város lakosságának többsége továbbra is római katolikus (72,34%), mellettük evangélikusokat (5,28%) reformátusokat (4,8%) találunk, a görög unitusok és a görög ortodoxok pedig kisebbségnek számítanak 0,23%-kal, illetve 0,67%-kal.⁶

A 19. század utolsó három évtizedében Budapest Berlin mellett Európa leggyorsabban fejlődő fővárosává, metropolisszá vált, és hamarosan a legnagyobb város lett a Bécs és Szentpétervár közötti régióban. 1869-ben még 280 349 lakosú regionális főváros volt. Az 1890 és 1900 közötti időszakban 40%-os népességnövekedést produkált, lakossága 1910-ben elérte a 880 000 főt. Az első világháború előestéjén Budapest Európa hatodik legnagyobb városa, míg röviddel a kiegyezés után még csak a tizenhatodik helyen állt. Az első világháború alatt aztán átmenetileg megközelítette az egymillió határt.

Budapest dominanciája megingathatatlan az országban. Ennek a hipertrófiának gazdasági és politikai okai egyaránt voltak, és ezek idővel tovább erősödtek. Történelmi fővárosi státusza a magyar identitás reneszánszának bölcsőjévé tette, földrajzi fekvésének köszönhetően pedig az ország gazdasági központja. A dualista korszak vezetői pontosan tudták, hogyan kell ezeket az előnyöket kihasználni és népszerűsíteni a fővárost, amely a Béccsel szembeni verseny eszközévé vált. Budapest ellenállhatatlan vonzerőt gyakorolt a vidékiekre, vonzotta a beköltözőket. Az ország nyolc legnagyobb városának lakossága 1910-ben még együtt sem érte el Budapestét. Szeged, Magyarország második legnagyobb városa 100 ezer lakosával akkoriban kevesebb lakossal rendelkezett, mint a főváros egyes kerületei. A főváros növekedése kisugárzott a környező falvakra, amelyek akkorra külvárosokká váltak: Újpest, Rákospalota és Soroksár például még nagyobb népességnövekedést produkált, mint maga Pest.⁷

A metropolisz ezt a növekedést egyre inkább a bevándorlásnak köszönhette: 1869-ben Budapest lakóinak több mint fele a fővárosban született, 1890-ben ez az arány már csak 39,3% volt. A század közepén Buda és Pest többé-kevésbé egyenlő nagyságú volt, de az 1870-es évektől kezdve a növekedés tartósan a pesti oldalt jellemezte. Ekkor még minden Budán élő budapestire négy pesti jutott, a századfordulón pedig már hat. A bevándorlók többsége a közeli megyékből, a többi az északi és északkeleti szegényebb, szlovák régiókból érkezett. Az Alföldön és a délnyugati, gazdagabb megyékben sokkal kevésbé érződött a főváros vonzereje. A többi bevándorló Ciszlajtániából származott: szakmunkások és kézművesek Csehországból, Alsó-Ausztriából és Stájerországból; a legutolsók, többnyire zsidó bevándorlók Galíciából és Bukovinából érkeztek.

Összességében a Habsburg Monarchia területén figyelemre méltó népességmozgásról beszélhetünk, amelyet az iparosodás és a vasúti közlekedés fejlődése gyorsított fel. A valódi külföldiek aránya továbbra is nagyon alacsony: ők főként németek és a Balkánról érkezettek, akik 1890-ben a bevándorlóknak mindössze 1,2%-át tették ki. Ha a születési helyeket vizsgáljuk, a külföldiek számának folyamatos csökkenését látjuk: 1869-ben a (pesti) lakosok 15,1%-a még a Habsburg Birodalmon kívül született, 1910-ben már csak 5,7%.⁸ A századfordulón a halálozási arány csökkenése is hozzájárult a főváros növekedéséhez, így jelentős a népesség természetes növekedése is. Mivel a bevándorlók között ekkoriban sok fiatal nő is volt, a születések száma még közel két évtizeden át meghaladta a halálozások számát.⁹

A Magyar Királyság nemzetiségei vegyes sikerrel integrálódtak: a szlovákok, akik a főváros kozmopolita proletariátusának alapját adták, sokkal gyorsabban és jobban asszimilálódtak, mint falusi honfitársaik. A magyar kormány tudatos magyarosítási politikát folytatott azzal, hogy a nemzetiségeknek csak minimális iskoláztatást engedélyezett a saját nyelvükön, és a középfokú oktatásból kizárta a nemzetiségi nyelveket, mivel csak a magyart ismerte el hivatalos nyelvnek. A munkahelyeken is a magyar nyelvet használták, a számos munkás- és más egyesület pedig nem volt elegendő a nemzeti identitás megőrzéséhez.

A németek és zsidók asszimilációja részben taktika, részben szabad választás következménye volt, míg a többiek esetében ez inkább kényszerből történt. A délszlávok kevésbé érezték ezt, mert vagy az államjogukra (horvátok), vagy az autonómia régi hagyományára (szerbek) támaszkodtak. A magyar–horvát kiegyezés alapján negyven horvát képviselő jutott be a magyar parlamentbe. A kiegyezés azonban nem volt népszerű a horvátok körében, akiket semmi sem vonzott Budapestre, épp ellenkezőleg. A már rég integrálódott budapesti szerbek pedig a maguk részéről aktív kisebbséget alkottak egyházaikkal és karitatív intézményeikkel.

1850 és 1890 között Budapest fokozatosan átalakult magyar várossá. A német lakosság ellenállási lehetőségei szűkültek; a század eleji, mindenütt jelenlévő pozícióból a német nyelv fokozatosan visszaszorult. A kormány előnyöket biztosított a hazai vállalkozóknak és termékeiknek, ami meggyőzte a német ajkú befektetőket, hogy a magyar nemzetet válasszák. Lassan eltűnt a német sajtó, és aki továbbra is német újságokat akart olvasni, annak a bécsi lapokra kellett előfizetnie. A 20. század elejére már csak a *Pester Lloyd* maradt meg egyetlen minőségi német napilapként. A német színházat már az 1848-as forradalom előtt fenyegette magyar versenytársa. A neoabszolutizmus idején, 1857-ben nagy költséggel újjáépítették, amikor azonban 1889-ben ismét leégett a színház, már nem.¹⁰ Ehhez hiányzott a közönség és a hatóságok akaratja. Budapest időközben – már csak magyar nyelvű – színházi metropoliszként vált híressé.

A zsidók, akik régóta a magyarországi németiség egyik fő alkotóelemei voltak, azonban gyorsan asszimilálódtak, még ha bizonyos mértékig hűek is maradtak a német kultúrához.¹¹ A mintegy 1200 család között – akik 1888 és 1903 között jövedelmük alapján a felső középosztály tagjainak voltak tekinthetők, mert több mint 1500 korona adót fizettek – mintegy 20%-ban találunk zsidó családot. Ez az arány szinte egybeesik a teljes budapesti zsidó lakosság arányával, amely 1890-ben 21%-ot ért el, majd 1900-ra 24%-ra emelkedett.¹² A zsidók jelentősége a főváros felső középosztályában figyelemre méltó, és messze meghaladta a teljes lakosságon belüli arányukat.¹³ Az 1890-es népszámlálásban Magyarország lakosságának 4,2%-át teszik ki, az 1910-es népszámlálásban pedig 4,5%-át. A felső középosztály azonban a teljes magyarországi zsidó lakoságnak csak 0,5%-át teszi ki.

A pesti zsidó polgárság fiait a következő lépés hamarosan a főváros nagy iskoláiba, a piarista gimnáziumba és az evangélikusba vezette. Az 1867-es emancipáció és valamennyi foglalkozás zsidók számára történő fokozatos megnyitása előtt az ilyen családokból származó zsidó fiatalok jogot és a kevésbé tehetősek a jog mellett orvostudományt tanultak. A magyar főváros közép- és felsőoktatási intézményeiben a zsidó diákok aránya jelentős számokat ért el: például abban az evangélikus gimnáziumban, ahol Theodor Herzl is tanult, 50–60% között volt a zsidó diákok aránya.

A század elején a zsidók még ki voltak zárva a város szívéből, a Belvárosból. Így ettől keletre és északra, főként a Lipótvárosban és a Terézvárosban telepedtek le,

Az Andrassy út 1896-ban az Operával¹⁴

mely utóbbi tulajdonképpen Budapest zsidó negyedévé vált. Fokozatosan elhagyták a gazdag családok, miután több generáción keresztül éltek itt, és inkább a Belvárosba vagy a budai villanegyedekbe költöztek. Budapest gazdasági fellendülése is hozzájárult ahhoz, hogy ezek a családok a Kis- és Nagykörút újonnan kiépült sugárútjaira költözzenek, ahol számos bérházat vásároltak. Ott azonban ritkán laktak, inkább az új sugárút (Sugárút), a későbbi Andrassy út presztízsét választották. Mások továbbra is szívesen maradtak a belvárosban, ahol élvezték a parlament építése során kiépült új városi infrastruktúrát, és a Nádor utca így a felső középosztálybeli családok egyik kedvelt lakóhelyévé vált.

A 20. század küszöbén Budapest a legnagyobb szlovák város. A városban élő szlovákok fele Budán és Óbudán élt, ahol legtöbbjük munkás és kisvállalkozó volt. Óbuda és környéke egyébként is a város legszegényebb helyei közé tartozott. Pesten a szlovákok a nagykörút szélén lévő munkásnegyedekben éltek. Akkoriban ezeknek a szlovákoknak a negyede az iparban dolgozott, a nők többsége pedig háztartásbeli volt. A délszlávokkal és a románokkal ellentétben a szlovákoknak nem voltak állami hagyományaik, nem volt olyan szellemi elitjük sem, amely a politikai harc útjára vezethette volna őket.

1900 körül Budapest nem azt a kozmopolita képet nyújtotta, mint ami Bécsset jellemezte abban az időben. A kétnyelvűség, ha nem is három- vagy négynyelvűség, nem volt rendkívüli dolog. Abban az időben Budapest lakóinak több mint fele legalább kétnyelvű volt, a szokásos párosítás a német–magyar volt, ugyanakkor a Budapesten beszélt magyar nyelv tele volt Bécsből származó germanizmusokkal, és hemzsegett a jiddis és különböző szláv nyelvekből származó kifejezésektől is. Ez a sajátos nyelvi világ szójátékok sokaságát szülte, amelyeket a lakosok különösen nagyra értékelték és továbbfejlesztettek. Akárcsak az ország kisebb városaiban, a zsidók voltak a kétnyelvűség vitathatatlan mesterei: 1891-ben közel 80%-uk tudott magyarul és németül. Őket követték az evangélikusok, akiknek egyharmada szlovákul is beszélt; ez újabb bizonyíték arra, hogy Budapesten valóban jelentős szlovák kisebbség élt. A katolikusok a magyar mellett főleg németül beszéltek. Végül a reformátusok, akik szerették magukat a magyar nemzeten magjának tekinteni, inkább egynyelvűek voltak. Jelentőségük Budapesten azonban továbbra is csekély, hiszen számszerűen a negyedik vallási felekezet a városban a katolikusok, a zsidók és az evangélikusok után. A zsidó lakosság száma azonban folyamatosan növekedett: nem sokkal a háború kitörése előtt a

lakosok negyedét tette ki, ami arra indította Karl Lueger bécsi polgármestert, hogy Budapestet Judapestnek nevezze. Közben a zsidók kétharmada magyar nyelvűvé vált. Ez még inkább megmutatkozott Budapesten, amelyhez ők is tudatosan hozzájárultak. A családnevek magyarosítása folyamatosan növekedett, amit a hatóságok tudatosan támogattak. A felekezeti, valamint az etnikai vegyes házasságok is egyre nőttek, és minden szinten hozzájárultak a társadalom magyarosodásához. Ha az üzletek és a reklámok feliratai még mindig német nevekre utaltak is, ezek megjelenése egyre ritkábbá vált. Negyven év alatt a magyar lakosság aránya a fővárosban az 1870-es 46%-ról 1910-re csaknem megduplázódott, 88%-ra. Ezzel egyidejűleg a németek száma az 1880-as 34,43%-ról 1910-re 8%-ra csökkent.

Valószínűleg ugyanez a jelenség játszódott le Prágában is, ahol 1910-ben még kevesebb volt a német. Prága mégis megőrizte valamennyire a német arculatát és hangulatát, ami Budapesten már nem volt jellemző. A főváros magyarosodása csak a neoabszolutizmus vége után ért el bizonyos szintet: 1851-ben még a német volt az első nyelv (35,7%), a magyar csak 1880-tól vette át ezt a helyet (56,7%). A többi szláv nyelv mindig is nagyon kis arányban szerepelt, a szlovák munkások bevándorlása 3-4%-os arányt eredményezett. Az utolsó, 1910-es népszámláláskor már szinte teljesen magyarrá vált Budapestről beszélhetünk: a lakosok 85,8%-a vallotta anyanyelvének a magyart.¹⁵

Az 1896-os magyar millenniumi ünnepség a magyar főváros és általában a magyar géniusz öntudatos hangsúlyozásának alkalma volt: a magyar nemzet ügyelt arra, hogy megmutassa modernségét és politikailag is érvényesüljön. Ez az önreprezentáció nemcsak Ausztria felé irányult, hanem a királyság többi nemzetisége felé is. A millenniumi ünnepségek előtt és alatt azonban különösen fölerősödtek a kritikus hangok. Az események alkalmat adtak a tiltakozásra, amely lehetővé tette, hogy a magyarosítási politika ellenzői hallassák hangjukat és terjesszék követeléseiket. A nemzetiségi kongresszus végén a magyarországi románoknak, szerbeknek és szlovákoknak sikerült közös nyilatkozatot megfogalmazniuk. Tiltakozó akciójuk eredményeként született meg a kiáltvány, amelyet alig néhány héttel a millenniumi ünnepségek megnyitása előtt, 1896 áprilisában tettek közzé. Néhány értelmiségit, például a francia Louis Léger-t, Ernest Denis-t és Louis Eisenmannt meggyőzték ezek az érvek. Még azok is, akik továbbra is kedvezően viszonyultak Magyarországhoz, felfogták a probléma súlyosságát, bár továbbra is csodálták a magyarokat, kételkedni kezdtek a magyar kormány asszimilációs politikájának létjogosultságában.¹⁶ Párizsban 1896 júliusában nyilvános gyűlést tartottak, amelyen a millenniumi ünnepe alkalmából tiltakoztak a magyar állami diskurzus ellen. Szervezői a cseh – ők a szlovákok nevében beszéltek –, szerb és román nemzetiség képviselői voltak.¹⁷

Az 1905-ös választások után hatalomra került kormánykoalíciónak egy másik kényes kérdésre, az 1907-ben Ausztriában életbe lépett (férfi) általános választójogra is reagálnia kellett. A bécsi kormány, valamint maga a császár és király is mérsékelni akarta a magyarokat a hadse-

reg kérdésében, és ezzel az általános választójog magyarországi bevezetésével fenyegetett. A budapesti kormány elégedetlen volt azzal, hogy a szigorú magyarosítási politika ellenére a magyarok a királyság lakosságának csak 51,4%-át tették ki. Ezért nem volt hajlandó kollektív szavazati jogot adni a szlovák, román, szerb és horvát kisebbségnek. Félt továbbá a magyar munkások és parasztok politikai színtéren való ébredésétől, attól, hogy ők a fel-törekvő szociáldemokrácia eszközévé válhatnak.

4. Társadalmi és nemzeti feszültségek: multikulturális proletariátus?

A század közepétől a bevándorlás járult hozzá leginkább a város növekedéséhez. Míg 1869-ben a lakosok több mint fele a városban született, addig 1890-ben már csak 39,3%-uk. Ennek a népességnek már csak egyharmada élt Pesten. Buda népessége időközben hanyatlott. A pesti Belváros a század végére túlnépesedett, a környező kerületek növekedtek a leggyorsabban, 1869 és 1900 között megduplázódott, illetve megháromszorozódott a lakosságuk, majd ez a növekedés elérte a Nagykerületen kívüli kerületeket, mindenekelőtt Kőbányát, amely néhány év alatt a növekvő proletariátus bástyájává vált.

A kommunista történetírás későbbi elemzésével el-lentétben a dualizmus korának proletariátusa egyáltalán nem volt egységes és egyszínű: a munkások közvetlenül vidékről érkeztek, részben még parasztként, sokan közülük továbbra is paraszti ruhát viseltek, alig képzettek, nem ismerték a Szocialista Internacionált, ideáljuk kezdetben sokkal inkább a polgári világ volt. A vallási sokszínűség további differenciáló tényező volt, akárcsak a nemzeti hovatartozás. Tehát nemcsak társadalmi és politikai, hanem kulturális térről is szó van, ami nem kivételes helyzet egy olyan plurikulturális társadalomban, mint amilyen a Habsburg Monarchia volt. A Budapestről mint egy második Bécsről alkotott ellentétes kép, amely szerint Budapesten kozmopolita proletariátus élt, azonban nem felelt meg az igazságnak: a nemzeti sokszínűség ugyan létezett Budapesten, de nem ez volt a fő jellemzője ennek a rétegnek, hiszen a munkások háromnegyede magyar volt, a második helyen pedig a szlovákok álltak, de jóval kisebb arányban.

Az iparosodás kezdetén a bevándorlás a szakképzett munkaerő iránti igényt elégítette ki, így az első munkások Csehországból, Ausztriából vagy éppen a Német Birodalomból érkeztek. A még szerény méretű gyárak nem igényelték a vidéki munkaerő tömeges foglalkoztatását, és az új vállalkozóknak inkább ész kellett, mint erő. 1855 és 1870 között minden ágazatban nőtt a külföldiek aránya: a kohászatban: 18-ról 22,6%-ra, a gépiparban: 24,8-ról 40%-ra. 1869-ben a mintegy 41 097 pesti munkás a következőképpen oszlik meg: magyarok: 77,7%, osztrákok: 18,9%, külföldiek 3,4%. A „magyarok” alá itt természetesen a szlovákok is beletartoznak.¹⁸

A következő negyed században ezek az etnikai arányok az új ipari ágazatok felemelkedésével megváltoztak. Az

építőipar, a vasútépítés stb., amelyek az urbanizáció révén mentek végbe, hatalmas munkaerőigényt támasztottak. Bár a proletariátus már eddig is túlnyomórészt magyar volt, mivel a bevándorlók többsége a környező megyékből érkezett, német jellege eltűnt a szlávok, többségében szlovákok, ritkábban horvátok vagy szerbek miatt. Utóbbiak már régen letelepedtek Budapesten, és iparosként, kereskedőként beilleszkedtek a helyi gazdaságba, leszámazottaik jómódúak, és csak nagyon kevesen váltak a proletariátus részévé. A horvátok többsége a kispolgársághoz tartozott, horvát-szlavóniai honfitársaik pedig ritkán jöttek Budapestre munkát keresni: vagy az új horvát iparban helyezkedtek el, Bécsbe vagy a Monarchiától nem messzi területekre vándoroltak. A zsidók kezdetben alig voltak jelen a proletariátusban, de a század vége felé arányuk megnőtt: többségük magyarosodott és asszimilálódott családokhoz tartozott, és kevés kapcsolatot tartott a munkásokkal, a Galíciából érkezők viszont egyre inkább a proletariátushoz tartoztak, ebben az értelemben ezt a helyzetet a bécsi proletariátus helyzetével lehet összehasonlítani.

A polgári eszményhez való asszimiláció, vagy legalábbis a metropolisz által képviselt tendencia, nem jelenti egyúttal a nemzeti identitások eltűnését, amelyek továbbra is léteznek, jobban, mint a hagyományos öltözködés. 1900 körül Budapest a legnagyobb szlovák város, még akkor is, ha a szlovákok a lakosságnak csak 2,3%-át teszik is ki. A fővárosban 20 350 fővel kétszer annyi szlovák lakos élt, mint Pozsonyban. A szlovákok fele valójában a szegény Óbudán élt, közülük került ki a Goldberger textilgyár munkásainak jó része, más részük kisiparosként dolgozott ott. Pesten kétharmaduk a Nagykörúton belüli munkásnegyedekben lakott. Akkoriban minden negyedik szlovák az iparban dolgozott, a nők többsége háztartásbeli volt. A budapesti kisebbségek közül ők éltek a legrosszabb körülmények között, így 1910 körül a szlovák újságok kampánya próbálta lebeszélni az új bevándorlókat arról, hogy Budapestre jöjjenek. Ennek eredménye a szlovákok egyre nagyobb mértékű kivándorlása Amerikába, ami magyarázatot ad a budapesti szlovák munkások csökkenő számára is. A tömeges kivándorlást erősítette az is, hogy a Felvidéken nem voltak ipari központok, ami a szlovákok vidéki elvándorlásának egy részét lelassíthatta volna.¹⁹

A nemzeti vallási, jótékonyági, sport- és kulturális közösségek és egyesületek, bankok, kiadók és üzletek kínálata lassíthatta ugyan az asszimilációt, de nem akadályozhatta meg azt.²⁰ Budapesten 1910-ben négy szlovák újságíró volt, Pozsonyban viszont egyetlen egy sem, másrészt a fővárosban a szlovák egyesületek száma a szlovák lakosság számához képest igen szerény volt. Az 1870-es években, amikor a magyar kormány ellensúlyozandó a *Matica slovenská* kezdeményezéseit, bezáratta a szlovák gimnáziumokat, a budapesti szlovákok nem tettek különösebb lépéseket az egyesületi élet felélesztésére. Csak 1885-ben alakult meg az első egyesület. A *Slovenský spolok* (Szlovák Egyesület) az egykori órásmester újságíró Švehla kávéházában ülésezett, és tagjai, köztük a későbbi csehszlovák politikus és miniszterelnök Milan Hodža, a munkások mozgósítását tűzték ki célul, akiket a Budapesten megjelenő *Slovenský Denník* (Szlovák Nap-

ló) című újságon keresztül értek el. A vallási alapítványok még gyengébben képviseltették magukat, Daniel Bachát protestáns teológus 1880-as kísérlete a szlovák egyesületi rendszer megszervezésére kudarcba fulladt. Egyrészt a magyar hatóságok ellenségessége, másrészt maguknak a szlovákoknak a meglévő egyesületek iránti csekély érdeklődése a magyar csoportokba való integrálásukra serkentette őket. A szlovákiai munkások számára létrehozott tanulóköri, könyvtári és olvasótermek sorozatos kudarcai olyan magyar szervezetekhez vezették őket, mint például a *Szabadság*, ahol nehézség nélkül jutottak saját olvasó- és tanteremhez.²¹

Ennek ellenére a Szociáldemokrata Párt nem tudott meghatározó szerepet betölteni a magyar munkásságnál. John Lukács történész ennek két okát látja,²² amihez én két olyan problémát szeretnék hozzáfűzni, amit ő figyelmen kívül hagyott. Először is, a szociáldemokrácia túlnyomórészt városi jellege kétségtelenül olyan akadály volt, amely nem tette lehetővé, hogy vidéken, ahol a legnagyobb szükség volt rá, sőt nagyobb mértékben, mint a városban, hatékonyan működjön. Ha a párt nem tett erőfeszítéseket vidéken, az egyrészt az ottani mélyen gyökerező hagyományos struktúráknak volt köszönhető, amelyeket aligha lehetett lebontani, másrészt annak, hogy az első szociáldemokraták maguk is városi emberek voltak, akik kevés érdeklődést mutattak a parasztok iránt. Ez a szociáldemokrata városiasság részben megmagyarázza azt az internacionalizmust és az ausztromarxizmust is, amely a nemzeti kisebbségeket másodlagos problémának tekinti. Bár a *Népszava* szerb nyelven is megjelent, a nemzeti problematika továbbra is idegen a szociáldemokrata diskurzustól. Lukács második érve a párt elitjét akkoriban jellemző belső megosztottságra és a körében folyó elméleti vitákra utal, amelyek gyengítették fellépését. Harmadszor, véleményem szerint az általános választójog kérdését kell kiemelni. Mivel annak bevezetése nem vonatkozott Magyarországra, ez az oka annak, hogy ez a párt továbbra is alárendelt szerepben maradt, és csak agitációs erő lehetett, politikai alternatíva nem. Végül megemlítenék egy negyedik elemet, mégpedig a két keresztényszociális gondolkodású párt közötti versenyt, amelyeknek a szociáldemokrataktól eltérően sikerült befolyást szerezniük vidéken és a proletariátus körében is, és hosszú távon mindkét csoportban érvényesülni tudtak.

A Katolikus Néppárt 1895. januári megalakulása kezdettől fogva a fiatal szociáldemokrácia terepén mozgott. Az új párt a vidéki szegénység, a munkások erkölcsi nyomorúsága és a nemzeti kisebbségek felé fordult. Különösen a budapesti szlovákok üdvözölték ezt az új politikai erőt, amelyet a fővárosban a magyar-szlovák pap, Eduard Šándorfi és lapja, a *Krest'an* (A keresztény) képviselt. Šándorfi érdeklődése a városi proletariátus iránt abban nyilvánult meg, hogy 1905-ben megalapította a *Katolícky kruh* (Katolikus Munkások Köre), amely a vallási és nemzeti identitással egyaránt rendelkező munkások egyik ritka szervezeteként jelenik meg. Šándorfinak sikerült a munkásokat zárandoklatokra és különböző ünnepekre mozgósítani, és a VIII. kerületi plébániájára (Józsefváros) vonzani. Élénk tevékenységét a magyar hatóságok

hosszú távon nem nézték jó szemmel. A rendőrség állandóan figyelte, végül vidékre helyezték.²³ A szociáldemokraták a *Nová Doba* (Új Korszak) című szlovák szocialista újság megalapításával jelentkeztek, amelyet először 1897-ben prágai mintára budapesti csehek adtak ki. A magyar hatóságok intézkedései a szlovák karaktert és a szocialista tartalmat egyaránt célba vették, és sikerült ugyan felszámolniuk a budapesti szlovák szociáldemokráciát, de nem sikerült kiirtani a szociális, ha nem is a szocialista tevékenység minden formáját.

*

A nemzeti vagy szociális kérdés röviddel a háború kitörése előtt egyre élesebbé vált, és Budapesten többször is konfrontációra került sor: az utcán, amikor a szociális problémák (lakbérék, munkáslakások, választójog) miatt jelentős tüntetések voltak; vagy a parlamentben, amikor a kevés nemzetiségi (szlovák és román) képviselő tiltakozott a ma-

gyarósítási politika ellen, és követelte az általános választójog bevezetését. A magyar döntéshozók ekkorra már elérték céljukat: egyrészt Budapestet olyan metropolisszá tették, amely megállja a helyét Európa többi nagyvárosával szemben; másrészt az ország valódi fővárosává vált: minden itt zajlik, mindennek ez a központja: tanulmányok, pénz, karrier, újságírás és színház, elméletek... és a forradalmak! *Par excellence* megtestesíti a magyarok lelkét és zsenialitását, függetlenül attól, hogy egy generációval azelőtt még nem tudtak magyarul. A városfejlődéssel együtt járt az asszimiláció, és a város valóban olvasztótégellyé vált, talán még egyértelműbben, mint Bécs, amelyet 1918 után sok nem német lakosa elhagyott. Budapest a 20. század küszöbén tehát nem multikulturális város, mint a birodalom más városai. A legkonzervatívabbak és antiszemiták számára Babilonná vált, mert elitje gyakran német-zsidó származású, és Budapest hamarosan elidegenedett a magyar vidéktől. Óriássá vált, amely 1918 után egy sokkal kisebb, de homogén ország vízfeji fővárosa lett.

HOREL, CATHERINE

Budapest zwischen Multikulturalismus und Nationalismus, 1848–1919

(Zusammenfassung)

Der Multikulturalismus von Budapest erscheint der Reisenden des Endes des 19. Jahrhunderts nicht deutlich, und die ersten Touristen sehen die Stadt eher als eine ungarische Metropole. Doch war Budapest vor allem vor 1848, eine multikulturelle, wenn nicht sonst von den Deutschen dominierte Stadt, bevor die Ungarn sie allmählich im Laufe des neunzehnten Jahrhunderts in eine magyarische Stadt umwandelten. Die Immigration gibt der Stadt nach und nach ein ungarisches Gesicht. In den folgenden Jahrzehnten und insbesondere nach dem Kompromiss von 1867 trug Budapest dieses Erbe. Zum Teil verliert es seinen multikulturellen Charakter, nicht nur wegen der raschen Assimilation der neuen Einwanderer, sondern auch wegen der Ablehnung vieler als multikulturelle Metropo-

le. Am Ende des Jahrhunderts hat sich das multikulturelle Bild der Stadt in der Tat gewandelt: die Stadt ist ungarisch, jüdisch und slowakisch, denn das Proletariat ist genauso multikulturell, was der transnationale Charakter der Sozialdemokratie entspricht. Schließlich stellt sich die Frage: Ist der Multikulturalismus im Jahr 1919 vorbei? Ja und nein, aber tatsächlich signalisiert es das Ende einer Attraktion, die sich auf ein geschrumpftes Land beschränkt. Kein „nationaler“ Ehrgeiz mehr? Ja und nein, denn obwohl das Regime dem westlichen und kosmopolitischen Stadtmodell feindlich gesinnt war, verfügte die Stadt über eine (permanente) Widerstandsfähigkeit, die den Beginn einer Konfrontation zwischen der Stadt und den Behörden darstellte.

HOREL, CATHERINE

Budapest Between Multiculturalism and Nationalism, 1848–1919

(Abstract)

The multiculturalism of Budapest is not obvious to travellers at the end of the nineteenth century, and the first tourists tend to see the city as a Hungarian metropolis. However, Budapest was a multicultural if not otherwise German-dominated city, especially before 1848, before the Hungarians gradually transformed it into a Magyar city in the course of the nineteenth century. Immigration gradually gave the city a Hungarian face. In the following decades, and especially after the Compromise of 1867, Budapest bore this legacy. It partially lost its multicultural character, not only because of the rapid assimilation of the new immigrants, but also because many rejected it as a

multicultural metropolis. By the end of the century, the multicultural image of the city has indeed changed: the city is Hungarian, Jewish and Slovakian, because the proletariat is just as multicultural, which corresponds to the transnational character of social democracy. Finally, the question arises: is multiculturalism over in 1919? Yes and no, but in fact it signals the end of an attraction that is limited to a shrunken country. No more “national” ambition? Yes and no, because although the regime was hostile to the Western and cosmopolitan urban model, the city had a (permanent) resilience that signalled the beginning of a confrontation between the city and the authorities.

Jegyzetek

- ¹ HOREL, Catherine: Budapest entre multiculturalité et identification nationale. In BECHTEL, Delphine – GALMICHE, Xavier (ed.): *Les villes multiculturelles en Europe centrale*. Paris, 2008. Belin. 70. p.
- ² Eredetiben: „Der Ungar ist von mittlerer und untersetzter Statur, hat grösstentheils braune Haare: sein ganzes Wesen hat etwas Ernsthaftes und Bestimmtes; der gesamte Organismus seines Körpers und seiner Seele ist stark und kräftig, leicht entzündbar, aber ohne Ausdauer. [...] Die Deutschen, meist Abkömmlinge von Eingewanderten oder selbst Eingewanderte, sind grösstentheils blond und von schwächerer Körper-Konstitution als die Ungarn; sie sind gutmüthig, stets guter Laune, von leichterem Denkungsart und leichterem Sinn.“
- ³ Eredetiben: „Deutsch sprechen die Ofner schon so lange, als sie nämlich Ofner heissen. [...] Nunmehr ist die deutsche Sprache im Bürgerstande wie bey der gemeinen Volks-Klasse die vorherrschende, und man kann mit Gewissheit annehmen, dass auf einen andern Sprachverwandten 10 Deutsche zu zählen sind. Hier mehr noch, als in Pest, findet man diese Sprache verallgemeint, denn in Theater, und zum Theil in der Kirche, wie bey allen öffentlichen Belustigungen, wohnt man sich auf deutschen Grund und Boden: auf den daisigen Wochenmärkten erscheint gewöhnlich nur der deutsche Bauer schwäbischer Ansiedlungen aus der nahen Umgegend.“ JANKOVICH, Anton: *Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medizinischer und anthropologischer Hinsicht*. Pest, 1838. 115. p. A szerző, a pesti orvosi kar tagja, József nádor személyes orvosa volt.
- ⁴ SZERB Antal: „Führer durch Budapest“. In *Budapester Cocktail. Literatur, Kunst, Humor 1900–1945*. Budapest, 1988. Corvina.
- ⁵ VÖRÖS Károly: *Budapest története a márciusi forradalomtól az öszirőzsás forradalomig*. (Budapest története IV.) Budapest, 1978. Akadémiai, 239. p.
- ⁶ SEBŐK László (összeáll.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest, 2005. TLA Teleki László Intézet–KSH Népszámlálás–KSH Levéltár, 145. p.
- ⁷ FARAGÓ Tamás: Die Budapester Bevölkerungsentwicklung und die Zuwanderung 1840 bis 1941. In MELINZ, Gerhard – ZIMMERMANN, Susan (Hrsg.): *Wien–Prag–Budapest. Blütezeit der Habsburgermetropole. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte*. Wien, 1996. Promedia, 59. p.
- ⁸ FARAGÓ 1996. 68. p.
- ⁹ Uo. 66. p.
- ¹⁰ HOREL, Catherine: *Histoire de Budapest*. Paris, 1999. Fayard, 161 p.
- ¹¹ E folyamat korai történetéhez l. HOREL, Catherine: *Juifs de Hongrie 1825–1849, problèmes d’assimilation et d’émancipation*. Revue d’Europe Centrale. Strasbourg, 1995. Centre d’Etudes Germaniques, valamint RICHERS, Julia: *Jüdisches Budapest. Kulturelle Topographien einer Stadtgemeinde im 19. Jahrhundert*. (Lebenswelten Europäischer Juden 12), Köln–Weimar–Wien, 2009. Böhlau.
- ¹² ZEKE Gyula: A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában. In LENDVAI L. Ferenc – SOHÁR Anikó – HORVÁTH Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. 2. k. Budapest, 1990. MTA Filozófiai Intézet, 163. p.
- ¹³ HOREL, Catherine: La grande bourgeoisie juive de Budapest au tournant du siècle, un modèle d’assimilation? *Études Danubiennes*. XIV/2. Strasbourg, 1998. 59–70. p.
- ¹⁴ Kép forrása: Andrásy út, 1896-ban, az Operaházzal a bal oldalon. Sndr felhasználótól. Wikipedia Commons. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Andr%C3%A1ssy_%C3%BAt_Budapest_1896.jpg.
- ¹⁵ TÓTH Zoltán: Was wird im Schmelztiegel geschmolzen? Assimilationsweisen in Pest in der Zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In MELINZ, Gerhard – ZIMMERMANN, Susan (Hrsg.): *Wien–Prag–Budapest. Blütezeit der Habsburgermetropole. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte*. Wien, 1996. Promedia, 210. p.
- ¹⁶ HOREL, Catherine: *De l’exotisme à la modernité. Un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910)*. Montrouge. 2018. éditions du Bourg. 179. p. (magyarul: *Francia utazók Magyarországon 1818–1910*. Budapest, 2020. Kossuth, 182. p.)
- ¹⁷ HOREL, Catherine: La vision française des fêtes du Millénaire hongrois. In *La France et l’Europe centrale 1867–1914. Slovanské štúdie*. n°2. Bratislava, 1995. 105. p. (szlovákul: Francúzsky pohľad na oslavy maďarského milénia. In *Francúzsko a stredná Európa 1867–1914, Slovanské štúdie*. Nr. 2. Bratislava, 1995. 92. p.)
- ¹⁸ Ezek a számok az állampolgárságra és nem a nyelvre vonatkoznak. Köztudott, hogy Magyarországon az anyanyelv volt az állampolgárság kritériuma, míg Ausztriában a köznyelv (*Umgangssprache*).
- ¹⁹ HOREL, Catherine: Das Budapester Proletariat 1867–1914. Zwischen sozialer Einheit und nationaler Vielfalt. In POKJORNÝ, Jiří – VELEK, Luboš – VELKOVÁ, Alice (Hrsg.): *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. (Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Festschrift für Jiri Koralka anlässlich seines 75. Geburtstages.) Praha, 2007. Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- ²⁰ Így a Milan Hodža által alapított, a budapesti szlovákoknak szentelt Ústřední banka Českých spořitelén (Cseh Takarékpénztárak Központi Bankja) cseh bankfiókja, amelynek magyar munkatársai is voltak. GLETTTER, Monika: Ethnizitát als gesellschaftliches Konfliktfeld in Preßburg und in Budapest. In MELINZ, Gerhard – ZIMMERMANN, Susan (Hrsg.): *Wien–Prag–Budapest. Blütezeit der Habsburgermetropole. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte*. Wien, 1996. Promedia, 227. p.
- ²¹ GLETTTER 1996. 227–228. p.
- ²² LUKÁCS, John: *Budapest 1900, a Historical Portrait of a City and its Culture*. New York, 1988. Grove & Weidenfeld, 130. p.
- ²³ GLETTTER 1996. 224–225. p.

Pálvölgyi Balázs*

Félelmek horizontjai

Vitás kérdések és ellenvélemények rétegei Buda, Pest és Óbuda egyesítéséről

1. Bevezetés

A főváros egyesítését kimondó 1872. évi XXXVI. törvénycikk egy hosszú folyamat markáns állomása volt, mely formális lezárását adta az egyesülés régóta várt, korszakokon átívelő folyamatának. Amennyire valóban várt eseménnyé lépett elő az egyesítés aktusa, legalább annyi bizonytalanság övezte az odavezető utat. Noha az utókor a három város egyesítését általában logikusnak ítéli, és az egyesítés munkáját elvégző kortársak sem igen vitatták annak szükségességét, igen sok félelem és kifogás merült fel a Budapest megteremtéséhez vezető úton, mind magát az egyesítés feltételeit, de még inkább a főváros rendezését, vagyis a városi igazgatás reformját, valamint a város és a kormány viszonyát illető kérdéseket illetően.

2. Buda-Pest – előzmények és eszmei alapok

Hosszú út vezetett Budapest egyesítéséig és addig, míg a főváros szerepét betölteni is képessé vált. Ez ugyanis megfelelő lakosságszámot, igazgatási központhoz köthető funkciókat és nem utolsósorban megfelelő gazdasági erőt feltételez. Buda és Pest ezeket az elemeket a török háborúkat követően fokozatosan tudta megszerezni. A majdani fővárost alkotó városok lakossága a 18. században már nőtt, s Pest gazdasági súlya is erősödött. A kormányzat valódi központja ugyan még nagyon sokáig az uralkodó tényleges székhelye, Bécs maradt, de mégis történtek olyan lépések, melyek megelőlegezték a majdani főváros pozícióját. III. Károly uralkodása idején, 1724-ben Pestre települtek a központi bíróságok, a Királyi és a Hétszemélyes Tábla,¹ majd pedig II. József a Helytartótanács és a Királyi Kamara Budára helyezéséről döntött.² Hasonlóan erősítette a két város helyzetét az egyetem Nagyszombatból 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre történő áthelyezése is. Ezzel az ország tulajdonképpen háromközpontúvá vált, hiszen az országgyűlés még megmaradt Pozsonyban, míg a törvénykezés legfelsőbb fóruma már Pesten, az igazgatás kulcsszerve pedig Budán működött.

A városi lakosság növekedésében hagyományosan a bevándorlás játszott a főszerepet, ahogy mind Pest, mind Buda esetében is látható. Az 1830-as évektől mindkét település lakosságszám-növekedése élen járt az országban, amelynek köszönhetően a két város, de főképp a dinamikusabb növekedést mutató Pest gazdasági ereje is töretlenül nőtt, mindkét város terjeszkedett, és nem utolsósorban mindkettő lakossága kezdett átalakulni. Buda, Pest és Óbuda lakosságának csak egy része volt magyar, sőt, Óbuda és Buda ekkoriban inkább német, mint magyar nyelvű városok voltak, és Pest is jelentős német lakossággal rendelkezett. A 19. század első felében azonban, éppen a bevándorlásnak köszönhetően a magyar nyelvű lakosság aránya fokozatosan növekedni kezdett.

A főváros e városokból történő megteremtésének igénye, s egyben a Budapest elnevezés is Széchenyi István révén került be a közbeszédbe, ő volt az, aki 1831-es *Világ*, az 1834-es *Hitel*, majd pedig az ugyanekkor megjelent *Buda-pesti por és sár* című munkáiban megfogalmazta az alapvetést, hogy Magyarországnak szüksége van Budapestre, a modernizációban kulcsszerepet betölteni képes fővárosra.³ A reformkor nemzedéke a Széchenyi által megfogalmazott gondolatokat elfogadva kezdte egyre szélesebb körben használni a Széchenyi által ajánlott Buda-Pest elnevezést is, mintegy megelőlegezve a városok majdani egyesítését. Széchenyi szerepe azonban nem pusztán a szóhasználat okán megkerülhetetlen a főváros létrejöttében, hanem sokkal inkább az a Lánchíd megépítése miatt, ami nélkül, ahogy azt már a kortársak is világosan látták, nem érdemes a városok egyesítéséről, főváros létrehozásáról beszélni.

3. 1849 – az egyesítési program megvalósításának kezdete

Az utolsó rendi országgyűlésen ugyan terítékre került Buda és Pest egyesítése, de ennek kimondására ekkor még nem került sor. Eközben az egyesítésnek a városok közötti fizikai összeköttetés meglétében rejlő feltétele 1849-re teljesült már, hiszen ekkorra készült el a Lánchíd, így a reformkor politikusai számára egyértelmű program előtt tornyosuló, legfontosabb akadály elhárult. Nem véletlen, hogy a szabadságharc utolsó időszakában, Buda és Pest feladását közvetlenül megelőzően, 1849. június 24-én a Szemere-kormány intézkedett a városok egyesítéséről.⁴ A rendelet voltaképpen a magyar fővárosról való reformkori gondolkodás összegzése is lehetne. Kiemelte, hogy a három város együttesen tudja betölteni az ország fővárosának szerepét, s minthogy mind a fekvése, mind pedig a lakosság száma alapján erre a három város együtt képes. Kiolvasható belőle az is, hogy ebből Buda képviseli a hagyományt, a múltat, míg Pest a dinamikus modernitást, és erre a két elemre van szüksége az országnak ahhoz, hogy valódi fővárosa legyen. A rendelet az okfejtésből figyelmen kívül hagyta Óbudát, amikor két fővárosról és a két város egyesítéséről szólt. Ami pedig a gyakorlati teendőket illeti, rövid határidővel kötelezte a két törvényha-

* Pálvölgyi Balázs PhD, habil. egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-9292-0714

tóságot az egyesüléshez kapcsolódó tervek elkészítésére. A rövid jogforrás tényleges végrehajtására már nemigen kerülhetett sor, ugyanakkor az egyesítés felé mutató lépéseket megtaláljuk a szabadságharcot követően is. 1849. december 19-én a kormány Budát és Óbudát – igaz felemás módon – de egyesítette.⁵ Ez annyit jelentett, hogy óbudai tanácsosok jelentek meg a budai tanácsban, miközben a pénz- és adóügyeket továbbra is önállóan intézte a két város. A forradalom korábbi központjának számító Pest külön igazgatása megmaradt azaz, hogy a kormány 1850. november 13-án Budát és Pestet egy közigazgatási kerületbe osztotta. Ugyanígy az egyesülés felé mutató intézkedés volt Pest, Buda és Óbuda zárt várossá nyilvánítása, a bor- és húsfogyasztási adó kivetésével 1850. november 23-án, s ehhez kapcsolódóan a fogyasztási adóvonal megállapítása, illetve rendelkezés az adóbeszedés állami közegek általi módjáról.⁶ A kiegyezésig tartó időszakban elvégzett modernizációt elősegítő, a fővárosi funkció ellátásához kapcsolódó beruházások közül leginkább a korszerű infrastruktúra kiépítésének előkészítését és megkezdését lehetne említeni.⁷

Az alkotmányosság 1867. februári helyreállításával lehetőség nyílt képviselő-testületi választások tartására, melynek révén megalakultak az alapvetően Deák-párti színezetű testületek.⁸ Első vonalba léptek ekkor az egyesítés időszakának várospolitikusai: Szentkirályi Mór, Pest főpolgármestere, Gamperl Alajos alpolgármester, Házmán Ferenc Buda polgármestere. Jól jellemzi a városegyesítéssel kapcsolatos várakozásokat és hangulatot, hogy Szentkirályi már 1867 októberében olyan indítványt terjesztett elő a közgyűlésen, melyben az egyesítéssel kapcsolatban Pest érdekeinek védelmére hívta fel a képviselők figyelmét, ugyanakkor az indítvány megfogalmazásából kiderül, hogy ekkor vélhetően maga a főpolgármester sem gondolta, hogy küszöbön állna az egyesítés.⁹

Nagy horderejű országos események időszaka volt ez: sor kerülhetett az Andrássy-kormány megalakulására és persze a koronázásra is. A Deák-párti kormányok nagy elánnal, az országgyűlésben folyó heves viták közepette vitték modernizációs programjukat, köztük olyan törvényjavaslatok kidolgozását, megtárgyalását, amelyek közvetlenül érintették az egyesíteni szándékozott fővárost is. Az adórendszer kialakítása, de leginkább törvényhatóságok és községek rendezése volt az, ami a városi politika fókuszába került. Reformkori kísérletek és tervek előz-

ményeire támaszkodott az a kormányzati program, mely ezúttal valóban elvezetett a közigazgatás reformjához.¹¹

A kiegyezést követő, intenzív jogalkotással telt években további, közvetlenül az egyesítés felé mutató lépések is történtek, amelyek egyben jelezték azt is, hogy a két várost a kormány az ország többi szabad királyi városaitól valamelyest elkülönítve kezeli: a közadók kivetéséről szóló 1868-as törvény külön szabályokat tartalmazott az adó beszédésével kapcsolatban Budára és Pestre, amikor meghagyta, hogy a korábbi gyakorlat szerint a városok saját közegeikkel gondoskodjanak a behajtásról.¹² Ugyanebben az évben került sor közös iskolatanács megalakítására, amely a külön tankerületet alkotó Buda és Pest intézményeit felügyelte.¹³ Végül 1870-ben jött létre a Fővárosi Közmunkatanács is, amely működését mindkét városra kiterjesztette. Mindezek összességében az egyesítés felé mutattak, de csakhamar kiderült, hogy Budapest létrehozásának 1848-at megelőző időkre visszanyúló eszméjét korántsem olyan

egyszerű gyakorlati programmá formálni, s hogy az ehhez vezető további lépések, illetve maga az egyesülés megannyi kérdést vetnek fel.

4. Viták egy eldöntött kérdésről

A főváros megteremtésének kérdése több, önmagukban is összetett problémát érintett, hiszen egy, az igazgatási rendszert érintő problémakört együtt kellett kezelni az egyesítendő város működtetésének, működőképességének biztosításához kötődő területekkel úgy, hogy az a már Széchenyi által is felvázolt távlati célhoz, a magyar főváros megteremtését szolgálja, vagyis az egyesítés részletmegoldásai egyszerre szolgálják a város(ok) és az ország érdekeit. Az egyesítéssel kapcsolatban elhangzott vélemények megismeréséhez, a fenntartások megértéséhez azt is látni kell, hogy ezeket a közigazgatás átalakításának, a törvényhatóságok és községek rendezésének időszakában fogalmazták meg, tehát mindazok a vitás pontok, elvi elvetések, amelyek a megyék, városok és községek polgári átalakítását kísérték, viszonyítási pontként, hivatkozási alapként szükségképpen megjelentek a főváros helyzetének kialakításával, rendezésével kapcsolatban folytatott viták során is. Röviden: nem pusztán az egyesítés pusztán tényének kimondásáról volt szó, hanem az egyesített főváros (közössé váló) intézményeinek kialakításáról,

Szentkirályi Mór 1866-ban¹⁰

amelynek egyben illeszkednie kellett az átalakított közigazgatási rendszerhez is. Ebben az erőterben és ezek között a keretek között kell tehát elhelyezni az ekkor megfogalmazott véleményeket.

Ez a helyzet, a problémakör összetettsége magyarázatul szolgál arra, hogy miért erősödik a fenntartásokat és félelmeket megfogalmazók kórusa akkor, amikor az egyesítés programjának távlati céljával az érintett szereplők többsége kétségtelenül egyetértett.

Az egyesítéssel kapcsolatos vélemények megfogalmazói, illetve az azzal foglalkozó viták főszereplői egyrészt az érintett városok vezetése, illetve közgyűlései, másrészt a kormány, ezen belül is elsősorban a belügyminiszter volt. Hivataluknál fogva az egyesítéssel foglalkozók körén kívül az egyesítéssel összefüggő kérdések megvitatásának terepe volt természetesen az országgyűlés is. Végül pedig, az egyszerű tudósításokon kívül, a sajtó is teret engedett részletesebb vélemények kifejtésének, vitás kérdések felvetésének.

Összefoglalva: az egyesítéssel kapcsolatos megszólalások a főváros létrehozásának reformkortól érlelt programjával, lényegében a nemzeti főváros kialakításával, a városi (gazdasági) érdekekkel, az egyesítés lebonyolításának módjával, ütemezésével, a közigazgatás átfogó reformjával, az abban megjelenő intézményekkel, illetve a főváros szervezetének kialakításával kapcsolatosak. A vélemények, kifogások ezért más-más szinten és más-más szempontot ragadtak meg a főváros egyesítésének folyamata, az egyesítés előkészítése és az arról folyó hivatalos tárgyalások során.

1870 nyarától már látszottak a kormány törvényhatóságokkal és községekkel kapcsolatos elképzeléseinek körvonalai. Ez pedig megmozgatta mind a budai, mind pedig a pesti képviselőket. A közgyűlések kérvénnyel fordultak a Képviselőházhoz, amelyben már helyet kaptak a legfontosabb, a későbbiekben is visszatérő észrevételek és kifogások, illetve Wahrmann Mór szintén ekkor terjesztette be indítványát a Képviselőháznak az egyesítésről. Ettől kezdve az egyesítéssel kapcsolatos kérdések, köztük a rendezés részletei is szélesebb nyilvánosságot kaptak.¹⁴ Mindezek után a Képviselőház arra utasította a kormányt, hogy közvetlenül tárgyaljon Pest és Buda városokkal az egyesítés kérdéseiről, melynek megfelelően a következő év tavaszán Tóth Vilmos, az Andrássy-, majd a Lónyay-kormány belügyminisztere értekezletet hívott össze.¹⁵

Ezen az első, technikainak tűnő, ám lényegi kérdés az volt, hogy vajon az egyesítést és az igazgatás reformját lehet-e, célszerű-e külön kezelni, vagy éppen ellenkezőleg, az egyesítés nem lehetséges csak úgy, ha egyben a főváros igazgatására vonatkozó szabályozás is készen áll. Az értekezlet résztvevői, akik az érintett városok közismert vezetői és politikusai voltak, arra a véleményre jutottak, hogy maga az egyesítés támogatandó, de az egyesítést és a rendezést egyszerre nem lehet megvalósítani. Azt is kimondták, hogy a közigazgatás rendezése kizárólag a törvényhozásra tartozik, azonban az egyesítés nem, hanem éppen ellenkezőleg, az az érintett városok saját ügye, következként magát az egyesítést is csak az érintett városok kezdeményezhetik. Tehát másképp nem is kép-

zelhető el ez a folyamat, mint hogy a miniszter felhívja az érintett városok közönségét, hogy nyilatkozzon az egyesítésről, hogy azt egyáltalán kívánja-e.¹⁶ Az 1871 tavaszán folyó tanácskozások során hamar világossá vált, hogy a kormány másképpen vélekedik az egyesítés megvalósításáról, ami azt jelentette, hogy az egyesítést és a rendezést egyszerre, egy jogforrás fogja megvalósítani, amelynek alapja a törvényhatóságokról szóló 1870. évi XLII. törvény cikk lesz.¹⁷

5. Az ellenvetések szintjei

5.1. Az egyesítés feltételei

5.1.1. Létrehozható-e a nemzeti főváros?

Az egyesítéssel szembeni legfontosabb, átfogó kritikát Szentkirályi Móric, korábbi pesti főpolgármester fogalmazta meg 1871. március 18-án kelt különvéleményében.¹⁸ A törvényjavaslat ismeretében, Pest szempontjait szem előtt tartva foglalta össze mindazokat a (részben elvi) kifogásait, amelyek véleménye szerint az akkori viszonyok között megkérdőjelezzik az egyesítési program létjogosultságát, illetve kritikával illette a javaslat egyes részleteit. Az ellenvélemény legfontosabb része egy valódi perspektívával bíró nemzeti főváros létrehozásának tényleges lehetőségeit illeti. A távlati program: „kívánatos tehát, hogy Magyarország fővárosa magyar legyen”. Szentkirályi pedig éppen ezt, a reformkorban megfogalmazott cél megvalósíthatóságát vonta kétségbe, mivel sem Buda, sem a Budát övező községek többségében nem magyar nyelvűek, sem pedig magyar érzelműek. Szentkirályi meglátása szerint egyesítés esetén Buda erősen német jellege átformálhatja az egész főváros karakterét, amit jelez az, hogy Buda számos képviselője nem tud megfelelő szinten magyarul, ezért inkább a németet használták a közgyűléseken. Az egyesítendő városok etnikai viszonyai valóban igen vegyesek voltak, a német elem kétségtelenül igen erős volt a budai oldalon, ahol Óbudán abszolút többséget, Budán pedig relatív többséget alkottak, azonban nem számolt azzal, hogy a tendenciák a magyarosodást jelezték.¹⁹

Szentkirályi az egyesítés kedvező gazdasági hatásait sem látta. Sarkos megállapítása szerint Budának nincs jövője, hiszen földrajzi okokból nem képes terjeszkedni, hiszen Buda belső területeit körülvevő hegyek, maga a Várhegy és a Gellérthegy a város természetes növekedését akadályozzák, ami egyben azt is jelenti, hogy a gazdasági fejlődéshez nélkülözhetetlen ipar és kereskedelem itt soha nem tud olyan szerepet betölteni, mint Pesten. Vagyis Buda gazdasági perspektívái sokkal szerényebbek, mint a már ekkor is kellően dinamikus Pesté, így pedig várható, hogy a csendesebb Buda szegény rokonként válik teher-tétellé a gazdagodó Pest mellett.

Különvéleményében megfogalmazott további érvek a városok egymáshoz való viszonyának a külön igazgatási hagyományokban, az eltérő érdekek meglétében és nem utolsósorban az eltérő gazdasági helyzetében rejlő nehéz-

ségeit emelték ki. Szentkirályi tartott attól, hogy a két város egyesített intézményei nem lesznek képesek biztosítani az összbudapesti érdekek képviselését, hanem ezekben a korábbi önálló városok frakciói béklyózzák meg a működést. Ami a gazdasági félelmeket illeti, ez kapcsolódott Buda és Pest különböző perspektíváinak kérdéséhez anynyiban, hogy az adott pillanat anyagi erőviszonyaira utalt, ami Pest sokkal kedvezőbb helyzetét mutatta.

5.1.2. Az egyesítés fizikai akadályai – a hídkérdés megoldatlansága

Az egyesítéshez kapcsolódó elemként az egyesítendő városok közötti fizikai összeköttetéssel, a Lánchíddal kapcsolatos észrevételeket kell említenünk. Azzal, hogy az egyesítés jogi aktusa még nem jelenti a valódi főváros megszületését, a korszak minden szereplője tisztában volt. Az állandó híd megléte nélkül aligha látták volna a kortársak az egyesítés értelmét. A kiegyezést követően természetesen már nem a híd megépítése volt kérdés, hanem az, hogy hogyan is lehet biztosítani annak akadálytalan (vagyis díjtalan) használatát, illetve hogyan kerülhet sor majd esetleg a további hidak létesítésére, ami Pest, Buda és Óbuda közötti élő kapcsolatot biztosítani tudja. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának szakosztályfőnöke, a budapesti városrendezés meghatározó alakja, Reitter Ferenc 1869-ben Andrássy Gyula számára írt tervezetében is hangsúlyos szerepet kapott a Lánchíd megváltása, illetve további Duna-hidak építése, majd az 1870. évi X. törvénycikk²⁰ 3. §-a is rendelkezett a híd megváltásáról.²¹ A Tóth Vilmos belügyminiszter által elnökölt ankét első ülésén már megállapították a résztvevők, hogy az egyesítés akadályát képezi, hogy mindössze egyetlen állandó híd áll rendelkezésre, így szorgalmazták a többi állandó híd felépítését. Pest főpolgármesterének 1870-es jelentésében pedig a Lánchíd országos megváltásának igénye szerepelt.²² Szentkirályi Mór a városok egyesítését ellenző különvéleményében szintén kitért a közlekedés gondjaira, rámutatva, hogy csak a díjmentesség megteremtésével lehet előmozdítani a tényleges egyesülést.²³ Ezen év őszén a Jókai Mór fémjelezte Pesti Népkör is kifogásolta a Lánchíd-vám meglétét, mint az egyesítés egyik akadályát, s a közgyűlésen elhangzottakat Horn Ede elnök a Képviselőháznak is benyújtotta.²⁴ Nem sokkal később, a Pest városa által kiküldött bizottság is megállapította, hogy „ha a már meglévő, valamint célbavett hidakon a közlekedés díjmentessé tételét, fog megindulni az életnek azon munkája, mely megszoktatja a két város polgárait, hogy egymást ugyanazon község tagjainak tekintsék”, s ez került be a Képviselőháznak a törvényjavaslatról benyújtott feliratába.²⁵ Ezt követően Pest város rendkívüli közgyűlésén Steiger Gyula rámutatott arra, hogy az egyesítés kereskedelmi szempontból szükséges, viszont épp ezt teszi lehetetlenné a Lánchíd-vám fenntartása, amit – minthogy nem rendelkezik annak eltörléséről – ki lehet olvasni a törvényjavaslatból.²⁶ És így tovább. A főváros egyesítésével kapcsolatos valamennyi, az érintett városokat képviselő megszólaló, bizottság, jelentés, felirat kifogásolta

a vám fenntartását.²⁷ Könnyű volt belátni, hogy a hídvám – amelynek Széchenyi által elgondolt bevezetése egykor forradalmian előremutató volt – eltörlése szükséges lépés lett volna a főváros megteremtéséhez. Hiába került sor 1870-ben a híd megváltására, a vám eltörlése valójában nem merült föl, hiszen azt az új hidak jövedelmeivel együtt a híd megváltására, és a Duna szabályozására felvett kölcsönre kötötte le a kormány, így arra majd csak a korszak végén, 1918-ban került sor.²⁸

5.2. A rendezés csapdái

5.2.1. Az 1848-as elvek és az 1870-es gyakorlat – a virilizmus az egyesítési viták során

A kiegyezés rendszerének fenntartása, illetve a kormány és az önkormányzat viszonya az 1867-et követő időszak két megkerülhetetlen kérdése, melyeknek az egyesítés ügyéhez és mikéntjéhez kapcsolódó elemei is vannak, s ezek szinte a tárgyalások megindulása pillanatában terítékre kerültek.

A fővárosi törvénnyel kapcsolatban folyamatosan hangoztatott kifogások közül az első a virilizmus intézményéhez tartozik. Az önkormányzatiság problémája, annak mikénti beillesztése a modern államba, illetve annak a kormányzattal való viszonya már régóta közéleti viták tárgyát képezte.²⁹ Maga a virilizmus új keletű megoldásnak számított, hiszen csak a községi pátenst révén jelent meg a hazai joganyagban. Az intézmény (ismételt) bevezetése az Andrássy-kormány, illetve személyesen a kormányfő ügyévé vált.³⁰ A virilizmus intézménye – amely tehát nem található meg a sokat hivatkozott 1848-as törvényekben, így a városi törvényben sem – mind a vármegyékben, mind pedig a városokban biztosította a vagyonos, a földbirtokos, illetve jellemzően a háztulajdonos elem politikai befolyását. Az 1870. évi XLII. törvénycikk általi bevezetésének további magyarázata más álláspont szerint a nemzetiségi kérdéshez, illetve a kiegyezés rendszerének fenntartásához kapcsolódik, hiszen a dualizmus és a magyar „nemzeti állam” támogatóinak tudott csoportoknak biztosított pozíciót.³¹ Egy biztos: a kormánypárti – a virilizmus bevezetését támogató – megszólalók ezen intézményektől a megyei és városi közgyűlések kiegyenlítettőbb működését várták azáltal, hogy egyrészt az értelmiségiek, másrészt a független egzisztenciák számára biztosított kellő súlyt a helyi testületekben. További kiegyenlítő szerepet vártak az intézménytől, gondolva, hogy az ilyen módon képviselővé váló személyek köre várhatóan kevésbé kötődik a pártpolitikához, éppen ezért kevésbé valószínű, hogy az ilyen testületek az országos politikai aréna kicsinyített másaként működnek. Az ellenzék alapvetően 1848-as perspektívából kritizálta az intézményt. De nemcsak magát az intézményt támadta, hanem azt is, hogy a kormány a törvényhatóságokról szóló jogforrással egyszerre kívánja a megyék és a városi törvényhatóságok szabályozását rendezni. Végül a községi virilizmus kérdésében maga a többségi Deák-párt is megosztottá vált, így igen szűk többséggel került sor megszavazására.

Az egyesítendő főváros közgyűléseiben a virilizmus hasonló vitákat generált, mint országos szinten. Pest város 1870. júniusi feliratában voltaképpen elfogadva a megyei virilizmus bevezetését, kifogásolta, hogy a „sokkal alantasabb műveltségi fokon álló megyei lakosság miatt” a városok középosztálya szenvedhet hátrányt az intézmény változtatások nélkül történő bevezetésével. Buda városa ugyanebben az időszakban készült feliratában elvi okokból mereven ellenezte a virilizmus bevezetését. A közgyűlés rámutatott arra, hogy az intézmény bevezetése egyrészt sértené az 1848-as, jogegyenlőségen alapuló választási rendszert, vagyis a népképviseleti rendszert, másrészt pedig, társadalmi feszültségekhez vezethetne a különböző vagyoni helyzetben élő polgárok között. Ebből pedig akár az is következhetne, hogy a választás által betölthető képviselői helyek esetében a választók, mintegy bosszúból kizárnák az értelmiségieket és a vagyonosabbakat, ami a virilizmus intézményétől remélteknek éppen az ellenkezőjéhez vezethet, „az ochlokratának (a póruralomnak) nyitna tárt kaput”.

A virilizmusról az egyesítés kapcsán előkerült kérdések a belügyminiszter elnökségével zajló ankét tárgyalásain is terítékre kerültek. A törvényjavaslat egyes pontjait megvitató tanácskozás résztvevőinek többsége a kormánypárti álláspontnak megfelelően elismerte annak megyei törvényhatóságokban való létjogosultságát, de annál hevesebben vitatták, hogy arra ténylegesen szükség lenne az egyesített fővárosban. Elvetésének legfontosabb indoka az, hogy a főváros viszonyai teljesen mások, mint az ország többi részének, éppen ezért a törvényhatósági és a községi törvények szabályozásának átvétele semmiképpen nem lenne megfelelő megoldás. Az ankét résztvevői számára ennél még az is inkább elfogadható megoldásnak tűnt, ha helyette a cenzust emeli fel a jogszabály.³² A virilizmussal szembeni álláspont a városok képviselői részéről nemigen változott, még akkor sem, amikor a kormány által végül benyújtott törvényjavaslatban annak módosított formája szerepelt, vagyis, hogy szemben a törvényhatóságokkal, itt a közgyűlés tagjainak felét a legnagyobb adót fizetők közül választották a legnagyobb adót fizető választók. E megoldás ellen mind Pest, mind pedig Buda állást foglalt. Pest 1871. november 25-én felirattal fordult az Országgyűléshez, vitatva az intézmény szükségességét azzal, hogy célját nem képes betölteni, hiszen várhatóan éppen az értelmiség fogja kárát látni a virilis választásnak. Rámutatott arra, hogy az intézmény sérti a választás demokratikusságát, külön pedig arra, hogy a választókerületek sajátosságai miatt a virilis szavazatok értéke más és más lesz az egyes kerületekben, így végeredményben torz eredményhez és a jogalkotói szándékának egyáltalán nem megfelelő helyzethez vezethet. Végül pedig károsnak ítélték a főváros társadalmi rendje szempontjából is, hiszen ezzel az intézménnyel a mindegy természetes módon alakuló városi társadalomban egy új, mesterségesen létrehozott csoport jelenne meg, ami szükségtelen feszültségekhez vezethetne.³³ Buda hasonlóképpen továbbra is elutasította a virilizmust. A város közgyűlése bizottságot jelölt ki a fővárosi törvényjavaslat véleményezésére. A bizottság 1871. december 1-jén terjesztette be a közgyű-

léshez véleményét, lényegében megismételve korábbi állásfoglalását. A pesti véleményhez hasonlóan rámutatott arra, hogy az egyes választókerületek sajátosságai miatt a rendszer várhatóan visszaszám módon működne, nem tudná megnyugtatóan biztosítani, hogy az értelmiségiek az eredeti cél szerint váljanak képviselővé, ami pedig a vagyont illeti, sommásan úgy ítélte, hogy „amúgy is ezer meg ezer útja van befolyását értékesíthetni, s így azt a törvényeknek különös intézkedése által gyámolítani nem szükséges”.³⁴ A további elutasító nyilatkozatok megismételték a feliratokban szereplő érveket, és a fővárosi választásokra vonatkozóan alternatívaként esetenként életkori (betöltött 20. életév), illetve műveltségi (írni-olvasni tudás) kritériumokat ajánlottak.³⁵ Az ellenvetések végül arra voltak elegendőek, hogy a virilizmus a fővárosra adaptált, finomított változata kerüljön be a törvénybe.

5.2.2. Főispán vagy főpolgármester: a kormány és a főváros viszonya az egyesítés folyamatában

A főispáni intézmény fővárosi bevezetésének kérdése határozott kritikákat és ellenvéleményeket váltott ki a fővárosi törvény előkészítése során. A probléma gyökere szintén a közigazgatás átalakításának programjához kapcsolódott. A kiegyezést követően abban konszenzus mutatkozott, hogy az 1848-at megelőző időkhöz már nincs visszatérés, de az 1849–1867 közötti időszakban bevezetett intézkedések sem szolgálhatnak alapként a közigazgatás átalakításához. Csakhogy ezt leszámítva a törvényhatóságok szerepköréről, mozgásteréről, a törvényhatóságok és a kormány viszonyáról kialakított elképzelések, tervek igen messze estek egymástól. Nem kevés megye az „alkotmány öre” pozíciót kívánta betölteni a továbbiakban is, ennek megfelelően kívánta megőrizni azokat a széles körű autonómiát biztosító jogositványokat, melyekkel 1848 előtt rendelkezett. A kormány igen óvatosan közelített az önkormányzatok és a kormány viszonyának kérdéséhez, és az 1867. ápr. 10-i rendeletével igyekezett tisztázni ennek elvi alapjait, majd 1869-ben megkezdte a törvényhatóságokat érintő reformjait, amikor szétválasztotta a közigazgatást és az igazságszolgáltatást.³⁶ Jól látszott, hogy ez a lépés csak a reformok kezdete, a törvényhatóságok pozícióját érintő számtalan lényeges elem kialakítása hátra van még. A polarizálódó álláspontok több szinten csaptak ugyan össze, a viták és a közigazgatást érintő reformok végighúzódtak a dualizmus időszakán, de a modernizáció irányának kijelölése még az Andrássy-érában megtörtént.³⁷ A törvényhatóságok és községek rendezésével világossá vált, hogy a kormányzat mekkora mozgásteret szán a törvényhatóságoknak, hogyan képzeli a kormány és a törvényhatóság viszonyát, ami komoly aggodalmat keltett a főváros egyetemesével foglalkozókban. Országos szinten a megyei közigazgatás átalakítása határozott lépéssel haladt, s ekkor került sor a főispáni tisztség pozicionálására is.³⁸ A kortársak számára nem volt egyértelmű, hogy az itt megjelenő rendszert mennyire szorosan követi a főváros rendezése.

A kérdésről megszólalók többsége hangsúlyozta, hogy nemcsak a megye és a szabad királyi városok, hanem a

magyar városok többségének helyzete is nagyban különbözik az egyesítendő főváros viszonyaitól, így Budapest viszonyainak rendezése során erre mindenképpen tekintettel kell lenni. Pest már az 1870-ben a Képviselőházhoz beadott kérvényében kitért a főispán tisztségére, azt a városlásra nézve károsnak, a közgyűlés és ezen keresztül a választók jogainak csorbításának ítélte.³⁹ Buda pedig városi relációban a főispánt egyszerűen szükségtelen túlhatalommal rendelkező diktátornak titulálta. Annyi kompromisszumot jelzett a kormánynak, hogy az erre szánt szereplő lehetne a polgármester, akit választanak, de a kormány vagy az uralkodó erősít meg.⁴⁰ A belügyminiszter által összehívott ankét tárgyalásainak szintén megkerülhetetlen pontjává vált a főispán kérdése, melyen a meghívottak elenezték a tisztség behozatalát. A városi képviselők egyöntetű ellenállására tekintettel a miniszter végül elfogadta, hogy szükséges módosítani a javaslat korábban túlságosan is az 1870-es törvényre alapuló megoldását.

Az 1871. november 9-én, a belügyminiszter által benyújtott törvényjavaslatban azonban továbbra is főispán szerepelt, akit a miniszter előterjesztésére a király nevez ki és mozdít el.⁴¹ Azok az intézménnyel kapcsolatos fenntartások és félelmek, melyek a közvetlen kormányzati ellenőrzés kialakítását látták a főispán tisztségének a főváros rendszerébe való illesztésétől, beigazolódni látszottak, hiszen hatáskörét a javaslat az 1870. évi XLII. törvény-cikk 53–56. §-ai szerint határozta meg. Pest városa még november 25-én feliratban fordult az országgyűléshez, melyben tulajdonképpen az ankéton és más fórumokon korábban elhangzott ellenvetéseket ismételte meg. A tisztséggel kapcsolatban a közgyűlés leszögezte, hogy azt feleslegesnek, bevezetését a kormány részéről nem kellően indokoltnak tartja. Pontosan látta, hogy létrehozásának célja a kormányzati döntések végrehajtásának biztosítása, illetve hogy a kormányt a közgyűlésen támogassa. A város ezt szükségtelennek látta, hiszen a rendeletek végrehajtásának akadályozását meglátása szerint korábban – 1848-előtt – a törvényhatóságok, minthogy a felirati jog nem volt kellőképpen szabályozva, jogszerűen tekinthettek el egyes rendeletek végrehajtásától. A város álláspontja szerint ugyanakkor ez a bizonytalan helyzet már megszűnt. A főispáni hatáskört a város túlságosan szélesnek, a város önállóságát súlyosan csorbítónak látta, mely az-

zal, hogy kinevezésére a város közönségének semmilyen befolyása nem lenne, a parlamentáris kormányformával összeegyeztethetetlennek ítélte.⁴² A pesti véleményhez hasonlóan elutasító álláspontot fogalmazott meg Óbuda, valamint a szabadelvű ellenzék, amelynek véleményét az általa szerkesztett *A Hon* című lapban Jókai Mór tolmácsolta. Az ellenzék, osztva a pesti véleményt, szintén fölöslegesnek és a demokratikus elveket sértőnek ítélte a főispáni intézmény tervezett bevezetését a fővárosban.⁴³ A sajtóban megjelent véleményt aztán a következő év elején felirat formájában megküldte a Képviselőháznak is.⁴⁴ Ugyanígy, 1872 januárjában fordult ismét felirattal Pest a Képviselőházhoz a törvényjavaslattal kapcsolatban, amelyben megismételte, hogy károsnak tartja a főispáni tisztséget a fővárosban, egyben kifejtve, hogy feladatkörét a városi polgármesterre lenne célszerű bízni, akit természetesen tisztújító gyűlés választana, a kormány befolyását pedig a belügyminiszter jóváhagyása jelentené.⁴⁵ Végül már áprilisban a törvényelőkészítés során, az osztályok előadói-ból alakult bizottság által készített javaslatból eltűnt a főispáni tisztség, s helyébe a főpolgármester lépett.⁴⁶ A törvény szövegében az eredeti elképzeléssel szemben egy, a főváros számára jóval kedvezőbb megoldás került, hiszen éppen a leginkább sérelmezett elem, a tiszta kinevezés helyett az uralkodó által kijelölt három személy közül választhatott meg a közgyűlés.

*

A főváros egyesítésével és rendezésével kapcsolatban megfogalmazott, több szempontot érintő, a közigazgatás polgári átalakításával is szorosan összefüggő kritikák a főváros létrehozásának reformkor óta érlelődő programjának számos bizonytalanságára is rávilágítottak. Minthogy a főváros egyesítése valójában nem volt kétséges, a tárgyalások igazi tétje sokkal inkább az egyesítés ütemezésében és a Budapestre vonatkozó szabályok részleteiben rejlett. Annak ellenére, hogy az eredeti kormányzati elképzelésekhez, valamint a többi városi törvényhatósághoz képest is előnyösebb lett a főváros helyzete, az egyesítés előtti időszakban megfogalmazott félelmek és aggályok jó része valóságosnak bizonyult, amelyek rendezésére a dualizmus időszakában csak részben került sor.

PÁLVÖLGYI, BALÁZS

Horizonte der Ängste

Schichten der Debatte und des Dissenses über die Vereinigung von Buda, Pest und Óbuda

(Zusammenfassung)

Das Gesetz XXXVI von 1872, das die Vereinigung der Hauptstadt verkündete, war ein Meilenstein in einem langen Prozess, mit dem der lang erwartete, altersübergreifende Vereinigungsprozess formal abgeschlossen wurde. So sehr der Einigungsakt zu einem mit Spannung erwarteten Ereignis geworden war, so ungewiss war auch der Weg dorthin. Obwohl die Vereinigung der drei Städte von der Nachwelt im Allgemeinen als logisch angesehen

wird und ihre Notwendigkeit von den Zeitgenossen, die die Vereinigungsarbeiten durchführten, kaum bestritten wurde, gab es auf dem Weg zur Schaffung von Budapest viele Befürchtungen und Einwände, sowohl hinsichtlich der Bedingungen für die Vereinigung selbst als auch, mehr noch, hinsichtlich der Organisation der Hauptstadt, d.h. der Reform der Stadtverwaltung und der Fragen, die das Verhältnis zwischen der Stadt und der Regierung be-

stimmten. Obwohl die Situation der Hauptstadt letztlich günstiger war als die ursprünglichen Vorstellungen der Regierung und auch die der anderen städtischen Municipien, erwiesen sich viele der in der Zeit vor der Ver-

einigung geäußerten Befürchtungen und Bedenken als real und wurden in der Zeit des Dualismus nur teilweise berücksichtigt.

PÁLVÖLGYI, BALÁZS

Horizons of Anxiety

Contested Issues and Layers of Dissent Surrounding the Unification of Buda, Pest, and Óbuda

(Abstract)

Act XXXVI of 1872, which legally enacted the unification of Buda, Pest, and Óbuda into a single municipal entity, represented a pivotal milestone in a protracted and complex historical process. It formally concluded a long-anticipated transformation that had spanned several eras. While the unification itself was widely awaited and ultimately perceived as inevitable, the path leading to this outcome was marked by considerable uncertainty and debate.

Although posterity has generally regarded the amalgamation of the three cities as a logical and necessary development – and even among contemporaries there was broad consensus on the need for unification – numerous concerns and objections emerged throughout the process. These pertained not only to the conditions under which unification would occur but even more so to the structural

reorganization of the capital, particularly regarding urban administrative reform and the evolving relationship between the city and the central government.

Even though the final arrangement proved more favourable to the capital than the government's initial proposals and more advantageous than the status of other municipalities, many of the apprehensions expressed prior to unification were ultimately validated. These issues were only partially addressed during the Dualist era, leaving several challenges unresolved. Thus, the creation of Budapest in 1873 must be understood not as the resolution of long-standing administrative dilemmas, but rather as the beginning of a new phase in the contested evolution of urban governance within the Hungarian half of the Habsburg Monarchy.

Jegyzetek

- ¹ Ez a két fórum együtt jelentette a Királyi Kúriát. Vö. GÁBOR Gyula: A Pesti Kir. Ítéltábla felállítása és szervezése. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1925. 86. f. 31. p. L. még MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Kúria helyszínei és épületei háromszáz év tükrében. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 184–187. p.
- ² EMBER Győző: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848*. Budapest, 1940. M. Kir. Országos Levéltár, 4., 87. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Az 1723-ban felállított Helytartótanács hivatali székhelyei. *Jogtörténeti Szemle*, 2024. 4. sz. 31–34. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2024-4p28>.
- ³ SZÉCHENYI István: *Világ*. (1831) Jegyzetek és szöveggondozás: VELKEY Ferenc – FÜLÖP Tamás, Budapest, 2002–2003. Neumann Kht., 221. p. <https://mek.oszk.hu/11800/11842/11842.pdf>; Széchenyi levelezésében már az 1820-as évek végétől kezdve használta a Budapest elnevezést. – I. pl. Széchenyi Döbrentey Gáborhoz, Doberan, 1829. aug. 12. 111. sz. In *Gróf Széchenyi István levelei I.* Budapest, 1889. Athenaeum, 125–126. p.; CZAGA Viktória: Testvérvárosokból főváros. In *Tanulmányok Budapest múltjából* 27. Budapest, 1998. 31–38. p.
- ⁴ Belügyminiszteri rendelet Buda, Pest és Óbuda egyesítéséről. In BÁCSKAI Vera (szerk.): *Források Budapest múltjából I. 1868–1873*. (a továbbiakban FBM I.) Budapest, 1971. Budapest Főváros Levéltára, 280–281. p.
- ⁵ Szentiványi Vince királyi biztos leirata a budai tanácsnak Óbuda közigazgatási egységesítése tárgyában. Pest, 1849. dec. 19. FBM I. 282–284. p.
- ⁶ GÁRDONYI Albert: Budapest egyesítésének története. *Városi Szemle*, 1913. 843–844. p.
- ⁷ DÓKA Klára: Az első pesti vízvezeték építése. *Építés-Építészettudomány*, 1975. 3–4. sz. 453–479. p.
- ⁸ HORVÁTH J. András: Önkormányzati képviselő-választások, 1867–1912. In FEITL István – IGNÁCZ Károly (szerk.): *Önkormányzati választások Budapesten 1867–2010*. Budapest, 2010. Napvilág, 13–15. p.
- ⁹ 1867. október 16. Szentkirályi Mór főpolgármester indítványa Buda és Pest egyesítése tárgyában. In GÁRDONYI Albert (összeáll.): *A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye*. (a továbbiakban FEVOGY) A negyvenedik évforduló alkalmából kiadja Budapest Székesfőváros Közönsége. Budapest, 1913. Székesfővárosi Háziny. 4. p.
- ¹⁰ Kép forrása: Szentkirályi Mór. Borsos és Doctor fényképe után. Rusz Károly rajza. *Vasárnapi Ujság*, 1866. (június 24.) 25. sz. 297. p.; Arcanum Újságok.
- ¹¹ L. Szócs Sebestyén: *A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen*. (Várostörténeti tanulmányok 2.) Budapest, 1996.; STIPTA István: Szemere Bertalan és a vármegyék 1848-ban. In RUSZOLY József (szerk.): *Szemere Bertalan és kora I.* (Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv 7/1) Miskolc, 1991. Szemere Bertalan Alapítvány, 201–221. p.; KAJTÁR István: Szemere Bertalan és a városok reformja. In Ruszoly József (szerk.): *Szemere Bertalan és kora I.* (Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv 7/1) Miskolc, 1991. Szemere Bertalan Alapítvány, 189–200. p.; DOBSZAY Tamás: A rendezéstől a felszabadításig. A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen. *Századok*, 2005. 545–584. p.
- ¹² 1868. évi XXI. törvénycikk a közadók kivetése, befizetése, biztosítása, behajtása és pénzügyi törvényszékek felállítása iránt. 62. §.
- ¹³ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. 127. §.
- ¹⁴ 1870. jún. 8. Pestváros törvényhatóságának felirata a képviselőházhoz, melyben Pestváros törvényhatósága számára külön törvényt sürget. *FEVOGY* 95–98. p.; 1870. jún. 23. Budaváros közgyűlésének

- kérvénye a képviselőházhoz a törvényhatóságok rendezéséről alkotott törvényjavaslat módosítása tárgyában. *FEVOGY* 102–105. p.; 1870. júl. 16. Wahrmann Mór indítványa a képviselőházhoz Buda és Pest városok külön rendezése és egyesítése tárgyában. *Képviselőházi napló*. 1869. X. k. 211. p.
- ¹⁵ Pest, martius 11. *Pesti Napló*, 1871. (március 11. Esti kiadás), 58. sz. 1. p.
- ¹⁶ 1871. márc. 15. Tóth Vilmos belügyminiszter elnöklete alatt a fővárosnak rendezése ügyében tartott szaktanácskozmány első üléséről kiadott jelentés. *FEVOGY* 120–122. p.
- ¹⁷ *A fővárosi törvényjavaslat tervezete készítésére kiküldött hetes bizottság jegyzőkönyvei 1–10. ülés 1871. márc. 17–ápr. 15.* BFL IV.1314.
- ¹⁸ *FBM I.* 290–292. p.
- ¹⁹ HEISZLER Vilmos: Budapest német lakossága 1849–1918 között. In HAJDÚ Ákos – ÖSZ Ferenc (szerk.): *Pest-Buda egyesítésének 125. évfordulója 1873–1998*. Budapest, 1998. Magyar Történezhallgatók Egyesülete, 410–411. p.; THIRRING Gusztáv: *Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben*. I. k. (Statistikai Közlemények 70/2) Budapest, 1933. Szföv. Stat. Hiv., 266–274., 279–281. p.; BÁCSKAI Vera – GYÁNI Gábor – KUBINYI András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. (Város-történeti tanulmányok 6.) Budapest, 2000. 143. p.
- ²⁰ 1870. évi X. törvénycikk a *Duna-folyamnak a főváros mellett szabályozásáról s a forgalom és közlekedés érdekében Buda-Pesten létesítendő egyéb közmunkák költségeinek fedezéséről és e közmunkák végrehajtási közegeiről*.
- ²¹ Reitter Ferenc emlékirata gróf Andrássy Gyula miniszterelnök részére Budapest egységes fővárossá fejlesztéséről. In SIPOS András – DONÁTH Péter (szerk.): *„Kelet Párizsától” a „Bűnös Városig”. Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához*. 1. k. 1870–1930. Budapest, 1999. BFL–Budapesti Tanítóképző Főiskola, 15–24. p.
- ²² A fővárosok rendezése.; Pest és Debreczen városok 1870. évi működése. *Pesti Napló*, 1871. (március 17. Reggeli kiadás), 63. sz. 1–2. p.
- ²³ 1871. márc. 18. Szentkirályi Móric különvéleménye Buda és Pest egyesítéséről. *FBM I.* 166. p.
- ²⁴ A pesti népkör közgyűlése. *A Hon*, 1871. (október 10.) 233. sz. 1. p.; A „Pesti Népkör” kérvénye a fővárosok rendezése, egyesítése és a lánczhídvám megszüntetése iránt. *A Hon*, 1871. (november 1.) 252. sz. 2. p.
- ²⁵ 1871. november 20–21. Bizottsági jelentés a főváros egyesítésére vonatkozó törvényjavaslat tárgyában. *FEVOGY* 179. p.; 1185. sz. Pest város köztörvényhatóságának felirata, Buda és Pest fő- és szabad királyi városok beligazgatási szervezése tárgyában a magyar királyi kormány által készített és az országgyűléshez benyújtott törvényjavaslatra. (1871. nov. 25.) *Képviselőházi irományok*. 1869. XII. k. 263–270. p.
- ²⁶ Pestváros rendkívüli közgyűlése. *A Hon*, 1871. (november 26.) 273. sz. 3. p.
- ²⁷ 1871. dec. 14. A fővárosi törvényjavaslat megvitatására kiküldött budai ötös-bizottság kisebbségi véleménye. *FBM I.* 167. p.; Népgyűlés a redouteban. *Pesti Napló*, 1871. (december 11. Esti kiadás) 284. sz. 2. p.; 1871. dec. 14. Budai kisebbségi vélemény a fővárosok egyesítése tárgyában. *FEVOGY* 201–202. p.; A fővárosi szabadelvű ellenzék. *A Hon*, 1871. (december 27. Esti kiadás) 297. sz. 1. p.; 1334. sz. Pest sz. kir. főváros szabadelvű ellenzéki pártjának kérvénye Buda-Pest fővárosok egyesítése tárgyában. *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 189–190. p.; Az új fővárosi törvényjavaslat. *A Hon*, 1872. (november 7. Reggeli kiadás) 257. sz. 1. p.
- ²⁸ 1870. évi XXX. törvénycikk a *budapesti lánczhíd megváltása iránt a magyar állam és a lánczhídterület között kötött szerződés jóváhagyásáról és becikkelyezéséről*.
- ²⁹ L. DOBSZAY Tamás: A centralisták reformkori községi önkormányzati koncepciójának kérdéséhez. *Aetas*, 2017. 2. sz. 76–93. p.
- ³⁰ CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. Akadémiai, 119. p.
- ³¹ SARLÓS Béla: *Közigazgatás és hatalmpolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976. Akadémiai, 10. p.; CSEKŐ Ernő: A népképviselő érvényesülése a dualizmus kori Tolna megye törvényhatósági bizottságának összetételében. In DOBOS Gyula (szerk.): *Levéltári ügy múltja, jelene és jövője. Tolna megye a dualizmus korában. VIII. Levéltári Nap 2003. szept. 3.* Szekszárd, 2003. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, 170. p.; STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest, 1995. Osiris, 145. p.
- ³² *FEVOGY* 129–132. p.
- ³³ 1185. sz. Pest város köztörvényhatóságának felirata, Buda és Pest fő- és szabad királyi városok beligazgatási szervezése tárgyában a magyar királyi kormány által készített és az országgyűléshez benyújtott törvényjavaslatra. (1871. nov. 25.) *Képviselőházi irományok*. 1869. XII. k. 263–270. p.; Pest városa rendkívüli 1871. november 26-án rendkívüli közgyűlésen ismét elutasította a virilizmust. *A Hon*, 1871. (november 26. Reggeli kiadás) 273. sz. 3. p.
- ³⁴ 1871. dec. 1. Bizottmányi előterjesztés a budavárosi közgyűléshez az egyesítés tárgyában. *FEVOGY* 194–198. p.
- ³⁵ Népgyűlés a redouteban. *Pesti Napló*, 1871. (december 11. Esti kiadás) 284. sz. 2. p.; A fővárosi szabadelvű ellenzék. *A Hon*, 1871. (december 27. Esti kiadás) 297. sz. 1. p.; 1350. sz. Óbuda m.-város közönségének felirata, Buda-Pest fővárosok egyesítése tárgyában (1871. dec. 28.). *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 398–400. p.; 1334. sz. Pest sz. kir. főváros szabadelvű ellenzéki pártjának kérvénye Buda-Pest fővárosok egyesítése tárgyában. *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 189–190. p.
- ³⁶ Az összes magyar kir. ministeriumnak 1867. ápril 10-én kelt intévényé a megyék és sz.k városok közönségeihez, a törvényhatóságoknak a felelős kormányhozi viszonyát, és az önkormányzattal járó felelősséget illetőleg. *Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára*. 1867. 87–90. p.
- ³⁷ SZÉKELY Tamás: A közigazgatás átalakításának programja: modernizáció és nemzetállam-építés a dualizmus korában. In CSIBI Norbert – SCHWACZWÖLDER Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Tanulmányok. Pécs, 2018. Kronosz, 166–169. p.
- ³⁸ SARLÓS 1976. 20. p.; STIPTA 1995. 159. p.
- ³⁹ 1335. sz. Pest sz. kir. főváros számos, 2000 aláírással ellátott polgárai kérvénye, Buda-pest fővárosok egyesítése tárgyában. *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 191–192. p.
- ⁴⁰ Budaváros közgyűlésének kérvénye a képviselőházhoz a törvényhatóságok rendezéséről alkotott törvényjavaslat módosítása tárgyában. *FEVOGY* 102–105. p.
- ⁴¹ 1114. sz. Törvényjavaslat Buda és Pest fő- és szabad királyi városok beligazgatási szervezéséről. 55–56. §. *Képviselőházi irományok*. 1869. XI. k. 162. p.
- ⁴² 1185. sz. Pest város köztörvényhatóságának felirata, Buda és Pest fő- és szabad királyi városok beligazgatási szervezése tárgyában a magyar királyi kormány által készített és az országgyűléshez benyújtott törvényjavaslatra. (1871. nov. 25.) *Képviselőházi irományok*. 1869. XII. k. 263–270. p.
- ⁴³ 1350. sz. Óbuda m.-város közönségének felirata, Buda-Pest fővárosok egyesítése tárgyában (1871. dec. 28.). *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 398–400. p.; A fővárosi szabadelvű ellenzék. *A Hon*, 1871. (december 27. Esti kiadás) 297. sz. 1. p.
- ⁴⁴ 1334. sz. Pest sz. kir. főváros szabadelvű ellenzéki pártjának kérvénye Buda-Pest fővárosok egyesítése tárgyában. *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 189–190. p.
- ⁴⁵ 1335. sz. Pest sz. kir. főváros számos, 2000 aláírással ellátott polgárai kérvénye, Buda-pest fővárosok egyesítése tárgyában. *Képviselőházi irományok*. 1869. XIII. k. 191–192. p.
- ⁴⁶ 1435. sz. Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése Buda és Pest fő és szabad királyi városok beligazgatási szervezéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. *Képviselőházi irományok*. 1869. XV. k. 331–332. p.; A törvényelőkészítéshez I. PESTI Sándor: A törvényelőkészítés folyamatának fejlődése a dualizmus kori Magyarországon. *Századok*, 1999. 579–592. p.

Simon Katalin*

A legkisebb láncszem

Óbuda és a városegyesítés(ek)

1. Bevezetés

Akét testvérvárosnak, ikervárosnak tekintett Buda és Pest mellett Óbuda és Buda közelebbi kapcsolatát is természetesnek tekintették a 19. században. Óbuda és Buda Újlak külvárosa révén már 18. században egybeépült, míg a lakosságot családi kapcsolatok kötötték össze. Nem véletlen, hogy az óbudaiak már 1776-ban próbálkoztak – sikertelenül – Óbuda és Buda egyesítésével. A 19. század első felére a közgondolkodás Óbudát sok esetben egyszerűen Buda külvárosaként kezelte.¹ Az 1860-as években már úgy vélték, Pest-Buda Óbudával alkotja az ország fővárosát: „Az utóbbi mezőváros [Óbuda] s csak politikai tekintetben van különválasztva a várostól, melylyel egyébként szoros összefüggésben áll.”²

2. A felemás egyesítés évtizede: Buda és Óbuda, 1850–1861

Óbuda 1840-től rendezett tanácsú mezővárosnak számított, majd a *szabad királyi városokról* szóló 1848. évi XXIII. törvény cikk alapján a külső tanácsot egy 75 tagú képviselőtestület váltotta fel.³ A három város egyesítése már 1848 tavaszán felmerült, de az óbudaiak megkésve kapcsolódtak be az ezzel kapcsolatos tárgyalásokba.⁴ Az egyesítésről és a Budapest elnevezés használatáról Szemere Bertalan belügyminiszter adott ki rendeletet 1849. június 24-én (*Rendelet Buda és Pest városokhoz és Pest megye egyetemeséhez*).⁵ Indoklásában – a korabeli publicisztikában bevett hasonlatot felidézve – Pest az „élő erő”, Buda a „történeti ősi emlékezet”, míg Óbuda mindössze Buda külvárosaként jelent meg.⁶ Bár a rendelet a szabadságharc bukása miatt nem valósult meg, a Duna jobb partján lévő két várost 1849. november 8-án politikailag, december 19-én közigazgatásilag egyesítették, amikor Szentiványi Vince, Pest kerületi főispánjának 4488. sz. rendelete Óbudát Budához csatolta.⁷ Szentiványi a mezőváros „tökéletes bekebelezését” nem tartotta azonnal kivitelezhetőnek, ezért a teljes összeolvasztás előtti, átmenetinek tekintett időszakra az alábbiakat mondta ki: Óbuda területe – Kissing pusztja, a mai Csillaghegy kivételével – Pest megye helyett Buda fennhatósága alá került, de meg-

maradtak a koronaadalom Óbudával kapcsolatos jogai. A közadót az előző évben megállapítottaknak megfelelően kellett beszedniük, azonban már át kellett küldeniük Buda adóhivatalába. A háziadó kezelésének módjáról ekkor nem hoztak döntést.

A rendelet az óbudaiakra terhelte az egyesítés miatt újonnan kinevezendő hivatalnokgárda eltartásának költségeit, az óbudai árvapénztár ugyanakkor továbbra is külön működhetett az óbudai tanács felügyelete alatt, az addigi gyakorlattal ellentétben megtiltva, hogy azt más jellegű magánpénzek kamatoztatására, kezelésére használják.⁸ Az ingatlanügyeket átadták Buda város telekhivatalának, az azonban körülményesebbé tette az ingatlan-nyilvántartások vezetését mivel az új tulajdonost már Budán kellett bejegyeztetni és a szükséges illetékeket ott kellett lefizetni, viszont a koronaadalom telekkönyvéből ki kellett vezetni a régit, amiről egy óbudai tanácsosnak és a helyi alhatóságnak hiteles kivonatot kellett kiállítania.⁹ A polgári pereknél Óbuda elsőfokú, Buda másodfokú bíróságnak számított, a büntetőpercek viszont Budához kerültek. A céheket a rendelet ideiglenesen meghagyta addigi formájukban. Az egyesítés miatt megszorított ügyek kezelésére a rendelet két fővel megnövelte a tanács létszámát, az új posztot Fekete Károly óbudai kamarai adópénztári ellenőr és Greifenegg Vilmos ideiglenes alkapitány, Óbuda korábbi jegyzője kapta meg.¹⁰ Buda Tanácsának utasítására Greifenegg felelt márciustól a helyi céhügyekért, a budai tanácsban ő képviselte Óbudát. A két város között az egyesítés gyakorlati kérdései (adó- és ingatlanügyek, rendészet stb.) mellett a legtöbb problémát a két település egyes céhek panaszai, a céhek összeolvasztásának kérdései, valamint a forspont okozták.

A városi tisztviselőket ebben az időszakban a cs. k. Helytartóság nevezte ki.¹¹ Buda és Óbuda 1850-től közös rendőri kerületbe is tartozott, Óbuda Újlakkal a VI.-ba (a IV. a Várat, Krisztinavárost és Tabánt, az V. a Vízivárost, Országutat, Halászávárost és Újlaból 13 házat foglalt magába).¹²

Óbuda tanácsa nem lelkesedett az egyesítésért. 1850. január 3-án nyugtázta a telekkönyvi ügyek áttételét, a két város *összeköttetéséről* írva (Buda viszont következetesen *egyesítésére* hivatkozott).¹³ Másfél hónappal később jegyezték be, hogy a továbbiakban kizárólag 60 forintot meg nem haladó peres ügyekben dönthetnek.¹⁴ Óbuda emellett – kvázi külvárosként – négy tagot delegált Buda tanácsába.¹⁵ 1850 novemberétől a két város Pesttel egy közigazgatási kerületet, 1853-tól a pénzügyigazgatóság rendelete szerint közös adókerületet alkotott. Óbuda azonban továbbra is saját bíróval és tanácsal működött.¹⁶

3. A rövid önállóság időszaka

1861-től, az októberi diploma kiadását követően Óbuda ismét független mezővárossá vált: „...a Pestmegyei közgyűlésen ezen város ismét nevezett megyéhez tartozónak kinyilatkoztatván, jövőben a Buda városi hatóság alá már nem tartozik és rendezett tanácsal bírn fog.”¹⁷ Óbuda

* Simon Katalin PhD, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

„Óbuda és a hajómalmak” J. Umbach acélmetszete L. Rohbock rajza után, 1856–1864.

hivatalosan a január 28-i óbudai közgyűlésen függetlenedett Budától, ugyanekkor kinyilatkoztatták Óbuda visszacsatolását Pest megyéhez.¹⁸

Az egymásnak – ideiglenes – búcsút intő két város viszonya nem mondható felhőtlennek ebben az időszakban. Óbuda tartozott az adósságokkal küzdő Budának, a főváros pedig igyekezett kintlévőségeit behajtani szomszédjától, amelyek nagy része a közös igazgatási időszakból származott. 1854-től (az 1861. január 29-i budai tisztújításig, a két város hivatalos különválásáig) Óbuda kötelezte magát az alkalmazott hivatalnokok fizetésére évi 1500 p. Ft hozzájárulásra. Buda 1868-ban emiatt pert indított Óbuda ellen, ami 1870-ben megegyezéssel ért véget.¹⁹

A másik, nagyobb tétel a kiscelli katonai kórház számára 1849 őszén folyósított 4200 váltóforint kamatmentes kölcsön volt – aminek megadását 1863-ban kérte először Paulovics László, Buda főpolgármestere. Óbuda megtagadta ezt, lévén az összeget kincstári vagyonból adták, és Óbuda kiscelli kórházra vonatkozó költségeit nem térítették meg.²⁰ A kiegyezést követően – az egyébként Óbudáról származó – Házmán Ferenc többször próbálkozott az összeg megszerzésével.²¹ Az iratok alapján a Kincstár 1849-ben Budával fizettette meg az óbudaiak költségeit, akik azt Óbudának adott kölcsönként tartották nyilván.²² Az ügy a két város közötti pereskedéssé fajult, amely 1872-ben zárult, és Óbudát a 4200 Ft megadására kötelezték.²³ A két várost elválasztó út (Scheidungs Gasse, a mai Nagyszombat utca) vonalán futó árok kérdése

sem segített a jószomszédi viszony fenntartásában, ezt ugyanis az óbudaiak hagyományosan személtlerakó helyként kezelték.²⁴

A *községek rendezéséről* szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk alapján Óbuda rendezett tanácsú város lett. Ennek megfelelően 1872. november 10-étől a város-egyesítésig új képviselőtestület alakult, élén Harrer Pál polgármesterrel.²⁵

4. Egy karakteres kisváros

A városegyesítés előtt Óbuda mind fizikai méreteit, mind lakosságát tekintve elmaradt Pesttől és Budától. Az 1870. évi népszámlálás szerint 16 000 lelkes, felekezeti és etnikai szempontból vegyes lakossága volt: katolikus, református, evangélikus családok mellett nagyszámú tehetős és a közéletben aktív zsidóság.²⁶ A németajkú lakosok és a zsidóság mellett kiemelendők a magyarok, szlovákok. Sokakat a hajógyár vonzott Óbudára, míg a helyiek fő bevételi forrása a bortermelésből származott.

A város arculatának meghatározó elemei voltak a kiscelli, egykori trinitárius kolostorban működő katonai fiókkórház, a Kiscell lábánál elhelyezkedő téglagyárak, a textilipari vállalkozások és a város központjában lévő, az egykori Zichy-kastélyban működő cs. k. Katonai Ruházati Bizottmány. A római kori romok egyre több látogatót vonzottak. Óbuda hagyományos bortermelő karaktere

mellett egyre inkább ipari-külvárosivá vált, a Dunagőzhajózási Társaság 1836 óta itt működő hajógyárának köszönhetően.²⁷ A községi kórház mellett a hajógyár saját kórházat üzemeltetett, dolgozóinak 1870-ben *gyarmat* néven munkásházakat építtetett.²⁸ Az 1870-ben alapított szeszgyár és azok munkássága szintén kezdte átformálni a város arculatát.²⁹

A bérkocsik és a gőzhajóáratok mellett 1868 novemberétől a Lánchídtól az óbudai Fő térig lehetett lovasúton utazni.³⁰ Az Általános Budapesti Társaskocsi Rt. helyi működési kérvényéről Óbuda kapitánya szakvéleményében a közlekedés mellett a helyi ipar és kereskedelem további fellendülését várta.³¹

1870-ben döntöttek a – városszépítés és rendészet miatt is fontos – gázvilágítás bevezetéséről, amire a Pest-Buda világítását is kezelő Trieszti Általános Osztrák Gáztársaság Pest-budai helyi igazgatósága kapott megbízást.³² A cég eredetileg 80 lámpa elhelyezésére készített tervet, ez 1871-ben már 82 lámpásra módosult, s továbbiakat is terveztek.³³ A végeredmény a testvérvárosokéhoz képest hagyott némi kívánnivalót maga után: a közvilágítás 1875. évi fővárosi rendezése során a lámpák fényét gyengének, működtetésüket pedig költségesnek ítélte Budapest közgyűlése.³⁴ A közterület, utcaszabályozás ügyének felügyeletére, a város képviselőit az Építési Bizottmányban Óbuda 1870-ben – a testvérvárosokhoz képest jelentős késéssel – városi mérnöki (rész)állást létesített.³⁵

A növekvő lakosságszám ellátására 1873-ban égető szükség volt egy második hetipiac kijelölésére. Felmerült az „alsó városrészben” a zsinagóga előtti Zöld piac (ez a lovasút kerülője miatt nem felelt meg), a 258. sz. Drucker-féle ház előtti terecske (a mai Lajos és Fényes Adolf utca sarkán, ez kis mérete, személybiztonság és a kocsikkal nehezen megközelíthető volta miatt nem felelt meg), végül a piac meghosszabbítása a Tavasz utcán a Rózsa és a Korona térig, szükség esetén ennek kibővítése a 258. sz. ház előtti térrel.³⁶ Az ügy sürgősségére tekintettel nem várták meg az egyesítést a döntéssel, nagy többséggel szavazták meg a legutóbbi javaslatot.³⁷

A piac kérdése összekapcsolódott a budai közúti vaspálya társaságával, amely többször kérte a lovasúti kerülő áthelyezésének engedélyezését, mégpedig a Drucker-ház közelében lévő Spitzer-féle textilgyár elé. A város a piacról való döntésig ezt nem engedélyezte, sőt, a vaspálya társasággal is több konfliktusa akadt.³⁸ Az eset az újonnan kinevezett mérnök gondatlanságát is bizonyította.³⁹

A népiskolai törvény (1868. évi XXXVII. törvénycikk) is egy lépcsőfok volt az egyesítés felé, mivel Buda és Pest ennek végrehajtása során egy tankerületbe került, közös iskolatanáccsal. Óbudán a törvény végrehajtását követően kirobbant botrány okozott óriási belső feszültséget. A városban 1869-ben katolikus, izraelita, református és evangélikus iskola, valamint három óvoda működött.⁴⁰ Az új oktatási rendszer kialakítását a város az újonnan épült országúti (mai Vörösvári út) községi, három tantermes iskola mellett a felekezeti iskolák épületének bérbevételevel oldotta meg⁴¹ – a legtöbb diákkal működő katolikus iskola viszont speciális esetben volt, mivel az a város költségén épült. Az iskolaszék felállítása és a felekezet nélküli,

községi iskolák bevezetése ellen tiltakozott Brunner János plébános. Ennek eredményeként 1869. október 13-án a feltűzött hívek és a lakosság többi része között kirobbant csetepaté – az „óbudai kofazavargások” – még az országos sajtó figyelmét is felkeltette.⁴² Az iskola ügye miatt később is történtek zavargások. A Simor János hercegprímáshoz forduló plébános végül elérte, hogy a község pénzén felépült iskola – a többivel ellentétben – felekezeti maradjon, azt külön iskolaszék ellenőrizze, noha a katolikus szülők és a városvezetés katolikus tagjainak többsége is ellenezte azt.⁴³ (A katolikus iskolák felekezeti intézményként történő meghagyása – noha 1869 májusában volt rá kísérlet – még Budán sem sikerült.⁴⁴)

A külön iskola kérdése csak 1873-ban oldódott meg, amikor a katolikus iskola működése pénzzsűke miatt ellehetetlenült, így a plébános átadta azt a városnak. Az addig külön működő helyi katolikus iskolaszék megszűnt, a községi iskolaszéket ezért tíz taggal egészítették ki.⁴⁵ Az ügy rendezésében Harrer Pál mint polgármester mellett nagy szerepet játszott a városegyesítés tárgyalásain óbudai delegátusként részt vevő Végh János iskolaszéki elnök és Tatay Adolf. Megjegyzendő, hogy az iskolaügy általában problémásnak számított: a meglévő épületek minden jó szándék ellenére rossz állapotban voltak, a növekvő diákszám miatt új iskola építése vált szükségessé, amit a város az ingatlanaira felvett kölcsönből szándékozott finanszírozni.⁴⁶

A városegyesítés előkészítése idején emellett országos kolerajárvány tombolt, ami a három város lakóit is sújtotta. Óbudán május 22-én jelentették az első esetet.⁴⁷ A járványhelyzetet 1873. július 12-től számították, miután Budáról jelezték: a helyi téglagyárakból több kolerás beteget szállítottak hozzájuk.⁴⁸ Innen az utolsó új eset feljegyzéséig, szeptember 24-ig a 16 200 lakos között 587 megbetegedést regisztráltak, akiknek mintegy fele (294 fő) elhunyt. A járványhelyzet hivatalosan október 5-én ért véget.⁴⁹ A helyi kolerabizottmány tagjai között szerepelt a városegyesítéssel foglalkozó tárgyalásokon részt vevő Prochaska András és a fent említett Tatay Adolf városi főorvos.⁵⁰ A kolera miatt felmerült a korszerű vízvezeték létesítésének kérdése, az erről történő döntést azonban az óbudaiak elhalasztották a városegyesítést követő időre.⁵¹

5. Az „esetleges”-től a „szükséges” egyesítésig

Óbuda hivatalosan 1870. november 26-án szembesült a kormány szándékával: a szentendrei kerület országgyűlési képviselője, Harkányi Frigyes értesítette őket a törvényszékek rendezési tervéről és arról, hogy „Pest, Buda és Óbuda városoknak törvényhozási úton leendő egyesítése fog valószínűleg bekövetkezni”, egyúttal javasolta a város előjáróinak, hogy minél hamarabb kezdjék meg az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat, s felajánlotta szolgálatait.⁵² Mivel ez még nem számított hivatalos értesítésnek, így decemberben a tanács elhatározta egy különbizottság felállítását, amely a „netalán eszközözendő” egyesítés so-

rán Óbuda előnyeit és hátrányait számba veszi. A jegyző-könyvek jelzőiből (netaláni, esetleges stb.) egyértelmű, hogy a helyiek ekkor még szkeptikusan álltak hozzá a kérdéshez.⁵³ A kilenctagú bizottság élén a fűszerkereskedő Prochaska András bíró állt, tagjai között a későbbi egyesítési tárgyalások több képviselőjével (Gallauner János, Harrer Pál).⁵⁴ A bizottság december végén a további, Harkányival történő tárgyalásokkal Prochaskát, Harrert és Weisz Istvánt bízta meg.⁵⁵

A szkeptikus óbudaiak 1871 májusában az egyesítésről egymás között csak Óbuda Pest-Budához csatolása-ként beszéltek (die Idee der Anschlusses Altofens an Pest-Ofen), nem érezték magukat egyenrangú félnek a másik kettővel.⁵⁶ A külön óbudai bizottság ugyanekkor a házbér és a regálé kérdéseit tárgyalta, végül ezt és a legelőelkülönítés rendezését tették meg csatlakozásuk feltételének.⁵⁷

1871. november végén már a tényleges egyesítés törvénytervezetével – Óbuda és a Margitsziget kihasításával Pest-Pilis-Solt vármegye területéből – foglalkoztak (itt már *Anschluss* helyett *Vereinigung*ról írva).⁵⁸ A novemberi ülésen elfogadták, hogy a három város egyesítése országos érdek, ahol saját érdekeiket kell képviselniük s az országgyűlés elé terjeszteniük. Ám korábbi tapasztalataik alapján szükségét érezték kétségeik kifejezésének: ténylegesen egyesülni fog a három város, vagy csak egy nagy, költséges szervezet jön létre, ahol az óbudaiak elvesztik függetlenségüket?⁵⁹

Kérdéseikkel a képviselőházhoz fordultak, a belügyminiszteri törvényjavaslatról még 1871. december 28-án nyújtották be észrevételeiket. Nehezményezték, hogy a javaslatot a felek feje fölött, előzetes tárgyalás nélkül nyújtották be, holott a tényleges egyesítéshez érdekegyeztetés szükséges, hogy az ne „a törvény általi ráparancsolás” legyen.⁶⁰ Noha nem voltak biztosak abban, hogy ezzel jól fognak járni, de a közvéleményt, a „közóhajt, ’s netáni országos érdeket” méltányolva elvben elfogadták az egyesítést, ám szükségesnek tartották az előzetes tárgyalásokat, mivel ha kérdéseiket csak utólag beszélnék meg, Óbudát a többséget alkotó másik két város képviselői könnyen leszavaznák. A javaslat 82. §-át különösen veszélyesnek ítélték. A központosításból keletkező pluszköltségek miatt a község életszínvonalának fenntartása, netán emelése szintén ellehetetlenülne, mindez „a’ hatalmasan emelkedő két testvér főváros társaságában e’ várost kétszeresen visszás és kedvezőtlen helyzetbe hozná”. Idegenkedtek a virilizmustól, a főispáni tisztség pedig „a’ főváros viszonyainak nem csak meg nem felelnek, de sőt az e’ viszonyokból fejlődő szabadabb szellem követelményeivel ellenkeznek”. Elleneztek a túlzott központosítást, mivel az véleményük szerint a mindennapi ügyintézkést ellehetetlenítené. Amennyiben lehetséges, kérték a kisebb királyi haszonvételek megváltását a koronauradalomtól, hiszen az az erős, egységes főváros érdeke. Tekintve az óbudai házak „szerény és szegényes építési módját”, tiltakoztak a másik két városával egyenlő mértékű házbéradó ellen. A hídvám eltörlésében egyetértettek a két testvérvárossal. Az egyesítés esetén kérték, hogy a megyei, szentendrei körzetből kivéve vagy a főváros választókerületének részeként saját országgyűlési képviselőt delegálhassanak.⁶¹

Az óbudai koronauradalom ugyancsak 1871. december 28-án a regálék megváltásával kapcsolatos aggályait fejezte ki (külterületek és az ott található kocsmák, malmok beleszámítanak-e, mi legyen a jogok bérlőivel stb.).⁶² Óbuda csak a határában lévő regálék megváltása mellett foglalt állást, Kissing pusztára (a mai Csillaghegyre) nem. Elismerte az uradalom jogát az Óbudai-szigetre, a Dunaparra viszont nem, lévén az nem képezte az uradalom részét.⁶³

6. Óbuda a közös tárgyalásokon

Óbudán 1872. január 3-án jelölték ki küldötteiket, akik részben a korábbi, helyi bizottság tagjai voltak.⁶⁴ Az egyesítéssel foglalkozó vegyes bizottság 1872. január 10–11-i tanácskozásán Óbuda nevében Prochaska András bíró, Harrer Pál jegyző, valamint Gallauner János és Végh János városi képviselők vettek részt. Ennek összetétele még arányosabb volt, mint a későbbi 34-es bizottságban: a 4 óbudai mellett 9 pesti, 12 budai vett részt.⁶⁵ Itt részletesen foglalkoztak Óbuda mint „Pest és Budától egészen eltérő, heterogén viszonyokból álló város csatlakozása (!)” módjáról: vajon lehetséges-e a másik kettővel egy időben, vagy a következő tisztújításig kell rendezni a viszonyait?⁶⁶ A bizottmány határozottan az előbbi mellett tette le voksát, de ennek feltételeként a földesúri és hűbéri viszonyok rendezését szabta meg.⁶⁷ A regálék miatt esetlegesen kieső hasznát a magasabb házbéradóval kívánták kompenzálni, s Buda és Óbuda ideiglenes külön költségvetését leszámítva a pénzügyek teljes egyesítése mellett álltak ki: „Ó-Buda kir. koronai mezővárost illetőleg a kir. kisebb haszonvételek az ezen városban szintűgy helyt foglalandó magasabb házbéradóért cserébe adassanak s az uradalom és Ó-Buda közötti mindennemű viszonyok a törvényjavaslat szerinti választott bíróság útján döntsessenek el.”⁶⁸ Ugyanezen az ülésen kérték a budaiak, hogy az egyesült főváros közös jövedelmének egy részét Budára fordítsák, ezt viszont az óbudaiak határozottan elleneztek, hiszen így ők is kérhetnének külön részt városszépítésre, utépítésre.⁶⁹ A 11-i ülésen elhangzottakat a helyi 12-es bizottság „a körülményekhez képest” elfogadhatónak találta.⁷⁰ Ezt követően az óbudaiak újabb beadvánnyal fordultak a képviselőházhoz, immár elismerve, hogy mindhárom város kiáll az egyesítés mellett, azonban Óbuda úrbéri helyzetét mihamarabb rendezni kell, addig az „szabadnak és a’ két fővárossal egyenlőnek nem tekinthetvén”.⁷¹

1872 novemberében jelentkezett Apponyi Albert gróf az óbudaiak ügyének felkarolására az országgyűlésen, amit a helyiek lelkesen fogadtak. Ugyanekkor megnyugvással vették tudomásul, hogy a második törvényjavaslat már kedvezőbb volt számukra.⁷²

7. A küldöttség tagjai

A városegyesítési törvény végrehajtására megalakult harmincnégyes bizottmányban a három város erőviszonyait jelezte a tagok létszáma is. Pest 20, Buda 10, Óbuda mind-

össze 4 főt delegált.⁷³ Óbudán 1873. január 2-án közfelkiáltással választották meg a négy képviselőt, Harrer Pál polgármestert, Végh Jánost, dr. Tatay Adolfot, Molnár Józsefet, és meghagyták nekik, hogy Óbudát érintő kérdések esetén, amennyiben lehetséges, kérjék ki a helyi közgyűlés előzetes véleményét.⁷⁴

Harrer Pál (1829–1914) tősgyökeres óbudai volt, ősei már a 18. században ott éltek.⁷⁶ Harrer 1848 júliusától 1849 végéig Óbuda második írnoka, majd 1850-től 1872-ig jegyzője, „hivatalában – mindenkor belátással, kitűnő szorgalommal, igazságosan és minden előfordult tárgyban tökéletes képességgel, a város javára igyekezve járt légyen el”⁷⁷ – írták róla hivatalnoktársai, s valóban szívügyének tekintette Óbuda érdekeit. 1872-től az Egyesítési bizottmány egyik óbudai tagja, illetve egy évig, a város-egyesítést megelőzően a város első és utolsó, egyhangúlag megválasztott polgármestere (1872. november 10.–1873. november 21.).⁷⁸

Az ügyvéd Végh János (1829k–1902) Harrerhez hasonlóan jegyzői, emellett tisztí ügyészi feladatokat látott el, valamint a református egyházközség tagja volt.⁷⁹ Szívügye volt a helyi oktatás, a népiskolai törvényt követően a községi iskolaszék tagja, majd elnöke.⁸⁰ Az óbudai kisebb királyi haszonvételek átadását intéző fővárosi bizottság óbudai tagja lett 1873 decemberétől,⁸¹ Prochaska Andrással a rendőrség Belügyminisztérium részére történő átadásában is részt vett.⁸²

Az óbudai delegátusok között a szőlősgazda Gallauer Jánost és Prochaska András volt bírót Tatay Adolf és Molnár József váltotta. A tatabányai születésű izraelita Tatay (eredetileg Frankl) Adolf (1840–1901) választott kis hazája lett Óbuda, holott orvosdoktori címe megszerzése előtt másfajta karrier is várt rá: újságcikkeket írt, Heinét fordított, színművet írt, Bródy Zsigmonddal részt vett a pesti hitközség számára egy énekeskönyv elkészítésében. 1865-től Óbuda főorvosa, 1868-tól a Budapesti Királyi Orvosegyesület tagja. A város-egyesítés közegészségügyi kérdéseivel foglalkozva kidolgozta Budapest hivatali orvoskarának szervezeti felépítését, s később is jelentős közéleti szerepvállalás jellemezte (az Országos Közegészségügyi Tanács, majd a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület tagja is volt), feleségével számos jótékony egyesület munkájában vett részt.⁸³ A református Végh János és az izraelita Tatay Adolf valószínűleg közeli, baráti viszonyban álltak egymással. A Véghgel szoros kapcsolatban álló, szintén református Molnár József fakereskedő 1867 és 1871 között a Gaz-

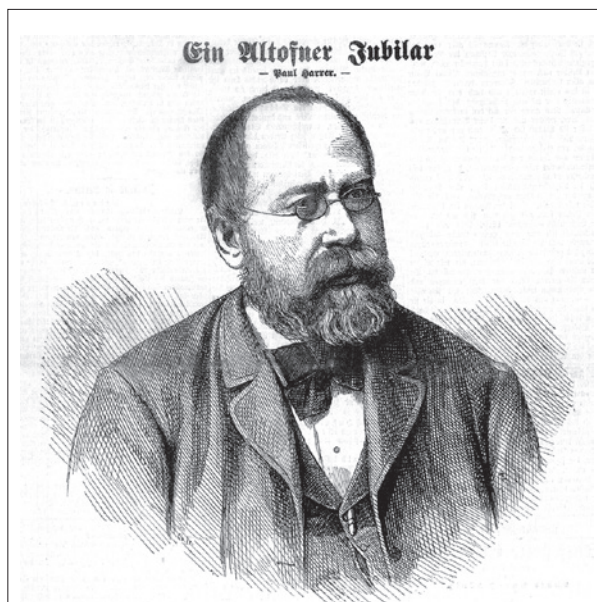
dasági Bizottság tagja volt Óbudán, 1869-ben református egyházi főgondnok, az egyesítés során gazdasági kérdésekkel foglalkozott, majd a főváros virilis képviselője volt 1894-ig.⁸⁴

A bizottmány három albizottsága közül Harrer a személyzeti kérdésekkel foglalkozó, egyúttal a leendő egyesített főváros közigazgatását kidolgozó, 13 fős második albizottság munkájában vett részt. Az első, 9 fős, választó és közigazgatási kerületek kidolgozását végző albizottságban Molnár József képviselte Óbudát, a harmadik, tanácsai választásokkal foglalkozó albizottságban pedig Végh János.⁸⁵

8. Az uradalom és a város

Az úrbéri és a legelőkülönítési ügyek megvizsgálására Óbudán 21 tagú bizottság alakult, 1873. január 8-án.⁸⁶ Működése nem volt eredményes, a tagok közötti egyet nem értés és személyes konfliktusok is terhelték, ezért áprilisban megszavazták, hogy szerepét egy négytagú bírói testület vegye át.⁸⁷ Áprilisban visszatértek a bizottsághoz, mivel sehogy nem haladtak előre a tárgyalások, az egyes képviselők „terrorizálták” egymást ezzel kapcsolatban. A testület viszont ezúttal kikötötte: a bizottság a továbbiakban a bírók szakértelmét és a város (ne az uradalom) érdekeit tartsa szem előtt.⁸⁸ Az úrbéri bizottmány addigi elnöke, Harrer Pál lemondott erről a tisztségéről, utódja Haszmann József lett. Harrer lemondásának egyik oka, hogy őt is meggyanúsították az uradalom érdekeinek előtérbe hozásával, amit ő kategorikusan elutasított.⁸⁹

Mindeközben a korona-uradalom igyekezett Óbuda csatlakozásából a lehető legtöbb hasznot húzni, áprilisban például követeléseik

Harrer Pál portréja működése harmincötödik éves jubileumán, 1883-ban⁷⁵

jeléül széljegyzetet tettetett az óbudai ingatlanokra, így gátolva a város középítkezéseihez szükséges további kölcsön felvételét.⁹⁰ Májusban megpróbálkozott a gőzhajóállomás melletti partszakasz bérbeadásával, aminek az óbudaiak mellőzését vagy halasztását kérték a város-egyesítés, és a Duna-part szabályozása miatt, mivel az az FKT munkájában nehézségeket okozna.⁹¹ Ennek ellenére augusztusban a Budai Királyi Törvényszék telekkönyvi hatósága arról értesítette az óbudaiakat, hogy az uradalom bejegyeztette az óbudai Duna-part bekebelezését. Az immár egy fővárosban gondolkodó óbudaiak Végh János tisztí ügyéssel Pest főügyészéhez, Csengery Imréhez fordultak jogorvoslatért.⁹² Az uradalom sérelmezte a közlegelői fü-

Hajómalmok a Dunán, háttérben Óbuda belvárosa¹⁰¹

városi közönség általi eladását és óvást jelentett be ellene – eredménytelenül, ez ugyanis évek óta elfogadott gyakorlatnak számított.⁹³ Az egyes regálék kérdésében a város a haszonbérleti szerződések meghosszabbítását javasolta az egyesítésig.⁹⁴ A koronauradalom megpróbálta még szeptember végén a piaci vámszedési jogok bérletére rábírní a várost, amit Óbuda az idő rövidségére hivatkozva utasított el.⁹⁵ Október végén az úrbéri bizottság kérte a város által használt földek átadását és kérdésének rendezését, amit a testület megbízatásának lejártá és a városeyesítés miatt odázott el.⁹⁶

Az uradalmi regáléjogokat végül a főváros kapta meg, megváltás nélkül,⁹⁷ a közlegelő kérdése a törvény meghozatalakor még folyamatban volt,⁹⁸ s a Duna-partról sem rendelkezhetett az uradalom.⁹⁹ Óbuda – gróf Apponyi Albert országgyűlési képviselő segítségével – az egyesítést követően is megmaradt a II. adóosztályban.¹⁰⁰

9. Óbudától a III. kerületig

A Belügyminisztérium már 1873 januárjában felhívta a hatóságok figyelmét a Buda-Pest név használatára, február 20-tól a fővárosra a Budapest, de a törvényhatóságokra még a régi (Buda, Pest, Óbuda) neveket kellett használni.¹⁰² Óbudán az egyesítés előtt így *Budapest Óbudán* keltezték az iratokat.¹⁰³ A három város Vigadó-beli 1873. március 20-i közgyűlésén Pest-Buda és Óbuda, valamint a Margitsziget egyesítéséről, Óbudát Újakkal együtt a főváros III. közigazgatási kerületét képezze.¹⁰⁴ Áprilisban jelezték, hogy a leendő III. kerület számára továbbra is alkalmas az addigi városháza hivatalnak.¹⁰⁵ A rendőri állományt a Belügyminisztérium vette át, korábbi hivatali helyiségeiket októberben adták át az új szervezetnek.¹⁰⁶

Az egyesítési munkálatok közben egy kis ünneplésre is jutott idő: júliusban a leendő főváros képviselői meghívták a bécsi világkiállítás bírálóbizottságát, hogy nézzék meg a születőben lévő Budapestet. A Redoute-ban tartott estélyen Óbudát Harrer Pál polgármester, Végh János tiszti ügyész, Belgrády Miklós főjegyző és a trieszti származású, de évtizedek óta ott élő Cristofoli Fortunato képviselte.¹⁰⁷

10. A búcsú

A leendő III. kerület új képviselőit 1873. szeptember 27–28-án választották meg, a városházán.¹⁰⁸ A leköszönő testület az október 23-i ülésen emlékezett meg az elmúlt időszakról, és köszönte meg az egyesítésben részt vevők munkáját. Harrer Pál érdemeinek megörökítését a testület „lelkességgel fogadja, s Harrer Pál polgármesternek a város közszolgálatában töltött 25 évi, – s különösen most legutóbbi polgármesteri tisztjének buzgó ’s fáradhatlan tevékenységgi betöltése által szerzett érdemeinek elismerését e város önállóságának megszűnése s a fővárossal egyesítés alkalmából jegyzőkönyvileg megörökíteni határozta.”¹⁰⁹ Harrer Pál meghatottan fogadta a köszöntést: „Elnöklő polgármester úr ezek után megható szavakban vesz búcsút a képviselő testülettől, miután ezen közgyűlés [...] valószínűleg utolsó közgyűlése a t. képviselő testületnek...”¹¹⁰

Évtizedekkel később, élete vége felé Harrer úgy érezte, Óbuda nyert az egyesítéssel: „meghatottan gondolok a három testvérváros egyesítésének nagy eseményére, mely az ország fővárosának akkor el sem képzelt hatalmas fejlődésére vezetett, szülővárosomnak Óbudának pedig meghozta a nagyváros kulturájának minden értékét.”¹¹¹

SIMON, KATALIN

Das kleinste Glied in der Kette **Óbuda und die Stadtvereingung(en)** (Zusammenfassung)

Budapest wurde 1873 durch den Zusammenschluss der Städte Buda, Pest und Óbuda sowie Margareteninsel gegründet (Gesetz. Nr. XXXVI von 1872). Óbuda blieb in Bezug auf Bevölkerung und Wirtschaftskraft hinter den anderen beiden Städten zurück. Da Óbuda jedoch im 18. Jahrhundert in engem Kontakt mit Buda stand, wurde sie in der öffentlichen Meinung bereits in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts als integraler Bestandteil der Hauptstadt Buda betrachtet. Obwohl die Verhandlungen über die Vereinigung der drei Städte bereits 1848 begonnen hatten, erklärte der Innenminister Bertalan Szemere dies am 24. Juni 1849 per Dekret, das jedoch aufgrund des Scheiterns des Unabhängigkeitskrieges nicht zustande kam. Stattdessen wurde Ende 1849 per Dekret die Vereini-

gung von Buda und Óbuda angekündigt (in der Praxis den Anschluss von Óbuda an Buda). Da es nicht zu einer vollständigen Fusion der beiden Städte kam, war der gemeinsame Betrieb bis 1861 für Óbuda eher ein Hindernis. Die Einwohner von Óbuda erfuhren Ende 1870 von dem Plan, die drei Städte zu vereinen, und als Bedingung für den Beitritt legten sie fest, dass sie ihre Beziehung zur Kronherrschaft regeln und in der unteren Steuerklasse bleiben würden. Ab Januar 1873 waren die Vertreter von Óbuda bei den Verhandlungen der Vereinigung der Bürgermeister Pál Harrer, der Anwalt János Végh, der Chefarzt Adolf Tatay und der Kaufmann József Molnár. Im vereinigten Budapest wurde Óbuda mit dem Vorort Budas, Újlak der III Bezirk der Hauptstadt.

SIMON, KATALIN

The Smallest Link in the Chain **Óbuda and the Municipal Unification(s)** (Abstract)

Budapest was founded in 1873 through the unification of the cities of Buda, Pest and Óbuda, as well as Margaret Island (Act No. XXXVI of 1872). Óbuda lagged behind the other two cities in terms of population and economic power. However, as Óbuda had been in close contact with Buda in the 18th century, it was already considered an integral part of the capital city of Buda in public opinion in the first half of the 19th century. Although negotiations on the unification of the three cities had already begun in 1848, the minister of the interior, Bertalan Szemere, declared this by decree on 24 June 1849, but it did not come to fruition due to the failure of the war of. Instead, at the end of 1849, a decree an-

nounced the unification of Buda and Óbuda (in practice, the annexation of Óbuda to Buda). As the two cities did not unite completely, the joint operation was more of a hindrance to Óbuda until 1861. The inhabitants of Óbuda learned of the plan to unite the three cities at the end of 1870, and as a condition of joining, they stipulated that they would regulate their relationship with the crown and remain in the lower tax class. From January 1873, the representatives of Óbuda in the unification negotiations were mayor Pál Harrer, lawyer János Végh, chief physician Adolf Tatay and merchant József Molnár. In the united Budapest, Óbuda, together with the suburb of Buda, Újlak, became the third district of the capital.

Jegyzetek

- ¹ SIMON Katalin: A harmadik testvér: Óbuda és a városegysítés. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2022. 16. sz. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.16>.
- ² CASSIUS: *Magyarország fővárosa. Budapest leírása, képekkel*. Pest, 1866. Heckenast Gusztáv, 3., 24. p.
- ³ CSORBA László: A folyamatos gyarapodás időszaka: 1815–1873. *Budapesti Negyed*, 1998. 20–21. sz. 73. p.
- ⁴ Az óbudaiak felvilágosítást kérnek a három város tervezett egyesítéséről, 1848. április 20. (29. sz.) BFL V.1.a 24. kötet Nr. 393. In CZAGA Viktória – JANCÓS Judit (vál.): *Közcsend és Közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848-49-ben. Dokumentumok Budapest Főváros Levéltárának irataiból*. Budapest, 1998. 43–44. p., SIPOS András: Az Andrássy-kormány és a városegysítés. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2022. 13. sz. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.13>; NAGY János: Buda és a városegysítés. *Budapesti*

Levéltári Mozaikok, 2022. 14. sz. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.14>.

- ⁵ Közli PALUGYAY Imre, ifj.: *Buda-Pest sz. kir. városok leírása*. Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. Első kötet. Pest, 1852. Landerer és Heckenast, 146. p.; Belügyminiszteri rendelet Buda, Pest és Óbuda egyesítéséről. 1849. június 24. (191. sz.) In CZAGA Viktória – JANCÓS Judit (vál.): *Közcsend és Közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848-49-ben. Dokumentumok Budapest Főváros Levéltárának irataiból*. Budapest, 1998. 218–219. p.
- ⁶ „3) Egyszersmind, miután Buda városának Ó-Budával határos területe annyira beépítettett, hogy az utóbbi város Budának külvárosává lett, Ó-Buda ezennel Buda-Pest hatóságába bekebeleztetik.” Uo. 219. p.
- ⁷ GÁRDONYI Albert (szerk.): *A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye*. Budapest, 1913. Székesfővárosi Házinyomda,

- VI. p. Részletesen I. Harrer Pál visszaemlékezését: BFL XIV.31.1 5. tétel, közli BAZSALYA Kornél – URBÁN Franciska – VISZKET Zoltán: „Óbudára nézve nagy változás állott be...” Harrer Pál és a városegyesítés kora. Időszaki kiállítás az Óbudai Múzeumban 2012. május 4. – 2013. január 31. Kiállításvezető. Budapest, 2012. Óbudai Múzeum, 14. p.
- ⁸ BFL IV.1002.a 288. kötet 1850. február 8. Nr. 1168.; 289. kötet 1850. április 2. Nr. 2739., PALUGYAY 1852. 144–146. p.
- ⁹ BFL V.1.c Adásvételi szerződések, 1850–1852; PALUGYAY 1852. 144–146. p.
- ¹⁰ PALUGYAY 1852. 144–146. p.
- ¹¹ BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 14. p.
- ¹² BFL V.1.a Nr. 4770., PALUGYAY 1852. 475. p.
- ¹³ BFL V.1.a 27. kötet 1850. január 3. Nr. 6.; BFL IV.1002.a 290. kötet 1850. június 14. Nr. 4870.
- ¹⁴ Afölött a Pest megyei területi ideiglenes törvényszéket jelölték ki fórumnak egy január 31-i uralkodói rendelet alapján. Az 1851-től bevezetett ideiglenes perrendtartás szerint például Óbudán, Buda többi külvárosának albíróságaihoz hasonlóan a 12 pengőforintot meg nem haladó ügyekben dönthettek békebíróként. Kivonat a budai járásbíró 1851. május 13-i jegyzőkönyvéből. BFL V.1.b 5022., BFL V.1.a 27. kötet 1850. február 16. Nr. 98., BFL V.1.b Nr. 4532.
- ¹⁵ CZAGA 1998. 32. p.
- ¹⁶ GÁRDONYI 1913. VI. p., CSORBA 1998. 73. p.
- ¹⁷ Közgyűlési jegyzőkönyv, 1861. január 12. BFL V.1.a 34. kötet 1. p.
- ¹⁸ Közgyűlési jegyzőkönyv, 1861. január 28. BFL V.1.a 34. kötet 12–13. p.
- ¹⁹ Lithvay Mátyás jelentése, 1870. március 2. BFL V.1.b Nr. 11970.
- ²⁰ Óbuda válasza Budának, 1863. június 3. BFL V.1.b Nr. 11064.; Óbuda a Honvédelmi Minisztériumnak, s. d. BFL V.1.b Nr. 12559.
- ²¹ Házmán Ferenc Óbudának, 1867. július 26. BFL V.1.b Nr. 12559.
- ²² Erről I. BFL V.1.b Nr. 12559.
- ²³ BFL V.1.a 45. kötet 1872. január 3. Nr. 65–66., május 11. Nr. 2063., június 22. Nr. 2649., július 20. Nr. 2927.
- ²⁴ Buda város polgármestere Óbuda Tanácsának, 1861. március 27. BFL V.1.b Nr. 10651., BFL V.1.a 43. kötet 1870. április 30. Nr. 1134., május 28. Nr. 1673., június 11. Nr. 1838., július 10. Nr. 2131–2132.
- ²⁵ GÁRDONYI 1913. Nr. 72. (236–243. p.), CSORBA 1998. 74. p.; BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 10–11., 15. p.
- ²⁶ KÖRÖSI József: *Pestvárosi statisztikai évkönyv*. Első folyam. (Sz. K. Pestvárosa Statisztikai Hivatalának Közleményei VII.) Pest, 1873. XI. p.
- ²⁷ PALUGYAY 1852. 147. p.; CASSIUS 1866. 37–38. p.
- ²⁸ CASSIUS 1866. 57. p., 1870. november 16. BFL V.1.b Nr. 13113.
- ²⁹ BFL V.1.a 43. kötet 1870. január 8. Nr. 34., május 15. Nr. 1581., október 15. Nr. 3000., október 29. Nr. 29.; 45. kötet 1872. január 20. Nr. 469.
- ³⁰ CSORBA 1998. 91. p.; BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 43. p.
- ³¹ Pátz János kapitány 1868. július 23-án tárgyalt véleményében kiemelte, hogy a közlekedés fejlesztése mindhárom város számára hasznos lesz. BFL V.1.b Nr. 12558.
- ³² BFL V.1.b Nr. 13031.
- ³³ BFL V.1.b Nr. 13031., 13461.
- ³⁴ BFL IV.1403.a 3. kötet 1875. október 7. Nr. 358.
- ³⁵ BFL V.1.a 43. kötet 1870. május 15. Nr. 1582.
- ³⁶ BFL V.1.a 46. kötet 1873. február 22. Nr. 260.
- ³⁷ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 6. Nr. 420., május 7. Nr. 551.
- ³⁸ BFL V.1.a 46. kötet 1873. február 4. Nr. 281., március 15. Nr. 209., április 9. Nr. 442., április 25. Nr. 514., május 17. Nr. 584., június 7. Nr. 670., június 28. Nr. 778., július 12. Nr. 859.
- ³⁹ BFL V.1.a 46. kötet 1873. augusztus 23. Nr. 1039.
- ⁴⁰ BFL V.1.b Nr. 12926., 12927.
- ⁴¹ BFL V.1.a 43. kötet 1870. október 30. Nr. 3189.
- ⁴² SIMON Katalin: „...Mert a főváros közoktatásának virágzása nemcsak helyi, hanem országos érdek”. Kihívások és konfliktusok – oktatásügy Óbudán a városegyesítés előtt. In LUKÁCS Anikó – SIMON Katalin – V. LÁSZLÓ Zsófia (szerk.): *A város anatómusa. Tanulmányok Sipos András tiszteletére*. Budapest, 2024. Budapest Főváros Levéltára, 71 – 75. p.
- ⁴³ BFL V.1.a 43. kötet 1870. január 6. Nr. 25.
- ⁴⁴ SIMON 2024. 64–65. p.
- ⁴⁵ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 19. Nr. 382.
- ⁴⁶ A kérdésről részletesen I. SIMON 2024.
- ⁴⁷ Az óbudai cholera bizottmány jegyzőkönyve, 1873. május 22., Lomniczy Endre kapitány jelentése, 1873. május 27. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁴⁸ Buda városa Óbudának, 1873. július 10. Óbuda tanácsának válasza, 1873. július 12., Óbuda városkapitánya a város tanácsának, 1873. július 11. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁴⁹ Lomniczy Endre városkapitány jelentése, 1873. szeptember 25. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁵⁰ Az óbudai cholera bizottmány jegyzőkönyve, 1873. május 22., Lomniczy Endre kapitány jelentése, 1873. május 27. és 1873. október 8. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁵¹ Óbuda képviselőtestülete Budapest főváros közönségének, 1873. szeptember 14. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁵² BFL V.1.a 43. kötet 1870. november 26. Nr. 3516.
- ⁵³ BFL V.1.a 43. kötet 1870. december 11. Nr. 3806.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ A városegyesítés ügyében összehívott óbudai bizottság jegyzőkönyve. 1870. december 21. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁵⁶ A városegyesítés ügyében összehívott óbudai előljárók jegyzőkönyve. 1871. május 3. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁵⁷ Uo.
- ⁵⁸ A városegyesítés ügyében összehívott óbudai bizottság jegyzőkönyve. 1871. november 27. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁵⁹ Uo.
- ⁶⁰ Óbuda közgyűlésének felirata az országgyűléshez a fővárosi törvényjavaslat tárgyában, 1871. december 28. GÁRDONYI 1913. Nr. 57. 203–206. p.; BFL V.1.a 44. kötet 1871. december 10. Nr. 4403.
- ⁶¹ Óbuda közgyűlésének felirata az országgyűléshez a fővárosi törvényjavaslat tárgyában, 1871. december 28. BFL V.1.b Nr. 13843., GÁRDONYI 1913. Nr. 57. 203–206. p.
- ⁶² Az óbudai koronauradalom előterjesztései a főváros egyesítésével kapcsolatban, 1871. december 28. GÁRDONYI 1913. Nr. 58. 206–208. p.
- ⁶³ Óbuda mezőváros megjegyzései az óbudai úrbéri viszonyokról, 1871. december 28. GÁRDONYI 1913. Nr. 59. 208–210. p.
- ⁶⁴ Óbuda közgyűlése Pest városnak, 1872. január 3. BFL V.1.b Nr. 13843., BFL V.1.a 45. kötet 1872. január 3. Nr. 64.
- ⁶⁵ Az óbudai 12-es bizottság előző nap döntött a delegáltakról. Jegyzőkönyv, 1872. január 9. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁶⁶ GÁRDONYI 1913. X. p. és Nr. 63., az óbudaiak a volt úrbéri legelők sorsa miatt is aggódtak. BFL V.1.a 45. kötet 1872. január 25. Nr. 549.
- ⁶⁷ Az óbudai 12-es bizottság jegyzőkönyve, 1872. január 11. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁶⁸ Az egyesítendő városok küldötteiből alakított vegyes bizottság jegyzőkönyve, 1872. január 10–11. GÁRDONYI 1913. Nr. 63. 213–217. p.
- ⁶⁹ Az óbudai 12-es bizottság jegyzőkönyve, 1872. január 11. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁷⁰ Az óbudai 12-es bizottság jegyzőkönyve, 1872. január 24. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁷¹ Óbuda közönsége a képviselőháznak, 1872. január 28. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁷² Képviselői értekezlet jegyzőkönyve 1872. november 5. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁷³ NAGY 2022.; JAKAB Réka: Pest és a városegyesítés. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2022. 15. sz. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.15>. A törvény 1. §-a szerint Óbuda mezőváros és a Margitsziget átkerült Pest vármegye fennhatósága alól Budapesthez.
- ⁷⁴ BFL V.1.a 46. kötet 1873. január 2. Nr. 1–2., GÁRDONYI 1913. XVI. p. és Nr. 75. 302–303. p.
- ⁷⁵ Kép forrása: *Politisches Volksblatt*, 1883. november 6., BFL XIV.31.1 2. tétel.

- ⁷⁶ BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 8. p.
- ⁷⁷ Tanácsi igazolás részlete, Óbuda tanácsülési jegyzőkönyve, 1861. január 24. BFL V.1.a 34. kötet 11. p.
- ⁷⁸ Az 1872. november 10-i tisztújítási közgyűlés jegyzőkönyve. BFL V.1.a 45. kötet Nr. 4468., HORVÁTH J. András: *A megigényelt világ-város. Budapest hatósága és lakossága a városegyesítés éveiben.* (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2.) Budapest, 2010. Budapest Főváros Levéltára, 165–166. p., Harrer Pál. *Fővárosi Köz-löny*, 1914. (július 31.) 58. sz. 2293. p.
- ⁷⁹ Presbíter is volt (1878, 1886). MÉSZÁROS Sámuel: *Az ó-budai ev. ref. anyaegyház száz éves története.* Budapest, 1886. Hornyánszky Vik-tor Könyvnyomdája, 51., 64. p.
- ⁸⁰ SIMON 2024. 78. p.
- ⁸¹ A nyolctagú bizottmány élén Kada Mihály állt. BFL IV.1403.a 1. kö-tet 1873. december 3. Nr. 80, 1873. december 17. Nr. 97.
- ⁸² BFL V.1.a 46. kötet 1873. október 16. Nr. 1228–1229., BFL IV.1403.a 1. kötet 1873. december 10. Nr. 85.
- ⁸³ Gyászrovat. *Budapesti Hirlap*, 1901. (május 24.) 141. sz. 6. p., UMB-RAI 2018. 316–317., 326., 330., 332. p.
- ⁸⁴ BFL V.1.b Nr. 12926.
- ⁸⁵ GÁRDONYI 1913. XVII. p.
- ⁸⁶ BFL V.1.a 46. kötet 1873. január 11. Nr. 24.
- ⁸⁷ BFL V.1.a 46. kötet 1873. március 26. Nr. 371., április 6. Nr. 419.
- ⁸⁸ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 21. Nr. 493.
- ⁸⁹ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 25. Nr. 516.
- ⁹⁰ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 6. Nr. 421.
- ⁹¹ BFL V.1.a 46. kötet 1873. május 10. Nr. 570.
- ⁹² BFL V.1.a 46. kötet 1873. augusztus 16. Nr. 1002.
- ⁹³ BFL V.1.a 46. kötet 1873. július 20. Nr. 901.
- ⁹⁴ BFL V.1.a 46. kötet 1873. július. 5. Nr. 823., szeptember 14. Nr. 1120.
- ⁹⁵ BFL V.1.a 46. kötet 1873. szeptember 29. Nr. 1163.
- ⁹⁶ BFL V.1.a 46. kötet 1873. október 23. Nr. 1251.
- ⁹⁷ 1872. évi XXXVI. törvénycikk *Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről.* 138. §.
- ⁹⁸ Uo. 139. §.
- ⁹⁹ BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 21. p.
- ¹⁰⁰ Uo.
- ¹⁰¹ Kép forrása: Fortepan. 23820. Jurányi Attila adománya.
- ¹⁰² A Belügyminisztérium körintézkvényei 1873. január 25. (250. sz.) és február 5. (375. sz.). BFL V.1.b Nr. 13843.
- ¹⁰³ *Budapest-Obudán*, 1873. április 25. BFL V.1.b Nr. 13843., *Buda-pest Óbudán*, Lomniczy Endre városkapitány Óbuda Tanácsának a kolerajárvány megszűnéséről, 1873. október 8. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ¹⁰⁴ Az 1873. március 20-i közös közgyűlés jegyzőkönyve. GÁRDONYI 1913. Nr. 109. 394–401. p.
- ¹⁰⁵ BFL V.1.c 1873. április 25.
- ¹⁰⁶ BFL V.1.a 46. kötet 1873. október 16. Nr. 1228–1229., BFL IV.1403.a 1. kötet 1873. december 10. Nr. 85., BFL V.1.c 1873. jú-lius 17. és augusztus 26.
- ¹⁰⁷ BFL V.1.c 1873. július 21.
- ¹⁰⁸ BFL V.1.c 1873. szeptember 27–28.
- ¹⁰⁹ BFL V.1.a 46. kötet 1873. október 23. Nr. 1231., 1233.
- ¹¹⁰ Uo. Nr. 1234. Az utolsó gyűlést november 15-én tartották.
- ¹¹¹ Harrer Pál levele Budapest székesfőváros törvényhatósági bizott-sága 1913. november 17-i díszközgyűlésének. *Fővárosi Köz-löny*, 1913. (november 19.) 82. sz. 2849. p. Harrer az egyesítésről: BFL XIV.31.1 6. tétel, BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 16. p.

1. Az adók szerepe a főváros bevételei között

Az egyesített főváros működési kereteit a tárgyalt korszakban meghatározó két alapvető jogszabály hasonló módon rendelkezett a finanszírozás tekintetében. A *Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről* szóló, közel hat évtizeden át hatályban volt 1872. évi XXXVI. törvénycikk szerint:

„19. § A főváros összes önkormányzati és közigazgatási költségei a közvagyon egyenlő elvek szerint értékesítendő jövedelmeiből és az államadó után szedendő pótlékokból fődztetnek. Az adópótlék a törvényhatóság egész területén ugyanazon adóláb és adókulcs szerint az államadó után százalékokban vetendő ki.”

Ezt egészítik ki a 10. § rendelkezései:

„A főváros közvetett államadókra is vethet községi pótdadót, a városban s annak területén illetékeket, helypénzeket, vámokat szedhet, s az állam által igénybe nem vett új adókat hozhat be. E jog gyakorlására a kormány engedélye szükséges, mely azt – a mennyiben az állam jövedelmeinek csökkenése s az ipar- és kereskedelem érdekeinek veszélyeztetése nélkül eszközölhető, – a helyi viszonyokhoz képest a főváros indokolt felterjesztésére megadhatja.”

Az állami és törvényhatósági tisztviselők, a fegyveres testületek tisztjei, az állami és törvényhatósági iskolák tanárai és tanítói hivatali fizetésük és nyugdíjuk után mentességet kaptak a községi adó fizetése alól.

A városegysítési törvényt felváltó, *Budapest székesfőváros közigazgatásáról* szóló 1930. évi XVIII. törvénycikk 73. § (1) bekezdése alapján:

„A székesfőváros a háztartásában szükséges kiadásokat rendszerint: a) vagyonának jövedelméből; b) az állami adók után kivetett községi pótdadókból; c) az állam által átengedett egyenes és közvetett adójövedelmekből; d) önálló városi közszolgáltatásokból; e) illetékekből, vámokból, helypénzekből, díjakból fedezi. [...] (4) A székesfőváros csak olyan közszolgáltatásokat állapíthat meg és vethet ki, amelyeknek igénybevételére a székesfővárost törvény, törvényes felhatalmazáson alapuló miniszteri rendelet vagy szabályrendelet jogosítja fel vagy kötelezi.”

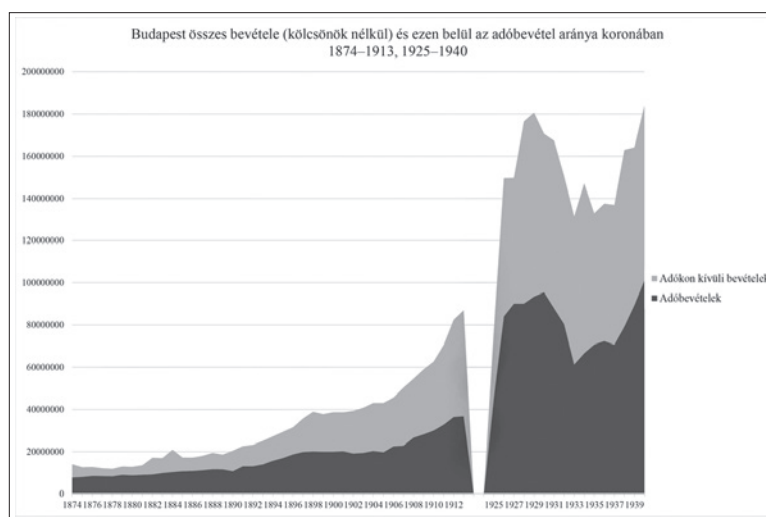
A megfogalmazás korszerűsítésén túlmenően igazán új elemként az „állam által átengedett” adók kategóriája jelenik meg, amellyel a törvény – több évtizedes késéssel – a kialakult viszonyokat rögzítette.

Jelen tanulmányban a főváros zárszámadási adatai alapján arra keresünk választ, hogyan alakult az 1930. évi XVIII. törvénycikk 73. § (1) bekezdése b), c) és d)

Sipos András*

Budapest önkormányzati adórendszere a városegysítéstől a második világháborúig

pontjaiban megjelölt kategóriák, azaz az állami adók utáni községi pótdadók, az átengedett állami adók és az önálló városi adók aránya a főváros bevételei között. Mindkét jogszabály a vagyon jövedelmező kihasználását sorolja első helyre, ez azonban ténylegesen viszonylag alárendelt szerepet játszott: 1890 után a kölcsönpénzek nélkül számított bevételeknek csak 5–10%-a közötti része származott a városi vagyon hasznosításából. Mindvégig az adóbevételek jelentették azt a szilárd pillért, amelyen a költségvetés nyugodott. (1. ábra)

Budapest összes bevétele (kölcsönök nélkül) és ezen belül az adóbevétel aránya koronában 1874–1913, 1925–1940¹

Az ábrán látható bevételi adatokat zárszámadásoknak, a bevételek és kiadások tényleges pénztári teljesülését tükröző „lerovási” rovatai alapján állítottuk össze, azokat egységesen az első világháború előtti koronaértékre számítva. A bemutatott adatsor nem öleli fel a háborús éveket, amelyek városgazdálkodását külön problémakörnek tekintjük, és az első világháborút követő infláció időszakát sem.² Adataink így az 1874–1913 és 1925–1940 közötti időszakokra vonatkoznak. A közölt diagram csak a fő változások és tendenciák jelzésére alkalmas. Nemcsak a hosszú periódus pénzügyi adatainak koronára váltásából

* Sipos András, főosztályvezető, Budapest Főváros Levéltára

adódó torzítással kell számolni, hanem azzal is, hogy a költségvetés szerkezete többször is alapvetően megváltozott.³

Az adók 1890 előtti időszakban többnyire még az évi bevételek 60%-át is meghaladó aránya a korszerű szolgáltatások széles köri elterjedésével fokozatosan csökkent, 1901 után a világháborúig már soha nem érték el a bevételek fele részét, az utolsó békeévekben pedig részesedésük 42–44%-ra süllyedt. A két világháború között viszont a gazdálkodás ismét erőteljesebben támaszkodott az adóztatásban rejlő lehetőségek kihasználására: csak a nagy válság fővárosi gazdálkodás szempontjából leg súlyosabb éveiben, 1933–1934-ben maradt az adók aránya markánsan 50% alatt, amikor az 1930. évi csúshoz képest 1933-ra az adóbevétel több mint harmada tűnt el.

A pótdadók tekintetében a főváros mozgástere arra terjedt ki, hogy közgyűlési határozattal, a kormány jóváhagyása mellett megállapítsa azt a százalékos kulcsot, amellyel az alapul szolgáló állami adókat megfejeji. Az adóalapot, adókulcsot, a kivetés és kezelés módját, valamint azt, hogy mely adófajták után jogosult a főváros pótlékot szedni, az állami adótörvények állapították meg. Az átengedett adóknak csak a bevétele illette a fővárost, de annak szabályozásába nem volt beleszólása. Így valamilyen önálló önkormányzati adópolitikára, a közgyűlésben domináns erők preferenciáinak érvényesítésére csak az önálló városi adók esetében nyílt némi tér. Az adóbevételben való részesedésük így fontos mutatója a sokat emlegetett önkormányzatiság érvényesülésének. Ugyanakkor ezeknek a bevezetése és szabályozása is – miként az önkormányzat minden érdemleges gazdasági döntése, saját költségvetését is beleértve – kormányzati jóváhagyásra szorult. Ez nem jelenti azt, hogy a főváros önkormányzata gazdálkodási tekintetben pusztán fikció lett volna. A polgármester és az általa irányított városigazgatási apparátus, valamint a közgyűlésben képviselt várospolitikai erők számára nyílt tér kezdeményezésekre, a város fejlesztésére és működtetésére irányuló programok és irányvonalak alapvetően a városházán formálódtak. Ezek azonban csak kormányzati támogatás esetén válhattak döntéssé, és ha nem került sor konfliktusra, a főváros vezetőinek akkor is minden esetben be kellett kalkulálniuk, hogy mely lépés számíthat kormányzati jóváhagyásra. Ez különösen korlátozóan hatott az adók esetében, ahol az állam egyúttal „konkurens” is volt a fővárosnak az itt összpontosuló adóerő kiaknázásában, másrészt a kormányok általában nem támogatták az olyan kezdeményezéseket, amelyekkel a főváros a létező állami adórendszer logikájától markánsan eltért volna, avagy elébe vágott volna az állami adók reformjának.

Az 1. táblázat egyes alperiódusokban mutatja részletesen a pótdadók, átengedett adók és önálló városi adók megoszlását a zárszámadási adatok alapján, amelyek az egész korszak tendenciájáról is képet adnak. Mindenekelőtt azt szükséges tisztázni, hogy milyen típusú tételeket vettünk figyelembe, hiszen a főváros adójellegű bevételeket több más elnevezés alatt is szedett (díj, járulék, illeték stb.), és költségvetések, zárszámadások változó szerkezete is többnyire egy csoportban vagy fejezetben fogott össze adó és

1. táblázat. A főváros adóbevételeinek megoszlása %-ban a korszakok évi átlagában a zárszámadási adatok alapján, 1876–1940

	Állami adók pótdadója %	Átengedett állami adók %	Önálló városi adók %
1876–1880	54,85		45,15
1896–1900	52,54	8,04	39,42
1906–1910	53,50	7,40	39,09
1926–1930	26,93	34,23	38,84
1936–1940	29,35	27,23	43,42

más jellegű bevételeket „közterhek” megjelölés alatt. Ennek megfelelően a korabeli feldolgozások⁴ is szinte mind különböznek abban, hogy az adóbevétel vagy adóterhek kalkulációjakor mely tételekkel számolnak, de ezek köre általában jóval bővebb a saját feldolgozásunkba bevonatknál.⁵

Jelen feldolgozásban azokat a bevételeket tekintettük adónak, amelyek esetében nem bizonyos városi szolgáltatások, eljárási cselekmények, vagy városi tulajdonú javak igénybevételehez kötve keletkezett a fizetési kötelezettség, hanem attól teljesen függetlenül az adóalany bevételei, javai vagy az általa végzett tranzakciók alapján.

Szinte minden munka az adóbevételek, illetve a velük egy kategóriába eső közterhek közé sorolja a főváros által szedett burkolási és csatornázási járulékot, holott ez kifejezetten a végrehajtott útburkolás, illetve csatornázás költségének az út menti telkek tulajdonosai által viselendő részének megtérítésére szolgált. Kivétési alapja nem is maga a telek, annak nagysága vagy értéke volt, hanem a burkolt, csatornával ellátott útra eső homlokzathossz. Így számos más térítési elv alapján működő díjjal és járulékkal együtt ezt sem tekintettük adónak.

Idesoroltuk viszont a telekátírási díjat (a két világháború között ingatlanvagyon-átruházási illeték), amelyet eredetileg a főváros elővárosai a 18. századig visszanyúlóan a város telekkönyvi joga alapján szedtek, s az ingatlanérték arányában megállapított díj mellett magában foglalta az átírást lerovandó fix összegű engedelmi díjat is. A közigazgatástól elkülönült állami bírósági szervezet kiépítése után az 1870-es években a telekkönyvek vezetése végleg kikerült a városi önkormányzatok feladat- és hatásköréből. Így a továbbra is szedett telekátírási és engedelmi díj már nem kapcsolódott a városi hatóság semmiféle jogcselekményéhez, eljárásához, hanem inkább az ingatlan utáni adózás elve jelent meg benne csökkenő formában. Nem különböztük ki az adóbevételek közül a szemétfuvarozási illetéket sem, amely neve szerint elvben a házi szemét elszállításának ellenértékéül szolgált, minthogy azonban a ténylegesen felmerült szemétszállítási költségtől teljesen függetlenül vetették ki a házadó alapjául szolgáló bérjövodelemhez kötve, annak 1,5%-ában, a 3%-os házbérkrajccal együtt hajtották be, és attól a számadásokban sem elválasztható, működését és funkcióját tekintve a lakberekre terhel közvetett adónak tekinthető.

2. A városegysítéstől a világháborúig

A városegysítéshez vezető folyamatban az adózási kérdések nem képeztek jelentős akadályt, mivel a három város adóterhei között nem volt túlságosan nagy különbség.⁶ A községi adópótlék Pesten 20%, Budán 23,5%, Óbudán 25% volt. Ezt 25%-os szinten egységesítették. Óbudán alacsonyabb volt a házadó tétele, de a kormány úgy ítélte meg, hogy az emelést kiegyenlíti, hogy Óbuda „mint a főváros egyik egyenjogú alkatrésze amannak minden előnyeiben osztozkodni fog”.⁷ Kompromisszumos megoldásként a III. kerület végül mégis megmaradt a kedvezőbb házbéradó osztályban,⁸ ez azonban az egységesített pótdókulcs miatt nem mondott ellent a főváros törvényének. A közgyűlés döntése alapján az egész fővárosra kiterjesztették a korábban csak Budán bevezetett házbérkrajcárt.⁹

Az 1. táblázat adatai alapján a városegysítés évtizedének második felében az adóbevétele közel 55–45% arányban oszlott meg az állami adók pótdóója és a városi adók között. A század végére az önálló alapon kivetett önkormányzati adók aránya 39% körülire csökkent, és kisebb ingadozásokkal az egész korszak folyamán, sőt az 1920-as évek végén is e szint körül alakult.

1876–1880 között a pótdóók túlsúlyát az biztosította, hogy az állami egyenes adók utáni községi pótlék önmagában az adóbevétele mintegy 40%-át adta, és ehhez járult a 13–17% között mozgó fogyasztási adópótlék. Az egyenes adók bevétele messze nem nőtt a városfejlődéssel arányosan, hiszen a népességyarapodás igen nagy hányadát vagyontalan, egyenes adó fizetésére egyáltalán nem, vagy csak minimális mértékben képes és kötelezhető, szakképzetlen munkásként, napszámosként alkalmazást találó bevándorlók tették ki. Így húsz évvel később ezen adónemek pótdóója már csak a városi adóbevétele 31–34% körüli részét szolgáltatta, viszont az erősebben növekvő fogyasztási adópótlék – a bérleti konstrukcióban kezelt külterületi közvetett állami adókkal együtt – többnyire meghaladta a 20%-ot. Összességében a pótdóók hányada is némileg csökkent a korai időszakhoz képest. Az önálló városi adók arányának csökkenéséért tehát nem ez a típus a „felelős”, hanem az átengedett állami adók megjelenése, amely a városi regále jogok megváltásához és az italmérés állami jövedékké tételéhez kötődött.

Az italmérési jog, illetve az ebből származó bevétel mint királyi kisebb haszonvételi jog, régi keletű földesúri joga alapján illette meg a fővárost. Az 1870-es évek végén az összes adóbevétele 5–7%-a származott az italmérési regaléból. Az 1888. évi XXXV.¹⁰ és XXXVI.¹¹ törvény-cikkek rendelkezései alapján a szeszes italok kimérése és kismértékben történő árusítása állami monopóliummá vált, és 1889. február 1-jétől csak állami engedély alapján volt folytatható, az engedélyesek által fizetett adó és illeték az államot illette. A regále jog addigi birtokosai, így a főváros is, 4%-kal kamatozó, 70 év alatt sorsolás útján beváltandó kötvényeket kaptak kártalanítás gyanánt. A megváltási összeget az 1882–1886. évek regále-jövedelmének átlaga alapján állapították meg, aminek pénzügyi kihatása végső soron az volt, hogy a főváros egyik, a lakosság gyarapodásával szinte automatikusan növekvő

vő bevételi forrását az akkori bevétel tőkésített összegének 4% kamatára szorították, és a növekményt az állam foglalta le. A főváros számára elmaradó hasznot némileg kompenzálta a kormány azzal, hogy az állami italmérési illeték tiszta jövedelmének azon többletéből, amely a kötvények utáni törlesztési és kamatkötelezettségen felül megmaradt, 1893-tól a fővárosnak részesedést juttatott, a vámvonalon belüli zárt adóterület bevétele után 40%, a külterület után 30% mértékben. Az 1899. évi VI. törvény-cikk¹² alapján azonban ezt az összeget is rögzítették az 1895–1897. évi bevétel átlagában, azaz a továbbiakban ez sem volt már fejlődőképes bevétel. Az italmérési illetékből való részesedés mint átengedett állami adóbevétele az 1896–1900 közötti adóbevételek átlagosan 8,4%-át tette ki. (Ez eleinte 7–8, az utolsó évben viszont már 11% volt – a századforduló dekonjunktúrájában, amikor a fogyasztási adóbevételek általában erősen csökkentek, az italmérési illetékből való részesedés fixírozása átmenetileg előnyösnek bizonyult.) A *Budapest székesfőváros fejlesztéséről s a háztartásának rendezése végett teendő állami intézkedésekről* szóló 1908. évi XLVIII. törvény-cikk azután az italmérési illetékből Budapest területén évente ténylegesen beszedett összeget is átengedte a fővárosnak.

Ami a fővárosi pótlékkal terhelt adókat illeti, a kiegyezés után alkotmányos kormányzat lényegében átvette a neoabszolutizmus idején bevezetett osztrák típusú adórendszert. Az egyenes adók terén az 1875. évi reformok hoztak jelentős módosításokat, az ekkor konstruált adórendszer fő elemeiben az első világháborúig fennmaradt, meghatározva a főváros mozgásterét is. A rendszer egyik fő jellemzője a hozadéki adózás meghatározó volta, azaz gyakorlatilag hiányzott az adózó jövedelmeit egységesen kezelő és teherviselő képességét figyelembe vevő személyi jövedelemadó, hanem erre való tekintet nélkül az egyes adótárgyak, illetve a hasznot hajtó foglalkozások és keresetek „hozadékat” igyekeztek megadóztatni. Általános jövedelmi pótdóó is létezett, de ez tulajdonképpen „hozadéki adókat felemelő egyszerű pótlék”¹³ volt, amely csupán a fiskális szempontoknak tett eleget. A főváros ez után nem is szedett pótdóót, de az összes fontosabb hozadéki adó után igen: a földadó, a házbéradó, a kereseti adó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója, a tőkekamatozó- és járadékadó után. Mértéke 1908-ig az alapul szolgáló állami adó 25%-a volt, ekkor 33%-ra emelték fel. Ez által az egyenes adók utáni pótlék aránya az összes adóbevételben belül ismét megközelített a 40%-ot, a városi adók aránya pedig 1908–1910-ben az előző évek 42%-áról 37–38%-ra esett vissza.

Az egyenesadó-pótlék nagyobb része – 1890-ben 55%-a, 1900-ban 59%-a, 1910-ben 58%-a – a házbéradó után folyt be. (Ezt a házbérjövetelem 22%-ában, Óbudán 20%-ában állapították meg.) Második helyen – 1890-ben 24,4, 1900-ban 21,6, 1910-ben 19,56%-os részesedéssel – az önálló ipari-kereskedelmi vagy szellemi tevékenység után kivetett III. osztályú kereseti adó pótléka állt. A részvénytársaságok adója ezekben az években szintén stabil aránnyal szerepelt: 12,2%, 11,8%, 12,8%; a tőkekamatozó- és járadékadó 1,8%, majd 1900-ban és 1910-ben egyaránt 2,1% körül alakult.¹⁴ A fővárosi pótdóóztatás tehát legbő-

vebben mindvégig a házbérekből merített, annak ellenére, hogy a házak tetemes része, az építkezés támogatása érdekében, adómentes volt. A lakáspiaci helyzet mindig is olyan volt, ami minden lehetőséget biztosított a bérjövédelmet terhelő adóteher egészének tovább hárítására a bérlőkre. (Budapesten ekkor a bérlakás volt az általános lakhatási forma.) Az adókiivetési eljárás mind az önállóak kereseti adójánál, mind a társaságok adójánál nagymértvű jövedelemeltitkolásra adott lehetőséget,¹⁵ a házbéradót viszont a tényleges házbérek alapján vetették ki. A pénzintézetek és az ipari részvénytársaságok nagyon eredményes adóelhárító munkájára utal, hogy a közterhekhez való hozzájárulásuk arányát szinten tudták tartani abban a korszakban, amikor tőkeállományuk és a gazdasági életben elfoglalt súlyuk hatalmas mértékben megnőtt. A városi pótdadóztatás relatíve a legsúlyosabb terhet a kis lakások bérlőire, azaz a munkásságra és a kispolgárságra hárította. Ugyanazon rétegekre, amelyeket a közvetett adók is a legnagyobb mértékben vettek igénybe.

Az állami fogyasztási adók közül a főváros a hús, a bor és a szeszeműek s 1899-ig a sör után szedett pótlékot, nem volt erre jogosult a cukoradó, az ásványolajadó, valamint az állami egyedárúság körébe tartozó só és dohány után. Az adótételeket a közgyűlés által elfogadott és kormányhatósági jóváhagyást igénylő javadalmi díjjegyzék írta elő. A városi vámvonal¹⁶ képezte egyben a zárt fogyasztási adóterület határát is, a behozott áruk után itt egy helyen végezték a fogyasztási adó, a fővárosi adópótlék és a városi vám kiivetését. Az ezen kívüli nyílt adóterületen az ellenőrzés és adókiivetés jóval körülményesebb volt, az leginkább átalányozás és megegyezés alapján történt. Az állami pénzügyigazgatás ezzel nem kívánt küszködni, hanem itt az államot megillető fogyasztási adó beszédési jogát berbe adta a fővárosnak.

Az önálló városi adók bevételeinek döntő részét az italmérési regále megszüntetése után két tétel tette ki, amelyek csak felerősítették az egyenes adók említett társadalmi hatásait. Az egyik a városi vám, amely Buda és Pest régi vámszedési jogára nyúlt vissza, és 1890-ig kövezetvám címén szedték. A *közutakról és vámokról* szóló 1890. évi I. törvénycikk a kövezetvám szedési jogot úgy szabályozta, hogy az a települések számára az utak, hidak, révek fenntartására engedélyezhető, és külön jövedelmi forrást nem képezhet (85. §). Ettől kezdve a főváros, mivel a bevétele lényegesen felülmúlta az útburkolat fenntartására szükséges összeget, az 1872. évi XXXVI. törvénycikk idézett 10. §-án alapuló közszolgáltatásként városi vám néven szedte, önálló díjjegyzék alapján. Hatását tekintve a közfogyasztási cikkeket terhelő újabb fogyasztási adónak felelt meg, és az 1890–1900-as években általában az adóbevétel 17–20%-ára rúgott. A házbérjövédelem 3%-ában megállapított házbérkrajcár a házbéradóhoz hasonlóan a lakberekbe épült be, de közgyűlési döntésen alapuló önálló bevételi forrást képezett, általában 15–19%-kal járulva hozzá az adóbevételhez. A korábban említett telekátírási díj 4–6%-ot hozott, az ebadó és az 1899-től bevezetett kérekpáradó részesedése nem érte el az 1%-ot.

Ebből az adószervezetből származott az a probléma, hogy miközben a főváros bevételei folyamatosan elég-

telennek bizonyultak a terebélyesedő közfeladatokhoz és fejlesztési igényekhez képest, az adóknak az adott szerkezetben történő jelentős emelésére a közgyűlést irányító politikai erők nemigen mertek vállalkozni, ezt maguk is a teherviselésre kevésbé képes rétegek túladóztatásaként értékelve. A hozadéki adók által megkímélt vagyonalapok és jövedelmek fokozottabb igénybevételét szolgáló adóreformok viszont állami és városi szinten is elakadtak. Az állami egyenes adók rendszerét Wekerle Sándor második miniszterelnöksége idején kísérelte meg átalakítani, és a törvényhozás 1909-ben el is fogadta a személyes jövedelmi adóról szóló törvényt, amely tartalmazta a progresszív adózás és az adómentes létminimum elemeit. Mindez azonban olyan támadásoknak volt kitéve, hogy a koalíciós kormány bukása után azonban életbe léptetését elhalasztották (csak a világháború után vezették be, előbb 1915-ben a 20 000, majd 1917-ben a 10 000 koronán felüli jövedelmekre). Városi szinten önálló progresszív jövedelemadó, a telkek értékelkedésének megadóztatása és községi örökösödési illeték tervei fogalmazódtak meg a század elején, de a megvalósítás közelébe a széles körű elvi helyeslés ellenére sem jutott egyik sem, a városatyák jó részének ellenérdekeltsége és a kormányzati támogatás elmaradása miatt.

3. A világháborúk korában

Az első világháború idején, a háborúval kapcsolatos feladatok és kiadások nyomán gyorsan növekvő deficit elleni reménytelen küzdelem jegyében a közgyűlés több olyan önálló városi adónem bevezetéséről döntött, amelyek azután a két világháború közötti korszakban is részei maradtak az „adómixnek”. 1916 decemberében szavazták meg, de a kormányhatósági jóváhagyás után csak 1918 februárjától lépett életbe a vigalmi adó, amelyet mindennemű nyilvános előadás, kiállítás, verseny, bál és táncos rendezvény jegybevétele, valamint nyilvános helyen (a klubokat és köröket is beleértve) üzött kártya, teke, biliárd és más játékok után kellett leróni.¹⁷ Mentességgel a tudományos és közművelődési intézmények és egyesületek előadásai (a két világháború között ehhez már hozzáfűzték a „nemzeti irányú és a keresztény erkölccsel nem ellenkező” jelzőt¹⁸), az állami és fővárosi múzeumok, az elismert művészeti társulatok, az Állat- és Növénykert, a margitszigeti belépő, valamint a városligeti és népligeti mutatványos telep rendelkeztek. Mértéke alapesetben a jegyek árának 10%-a, de bál, táncmulatság, ételt-italt felszolgáló szórakozóhely, löverseny esetén 20% volt (később az eredetileg adómentes rendezvények egy részére 5%-os kulcsot is bevezettek, a többire nézve pedig a mértéket jegyár szerint is differenciálták.)

Szintén 1918-ban lépett életbe az 1917 júliusában megszavazott közlekedési adó, amelyet tömegközlekedés használatát követően kellett megfizetni, és az utasok a menetjegy általában 10%-os felárával rótták le, valamint a személyszállító járművek (lovass és gépjármű) után.¹⁹ 1928-tól a gépkocsikat az állam vontatott alá, a községi közlekedési adó ettől kezdve csak a tömegközlekedésre terjedt ki.

A 19. század végére visszanyúló terve volt a fővárosnak a biztosító vállalatok tűzkárbiztosítási díjbevételeinek megadóztatása a tűzoltósággal kapcsolatos kiadások fedezésére, de ennek kormányhatósági jóváhagyását a komoly lobbierővel rendelkező biztosítótársaságok mindig megakadályozták.²⁰ 1917-ben a közgyűlés megszavazta a tűzkárbiztosítási díjbevételek 10%-ában megállapított tűzoltási járulékot. A kormányhatósági jóváhagyás ezúttal is annyira elhúzódott, hogy a járulék szedése csak 1925-ben kezdődhetett meg, és csak olyan formában hagyták jóvá, hogy – az eredeti szabályrendeletől eltérően – a Budapesten székhellyel vagy képvisellel nem rendelkező biztosítónál kötött biztosítás után a biztosítottnak kellett azt megfizetnie, és kifejezetten megengedték, hogy a biztosítók az általuk fizetendő járulékot áthárítsák a biztosítottra olyan formában, hogy azt a biztosítási díjon felül hajthatják be rajta.²¹

Az egész városi gazdálkodás új és biztos jövőbeni alapjának megteremtését ekkor elsősorban a szintén 1917 júniusában megszavazott telekértékadótól várták. A világháború előtti városi adóreform-elképzelések elsősorban a telkek értékében ismerték fel azt a kiaknázatlan adóalapot, amely a város fejlődésével úgyszólván automatikusan emelkedik. A telekértékadó a főváros különböző fórumain a századelőn komolyan mérlegelt, de zátonyra futott elképzelésekkel szemben nem az értékelkedést adóztatta, hanem alapja a telek (a felépítmény nélküli föld) mindenkorai értéke volt, az adó a háromévenként megállapítandó forgalmi érték 0,5%-a. Az értékmegállapítás a városi teleknyilvántartó hivatal feladata volt, amely azt nyilvánosságra hozta, és ellene felszólamlással lehetett élni. Ebben az adóban megalkotói a fiskális és szociális érdek összhangját látták, mivel a telkek értékelkedése a „köz munkája”, azaz a városfejlődés révén áll elő, az új adó ezt veszi igénybe a köz javára, miközben akadályozza a spekulációt, egyúttal ösztönzi a telkek értéküknek megfelelő, de nem túlzott kihasználását.²² A korrekt értékmegállapítás alapja az összes telekérték és adótétel teljes nyilvánossága volt. Az 1919–1921-re kivetendő adó alapjaként az 1918. évi forgalmi értékek felmérése el is készült.²³ 1921 júliusában az akkori közgyűlés keresztény községi párti többsége az eltörlése mellett döntött, arra hivatkozva, hogy az adó a családi házat építeni kívánó kispolgárokat jövedelmet nem hozó telkeik eladására, kényszerítheti, tőkeerős kézre juttatva azokat.²⁴ A belügyminiszter ezt a határozatot ugyan nem hagyta jóvá, de mivel a közgyűlés soha nem alkotta meg az eltörlő határozat és a miniszter által is megkívánt újabb szabályrendeletet, az adó további kivetésére nem került sor. A telekértékadónak mint a forradalom előtti szociálliberalis városvezetés jellegzetes alkotásának elutasítása a kereszténypárt részéről szimbolikus kérdés volt, amelyhez a továbbiakban következetesen ragaszkodott.

A háborút és a forradalmakat követő hiperinfláció idején az egyes adókra nem lehetett támaszkodni, hiszen mire megállapították, kivetették és behajtották volna őket, már elvesztették az értéküket. Mire a főváros 1925-ben az államháztartás szanálása, az infláció megfékezése és a háború előtti felvett külföldi kölcsönök ügyének rendezé-

se nyomán 1925-től végre áttérhetett egyfajta békegazdálkodásra,²⁵ az állami adórendszer és annak fővárosra való kihatása lényeges változásokon ment át.²⁶ Ezek következtében az 1920-as évek második felében már az átengedett állami adók részaránya volt a legnagyobb az éves adóbevételek 34–37%-át érve el. (1. táblázat)

1921-ben bevezették az általános forgalmi adót, és ez az árak és a pénzforgalom emelkedését automatikusan követő adónem lett nemcsak az államnak, hanem a fővárosnak is az egyik legfontosabb bevételi forrása az infláció idején, mivel a kormány az adó negyedrészt átengedhetette a kezelését és ellenőrzését átvállaló önkormányzatok részére. Kulcsát 1922-ben 1,5-ről 3%-ra emelték, majd 1925-ben 2%-ra szállították le, 1931-ben ismét 3%-ra emelték, a főváros részesedése azonban mindvégig 0,5% maradt. A mai szemmel alacsonynak látszó kulcsa megtévesztő, mivel az adót nemcsak a végfelhasználónak kellett megfizetnie, hanem az előállítás és az értékesítés minden olyan pontján, amikor pénzbeli ügyletre került sor, így az többszörösen épült be a végtermék árába. 1923-tól új és nagy hozamú jövedelemforrást jelentett a főváros számára az ekkor kreált új típusú kereseti adó átengedése az önkormányzatoknak. Két kategóriája volt: az 5%-os általános kereseti adót az önálló kereset után (iparosok, kereskedők, vállalkozók, szabadfoglalkozásúak, járadékosok) fizették, az alkalmazottak kereseti adóját 0,5–7,5% közötti progresszív kulccsal, bizonyos minimumkereset (az 1920-as évek végén 80 pengő) mentessége mellett a munkáltató vonta le és fizette be.

A községi pótagót az 1922. évi adóreform óta a földadó, a házadó, a társulati adó, valamint a részvénytársaságok igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjai javadalmazása után kivetett tantieme-adó után szedte a főváros. 1920-ban a pótagó kulcsát az alapadókhoz képest a korábbi 33%-ról 60%-ra emelték, 1924-ben azonban a szanálási törvény felhatalmazása alapján a városok háztartásáról kiadott belügyminiszteri rendelet a legmagasabb mértékét 50%-ban állapította meg, hogy a városok szorult helyzetükben a pótagó emelésével ne vegyék túlságosan igénybe az állam számára kiaknázható adóalapot. Az említett új átengedett adók szerepe, valamint az a tény, hogy a pótagóban meghatározó szerepet betöltő házbéradó alapját jelentős részben még mindig kötött lakbérek jelentették, azt eredményezte, hogy az egyenes adók utáni pótagók a világháború előtt 38–40% körüli aránnyal szemben, a jóval magasabb pótagókulcs ellenére, az 1920-as évek végén²⁷ már csak az adóbevételek 22–27%-át tették ki. A pótagók kategóriájában még egy újabb keletű adófajta jutott szerephez, az inségjárulék. Az 1922. évi I. törvénycikk²⁸ 29. §-a felhatalmazta az illetékes minisztert, hogy „egyes törvényhatóságokat és közsegeket (városokat) a nyomor enyhítésére szolgáló intézkedések megtételére kötelezhessen”, és e célból inségjárulék szedését rendelhesse el. Az eleinte ideiglenesnek szánt inségjárulék (később inségadó elnevezéssel) 1924-től a főváros állandó bevételi forrásává vált. Elvben nem alkotta az adórendszer szerves részét, kivetését évről évre az említett felhatalmazás alapján kibocsátott rendeletek írták elő, meghatározva, hogy mely adók után szedhető. Kulcsát az 1920-as években még a

közgyűlés állapította meg, a nagy válság nyomán azután ezt is rendeletek írták elő. A pótdadók közé sorolja az a tény, hogy az alapul szolgáló állami adó kivetése során megállapított adóalapra vetették ki, annak %-ában.²⁹

Eltűnt viszont a pótdadók csoportjából a fogyasztási adópótlék: az 1923. évi XXXIII. törvénycikk³⁰ az állami borítal- és húsfogyasztási adót ezek pótlékaival együtt megszüntette, ugyanakkor felhatalmazta a településeket, hogy a pénzügyminiszter által megállapított adótételek keretei között önálló fogyasztási adót vessenek ki, a sör és égetett szeszesitalok után pedig fogyasztási adópótléket szedhesenek. A fogyasztási adó ennél fogva az 1920-as, 1930-as években már az önálló városi adókat gyarapította.³¹ Az önálló városi adók köre még egy eddig nem említett adónemmel gyarapodott: 1921-ben bevezetett szállodaadóval, amely 1926-tól idegenforgalmi járulékká alakult át.³² A szállodaadó eredetileg a kereskedelmi szálláshelyeken tartósan élő fizetőképes nem helybéliek adó alá vonását célozta, így annak a vendégre való áthárítása kifejezetten megengedett volt. Utóbb már úgy ítélték meg, hogy hátrányosan hat a fellendíteni kívánt idegenforgalomra. A bevételt ugyanakkor a főváros nem tudta teljes egészében pótolni, ezért eltörlése helyett az idegenforgalmi járulékot rendszeresítették, amelyet a bérösszeg 5%-ában a szálloda- és panziótulajdonosoknak kellett megfizetnie a főváros idegenforgalmat fejlesztő tevékenységéhez való hozzájárulás címén, és a vendégekre nem háríthatták át.

Az 1920-as évek végén az egyes adónemek közül még mindig az egyenes adók után a községi pótlék volt a legnagyobb tétel a maga 22–27%-os arányával. Az alkalmazottak kereseti adója követte 13–17%, a forgalmi adó részesedés 11–13% és a községivé vált fogyasztási adó 11–12% aránnyal. Mellettük a hagyományosan nagy hozamú önálló adófajták: a városi vám és a házbérkrajcár viszonylagos súlya csökkent 6–8%-ra. Az újonnan bevezetett városi adófajták közül a közlekedési adó 5–6% részesedésével megközelítette a városi vám és a házbérkrajcár jelentőségét, míg a vigalmi adó 1–2%-ot, az idegenforgalmi és a tűzoltási járulék ennél is kevesebbet hozott.

Az 1930-as évek végére az önálló városi adók részesedésének ismét 40% fölé felkúszásához (1. táblázat) elsősorban az járult hozzá, hogy a lakberek kötöttségeinek leépülésével valamelyest nőtt a hozzájuk kapcsolódó adók – házbérkrajcár, szemétfuvarozási illeték, az ez által szintén befolyásolt ingatlanvagyon-átruházási illeték – aránya. A pótdadók részesedése viszont az által került ismét első helyre az átengedett adókhoz képest, hogy az 1930-as évek viszonyaira jellemzően igencsak megnőtt az inségjárulék súlya, az 1920-as évek végi 1–2%-kal szemben immár 8–10%-ot is elérve.

A községi pótdadóban, miután a kereseti adó kiesett ebből a körből, a házbéradó általában 80–90% közötti aránnyal részesedett, a társulati és tantième-adó pedig a dualizmus kori részvénytársulati adó és tőkeamat- és járadékadó együttes arányához kísértetiesen hasonló mértékben, 10–16%-kal. Folytatódott tehát az a „hagyomány”, hogy a nagyvállalatok és haszonélvezők közvetlen adózása igen szerény mértékben járult hozzá a fővá-

ros közfeladatainak finanszírozásához. Ha a házbéradó községi pótlékához hozzávesszük a bérjövedelem 3%-át kitevő házbérfillért és az 1,5%-os szemétfuvarozási illetéket, amely utóbbiak együttes aránya az 1920-as évek végén 9–12%-ra, az 1930-as évek második felében már 10–15%-ra rúgott, abban is folyamatosság ismerhető fel, hogy a fővárosi adóztatás legnagyobb mértékben a lakbérekből merített. Másik fő forrást a tömegigényeket kielégítő árukra terhelt közvetett adók jelentették: az áfarészesedés, a fogyasztási adó, a városi vám és a hasonló hatású közlekedési adó együttes részesedése általában az adóbevétel harmada körül volt.

4. Összegzés

A főváros önkormányzata a tárgyalt hosszú időszakban feladataihoz képest mindvégig alulfinanszírozott volt,³³ s ebben fontos tényezőt jelentett, hogy adórendszere nagyobb részben egy olyan állami adórendszernek volt a függeléke, amelynek soha nem került sor szerves átfogó reformjára, amely a teherviselő képességgel többé-kevésbé arányos és fejlődőképes bevételi forrásokat biztosított volna az államháztartásnak, egyben kellő teret engedett volna a városi adóztatásnak. Fiskális kényszerek alatt bevezetett, átmenetinek szánt megoldások évtizedekre ott ragadtak a rendszerben. Az egyenes adók 1875-ben végrehajtott reformja után 1909-ben a Wekerle-féle adóreform kísérlete meg „a tisztán tárgyi alapokon nyugvó hozadéki adórendszer” kiegészítését a „személyes adózás modern rendszerével”,³⁴ de a körülötte sűrűsödő politikai és gazdasági ellentétek a már törvényerőre emelt reform bevezetését is meggátolták. A későbbiekben még inkább az akut bevételfokozási kényszer volt meghatározó a változtatásokban mind állami, mind fővárosi szinten, a szervesen és logikusan felépített, a feladatokat és a hozzájuk rendelt bevételi forrásokat logikusan megosztó rendszer létrehozásával szemben. Azt, hogy ez milyen anomáliákhoz vezetett, jól példázza a városi vám esete, amely még a régi városi kiváltságokon alapuló vámszedési jogból származott át a modern városgazdasági rendszerbe. Vámhatár fenntartása a főváros és a vele mindinkább egységes nagyvárosi térré összenövő agglomeráció között már a századelőn is anakronizmusnak számított, megszüntetése mégsem jöhetett szóba 1950-ig, mivel a fővárosi háztartás soha nem nélkülözhetette az ebből származó, a két világháború között az adóbevétel 6–9%-ára rúgó összeget. Az adórendszer olyan módosításának, amely arányosabb teherviselés mellett ennek kiváltását is lehetővé tette volna, soha nem jöttek létre a politikai feltételei, így ez Nagy-Budapest megvalósításának is mindvégig egyik komoly akadályát képezte.

SIPOS, ANDRÁS

Das kommunale Steuersystem von Budapest von der Stadtvereinigung bis zum Zweiten Weltkrieg (Zusammenfassung)

Die hauptstädtische Regierung war während des langen Zeitraums, um den es hier geht, im Verhältnis zu ihren Aufgaben durchgängig unterfinanziert. Ein wichtiger Faktor hierfür war, dass ihr Steuersystem weitgehend ein Anhängsel eines staatlichen Steuersystems war, das nie einer umfassenden Reform unterzogen worden war. Aufgrund fiskalischer Zwänge eingeführte Übergangslösungen blieben jahrzehntelang im System stecken. Nach der Reform der direkten Steuern (1875) versuchte die Wekerle-Steuerreform von 1909, das „auf rein materieller Grundlage beruhende Steuersystem“ durch ein „modernes System der Personenbesteuerung“ zu ergänzen. Die sich verschärfenden politischen und wirtschaftlichen Konflikte verhinderten jedoch die Umsetzung der bereits rechtskräftigen Reform. Später war der Druck zur Steigerung der Einnahmen für die Veränderungen auf Landes- und Hauptstadtebene noch entscheidender als die Schaffung eines logisch strukturierten Systems, das die Aufgaben und die

ihnen zugewiesenen Einnahmequellen logisch aufteilte. Die dadurch verursachten Anomalien werden am Beispiel des städtischen Zolls deutlich, der aus dem auf alten städtischen Privilegien basierenden Zollerhebungsrecht hervorging und in das moderne städtische Wirtschaftssystem übertragen wurde. Die Aufrechterhaltung einer Zollgrenze zwischen der Hauptstadt und dem zunehmend mit ihr zu einer einzigen Region verschmelzenden Ballungsraum galt bereits um die Jahrhundertwende als Anachronismus. Ihre Abschaffung stand jedoch bis 1950 außer Frage, da der Hauptstadthaushalt auf die daraus resultierenden Einnahmen, die zwischen den beiden Weltkriegen 6–9% der Steuereinnahmen ausmachten, nicht verzichten konnte. Die politischen Voraussetzungen für eine Änderung des Steuersystems, die eine Ersetzung dieser Steuer und eine angemessenere Belastung ermöglicht hätte, wurden nie geschaffen, sodass dies stets ein ernstes Hindernis für die Verwirklichung des Großraums Budapest darstellte.

SIPOS, ANDRÁS

Budapest's Municipal Tax System from the City Unification to World War II (Abstract)

During the long period in question, the capital's government was consistently underfunded in relation to its tasks. An important factor in this was that its tax system was largely an appendage of a state tax system that had never undergone comprehensive reform. Temporary solutions introduced due to fiscal constraints remained stuck in the system for decades. Following the reform of direct taxation (1875), the Wekerle tax reform of 1909 attempted to supplement the "tax system based purely on material grounds" with a "modern system of personal taxation". However, intensifying political and economic conflicts prevented the implementation of the reform, which was already legally binding. Later, the pressure to increase revenue for changes at the state and capital city level was even more decisive than the creation of a logically structured system that logically divided the tasks and the revenue sources allocated to

them. The anomalies this caused are clearly illustrated by the example of urban customs duties, which arose from the right to levy customs duties based on old urban privileges and were transferred to the modern urban economic system. The maintenance of a customs border between the capital and the conurbation, which was increasingly merging with it to form a single region, was already considered an anachronism at the turn of the century. However, its abolition was out of the question until 1950, as the capital's budget could not do without the resulting revenue, which accounted for 6–9% of tax revenue between the two world wars. The political conditions for a change in the tax system that would have allowed this tax to be replaced and a more appropriate burden to be imposed were never created, so this always remained a serious obstacle to the realisation of the Greater Budapest area.

- ¹ Szerzői összeállítás.
- ² A pénz hónapról hónapra, majd napról napra történő rohamos elértéktelenedése idején az egyes bevételi és kiadási tételek aranykoronára való átszámítása a hivatalosan megállapított szorzószámokkal évi átlagok szerint nem adna valós képet a városi háztartás folyamatainak alakulásáról.
- ³ *Budapest Főváros Zárszámadosa és Vagyonleltára 1874–1892.* Budapest, 1876–1893.; *Budapest Székesfőváros Zár[ó]számadosa és Vagyonleltára 1893–1940.* Budapest, 1894–1941. A továbbiakban külön nem hivatkozott adatok ebből a forrásból, illetve az alább felsorolt feldolgozásokból származnak, illetve ezek alapján végzett saját számítások. Az 1890-ig terjedő adatokat Horváth J. András dolgozta fel, adatainak rendelkezésre bocsátását ezúton is köszönöm. A forráskritikai kérdésekről és a feldolgozás módszeréről bővebben l. SIPOS András: Budapest gazdálkodása a városeyesítéstől a második világháborúig. *Múltunk*, 2023a. 3. sz. 24–57. p. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.3.2>. A gazdálkodásnak a zárszámadosáson alapuló átfogó elemzéséhez és a várospolitikai egészével való összefüggéséhez l. HORVÁTH J. András: *A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városeyesítés éveiben.* Budapest, 2010. Budapest Főváros Levéltára, 190–223. p.; SIPOS András: *Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890–1914.* Budapest, 1996. Budapest Főváros Levéltára, 91–193. p.; SIPOS András: Budapest bevételei és beruházásai a két világháború között. *Századok*, 2023b. 5. sz. 915–942. p. (Az adóbevételeknek a jelen tanulmányban alkalmazott szempont szerinti vizsgálata ezekben nem szerepel.)
- ⁴ RÁCZ Gyula: A pénzügyek. In BÁRCZY István et al.: *A negyven éves Budapest. Értekezések a városi közigazgatás köréből. A Városi Szemle jubiláris száma.* Budapest, 1913. Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 232–377. p.; HOMOLYAI Rezső: *A főváros pénzügyei, 1919–1931.* (Statistikai Közlemények 66/2.) Budapest, 1934. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 165 p.; HOMOLYAI Rezső – TAKÁCS György (szerk.): *A székesfővárosi községi közterhek jogszabályai.* Budapest, 1933. A székesfővárosi községi közterhek jogszabályai kiadóhivatala, 539 p.; MÓRICZ Miklós: Budapest szerepe az országos közteherviselésben. *Városi Szemle*, 1933. 4. sz. 572–602. p., 5. sz. 707–746. p.; TAKÁCS György: A székesfővárosi községi közterhek. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1934. 5. sz. 112–146. p.; HEGEDÜS Loránt: *Budapest adórendszerének kifejlődése és jövője.* (Statistikai Közlemények 89/3.) Budapest, 1939. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 241 p. Az újabb történeti irodalom a korszak adózási viszonyaival a kérdés jelentőségéhez képest alig foglalkozik. Az egyetlen nagyobb lélegzetű munka BOJKÓ Béla: *Magyar adórendszer és adópolitika.* Budapest, 1997. Püski Kiadó.
- ⁵ HORVÁTH 2010. is a különböző díjak és járulékok széles körét számítja az adóbevételek közé.
- ⁶ Ehhez képest jóval nagyobb konfliktusokat okozott, hogy Óbudán mint koronauradalmi mezővárosban földesúri jogon az államkincstárt illették a kisebb királyi haszonvételek – italmérési jog, vásárszabadalom, malomjog – bevételei, amelyeket végül az egyesítési törvény szerint „a főváros tényleges egyesítése napjától” kellett a fővárosnak átadni.
- ⁷ GÁRDONYI Albert (összeáll.): *A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye.* Budapest, 1913. Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 165. p.
- ⁸ SIMON Katalin: A harmadik testvér: Óbuda és a városeyesítés. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2022. 16. sz. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.16>.
- ⁹ Budapest Főváros Levéltára (BFL) IV.1413.a. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei, 689/1874.
- ¹⁰ 1888. évi XXXV. törvénycikk az állami italmérési jövedékről.
- ¹¹ 1888. évi XXXVI. törvénycikk az állami italmérési jövedékről szóló 1888. évi XXXV. törvénycikk folytán adandó kártalanításról.
- ¹² 1899. évi VI. törvénycikk a magyarországi városok és községek fogvasztási adó természetű jövedelmeinek ideiglenes rendezéséről.
- ¹³ MILHOFFER Sándor: *Magyarország közgazdasága II.* Budapest, 1904. Franklin Társulat, 227. p.
- ¹⁴ *Budapest félézázados fejlődése 1873–1923.* (Statistikai Közlemények 53.) Budapest, 1925. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 78–79. p.
- ¹⁵ BOJKÓ 1997. 68. p. (A szerző szerint a két világháború között általában feltételezett jövedelemeltitkolás mértéke 50%). A vállalati adózásról uo. 72–123. p.
- ¹⁶ Pesten a vámhatárt a régi városarok vonalából a városeyesítés időszakában tolták ki nagyjából a mai Dráva utca–Dózsa György út, a Városligettől a Hungária körút vonaláig. Több lépésben történ ki-helyezés után 1930-ra érte el néhány szakasz kivételével a főváros akkori közigazgatási határát. L. FABÓ Beáta: A budapesti vámvonalrendszer változása a XIX–XX. században. In SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából 25.* Budapest, 1996. BTM–BFL, 61–84. p.
- ¹⁷ BFL IV.1413.a 1259/1916. kgy.
- ¹⁸ BFL IV.1413.a 686/1923. kgy.
- ¹⁹ BFL IV.1413.a 1006/1917. kgy.
- ²⁰ SIPOS 1996. 23. p.
- ²¹ BFL IV.1413.a. 823/1917. kgy.; 952/1925. kgy.
- ²² BFL IV.1403.a. 849/1917. kgy.; *Fővárosi Közlöny*, 1917. (június 15.) 33. sz. I. Melléklet 1–15. p.
- ²³ *Budapest Székesfőváros 1919–1921. évi városi telekérték adó kivétel-se. Tájékoztató forgalmi telekértékek.* Budapest, 1920. Városi Telekértéknyilvántartó Hivatal.
- ²⁴ BFL IV.1403.a. 1063/1921.
- ²⁵ SIPOS 2023b. 915–925. p.
- ²⁶ FELLNER Frigyes: Az adózás jelen állása Magyarországon. *Budapesti Szemle*, 1926. 203. k. 588. sz. 165–205. p.
- ²⁷ 1927-ig a pótdadó zárszámadosokban szereplő összege az együttes kezelés miatt miniszteri rendelet alapján magában foglalta az 5%-os általános kereseti adót is, ami szükségszerűen némi torzulást okoz adatainkban. Külön a községi pótdadó mértékét 1928-tól ismerjük.
- ²⁸ 1922. évi I. törvénycikk az 1921/22. költségvetési év augusztus else-jétől december végéig viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1921:XXXIV. tc. hatályának 1922. évi június hó végéig való kiterjesztése tárgyában.
- ²⁹ Az 1920-as években a társulati adó és a (községi pótdadóval viszont nem terhelt) jövedelemadó után vetették ki, majd a ’30-as évek ele-jén már az általános kereseti adó után is.
- ³⁰ 1923. évi XXXIII. törvénycikk egyes pénzügyi természetű rendelkezésekről.
- ³¹ A sör és szesz utáni adópótlék a számadásokban nem választható szét a községi fogvasztási adótól.
- ³² BFL IV.1423.a. 346/1921.; 1322/1926.
- ³³ SIPOS 2023a.
- ³⁴ FELLNER 1926. 163. p.

Budapest tervezett város. Nem olyan értelemben, mint Brasília, Camberra vagy éppen Dunajváros, amelyek egy nagy városalapítási és építési akció során szinte a semmiből emelkedtek ki, hanem azért, mert a magyar fővárosban a tervezés, a tervek a török kiűzésének idejétől kezdve meghatározó módon befolyásolták a város építését. Csak kevésbé ismert, hogy a budai várnegyed polgárvárosa is tervezés eredményeként jött létre a 13. században a »gaz merániak« és más, jórészt külhonból betelepültek számára. A török után pedig azért kellett hamarosan tervekét készíteni, mert a 150 évnyi hódoltság alatt elpusztultak a külvárosok, nem maradtak meg a szerves fejlődést segítő »orientációs pontok«, a nehéz időket túlélő városmagok falain kívüli nagy térséget újonnan kellett meghódítani, használatba venni.”¹

A házhelykiosztáson túl, az utcák méreteit, a beépítés formájának alakítását célzó előírások Magyarországon a 14. század és a 19. század első harmada között csak a rendészeti és tűzvédelmi szabályzatokban jelennek meg. Az utcák és telkek kitűzését meghaladó, a városi tanács által vezérelt tervezés az 1870-es években alakul ki. Egyes városrészekre, később a városok teljes területére készülnek tervek.

„Az 1870-es évekkel elfogadottá válik, hogy a városszabályozás fogalma a város területén az utak, utcák és terek irányának, szélességének és lejtésének közérdekből történő megállapítását jelenti. Természetesen a városszabályozás – a közterületek kialakítása miatt – elválaszthatatlan a telekalakítástól, hiszen a szabályozás célja egyben az építés feltételeinek biztosítása.”² A Budapest fejlesztését meghatározó jogi-szabályozási keretrendszer a 19. század végén alakult ki. Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesülésétől a 19. század végéig a fő hangsúly az ország modern, fejlett, versenyképes fővárosának megteremtése lett, hogy Budapest felvehesse a versenyt Béccsel és más európai városokkal. Ennek fontos eszköze volt a belső területek reprezentatív kiépítése, amelyet az 1870-ben létrehozott Fővárosi Közmunkák Tanácsa (Közmunkatanács) felügyelt. Ez a szervezet felelt az infrastrukturális építkezésekért, készítette a szabályozási tervek, és másodfokú építési hatóságként általánosan is felügyelte azok megvalósítását.³ Pest első szabályozási jellegű műszaki tervét Schilson János kamarai adminisztrátor készítette, 1787-ben. Ez a házhelyfelosztási terv a Belvároshoz északra csatlakoztatva, az Újépületig derékszögű utcahálózatot jelölt ki, egy nagyobb piactérrel. Az első átfogó városrendezési terv József nádor megbízásából készült, aki Hild János építőmestert bízta meg a terv elkészítésével, amelyet 1805-ben terjesztettek I. Ferenc császár elé, aki azt elfogadta. Ez alapján a nádor irányításával 1808-ban készült el a *Szépitési Terv*, amelynek megvalósítása érdekében a nádor létrehozta a Szépítő Bizottmányt (1808–1860) és pénzügyi forrásként a Szépítő Alapot, ezáltal szervezeti és anyagi hátteret biztosítva a mintegy 10 évre tervezett összehangolt városfejlesztő munkának. A ma ismert történeti belváros jelentős részének rendezése, illetve rendezett módon történő fejlesztése ezen tervnek köszönhető, bár

Soóki-Tóth Gábor Csaba*

Budapest városrendezési tervei a múltban és a jelen kihívásai

az eredeti elképzeléseknek csak töredéke valósult meg.⁴ A terv jelentősége az egységes városkép, rendezett utcák – és számos középület – elhelyezése mellett a város Duna felé fordítása volt: a korábban csak logisztikai folyosóként, a város „hátsó udvaraként” funkcionáló rakpartok rendezésével az épülő paloták homlokzataival a folyó felé fordultak, ezzel a város fontos szerkezeti elemévé emelve a folyót.

„A magyar városszabályozás történetében a terv mér-földkönek tekinthető: szabályos úthálózata a kor hadmérnökeinek, földmérőinek telekosztási gyakorlatából származó telekosztás diadalát jelentette. [...] A terv elismeréséhez az is hozzájárult, hogy a szabályozás takarékosan bánt a közterületekkel.”⁵

Az első átfogó szabályozási terv készítését az 1838-as nagy árvíz pusztításai motiválták, hiszen a város jelentős részét elöntötte az ár, az épületek nagyon nagy része omlott össze vagy vált javíthatatlanná. Ennek megfelelően az 1839-es *Közönséges építési rendszabás szabad királyi Pest városára nézve. Különös Építési Rendszabás Pest Külvárosainak szélső részeire* jórészt az árvízi védelemre koncentrált, az utcák, terek, telkek terepszintjének meghatározásától a pincék, az épületek kialakításán át anyaghasználati előírásokig. Az 1867-es kiegyezést követően új fejezet indult Budapest fejlődésében, ami a városrendezési szabályozást is érintette. 1870-től a korábbi városépítésre vonatkozó törvények (Nagykörút, Sugárút) és az *Ideiglenes Utasítás* biztosította a rendezett városfejlesztés kereteit az 1894-es szabályzat megalkotásáig. A progresszív, államilag támogatott és szabályozott városfejlesztésben Budapest főszerepet játszott: a robbanásszerű növekedés miatt felmerülő szerkezeti és városi terjeszkedési problémák megoldására irányuló törekvéseiben, a közlekedés hatékonyságának növelésével és a közegészségügyi szempontok szerinti szabályozásával.⁶ Az *Építésügyi Szabályzat Budapest fő- és székváros területére az 1870. évi X. törvénycikk alapján* egészen az első világháború kezdetéig érvényben volt. Ez a periódus a fővárosi „Grün-derzeit”, a nagyszabású állami és magánépítkezések időszaka volt. Az *Építésügyi Szabályzat* a beépítési jellemzők

* Soóki-Tóth Gábor Csaba, egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Építész-, Építő- és Közlekedésmérnöki Kar, Építésettörténeti és Városépítési Tanszék, ORCID: 0000-0002-8251-1554

alapján négy nagyobb egységre osztotta a főváros lakóterületét. Az építési előírások centralizált, a magban sűrű, majd onnan fokozatosan lazuló beépítésű városszövetet mutattak ebben az időszakban, amely körül villanegyedek helyezkedtek el.⁷ 1914-ben új szabályzat, az *Építésiügyi szabályzat Budapest székesfőváros területére* került elfogadásra, amelyet a háborút követő éveken többször (*Ideiglenes építéskönnyítő szabályok*, 1921, 1926, 1931, 1932) lazítottak, míg az új építési törvény, az 1937. évi VI. törvénycikk⁸ alapján a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1940-ben megalkotta az új *Építésiügyi Szabályzatot*.⁹

A kiegyezéstől az első világháború végéig tartó periódusban nem alakultak ki egységes elvek a szabályozási tervek tartalmára nézve Magyarországon. Sok esetben az egész városra készült tervet a város áttekintő térképén ábrázolták mint átnézeti városrendezési tervet, amely készülhetett tömbhatáros vagy a telekállapotot és a beépítést is tartalmazó alaptérképre. Épületkörvonalakkal tüntették fel a tervezett középületeket. A tervlapon szerepelt a bel- és külterület határa és a szabályozási vonalak. A terv részeként a műszaki leírásba foglalták az építési szabályzatban elfogadott régi és új utcákkal kapcsolatos teendőket, így a javasolt szélességet is rögzítették. Előfordult, hogy a szabályozási és a beépítési javaslatot együtt készítették el. Az övezeti szabályozás megjelenését követően a szabályozási terv megnevezés megmaradt, de a terv tartalma változott. Szabályozási vonalakkal ábrázolták a tervezett úthálózatot, és az egyes tömbök határvonalain eltérő jelkulccsal mutatták be a javasolt beépítési módokat. Továbbra is az eltérő beépítési módokat hangsúlyozták és nem a területfelhasználást, így az övezeti terveken megmaradt a középületek jelölésének korábbi módja.¹⁰ A szabályozás eszközei az utcahálózat és a telektömbök kijelölése, a maximális épületmagasságnak az utca szélességéhez viszonyított meghatározása, a telekminimum és a telkek maximális beépíthetőségi arányának megállapítása voltak. A város területének bővítésében a bérházépítő nagytőke járt élen, az ingatlanfejlesztések keretét a szabályozási terv és az építési szabályzat szabta meg.¹¹ A városszerkezetet alakító beavatkozásokat, „a közérdekű városrendezési feladatok végrehajtását, köztük a vasútvonalak és közutak kiépítését” 1868 után „már »általános« kisajátítási törvények segítették. 1881 után az új közművelődési létesítmények is eljárási jogalapot képezhettek.” Budapesten a Sugárút – a mai Andrássy út – és a Nagykörút építési munkálatainak megkezdése során is kisajátítással élt a Közmunkatanács.¹²

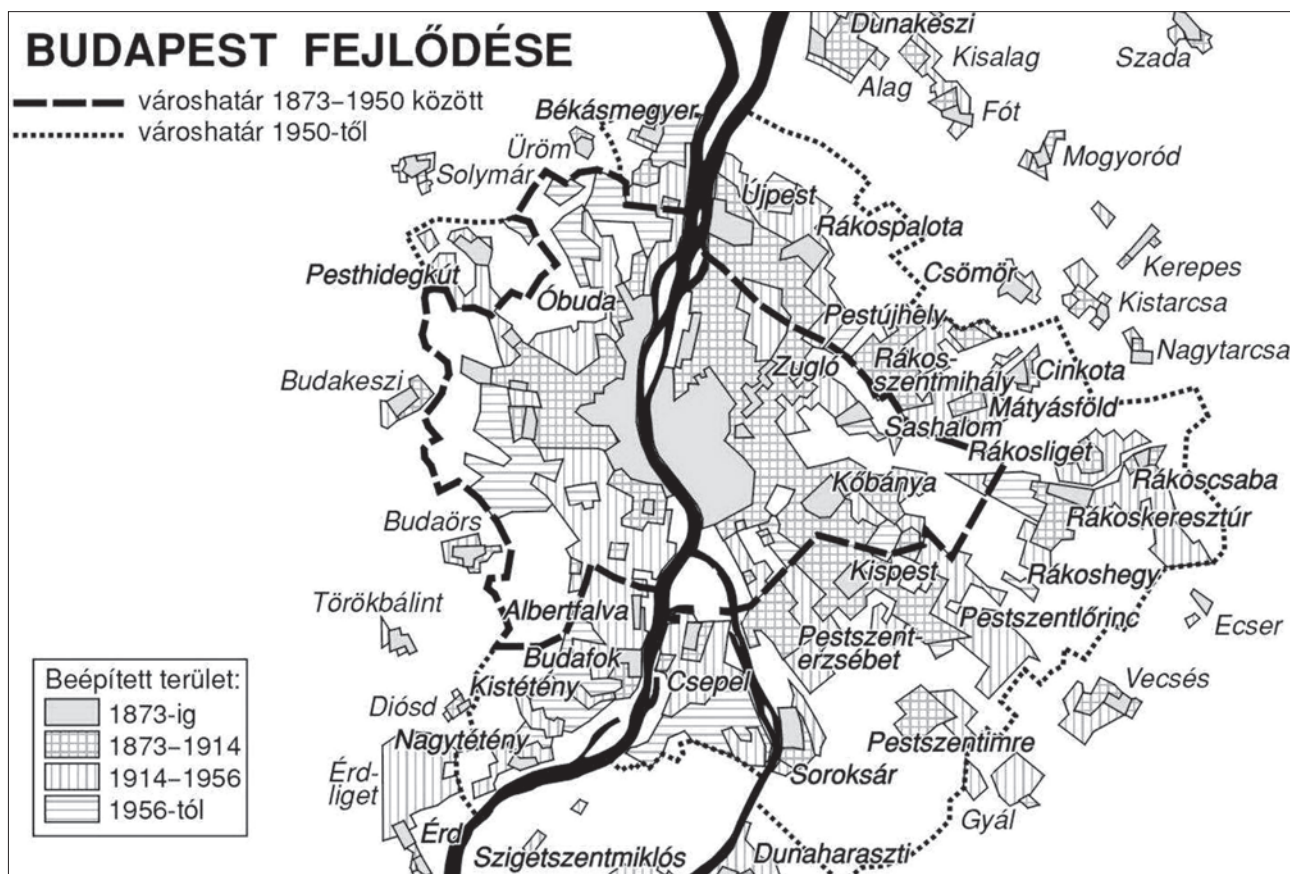
A dualizmus időszakában alakult ki Budapest városszerkezetének és a belső városrészek beépítésmódjának máig ismert arculata. A Lechner-féle tervből építkező, a Közmunkatanács által készített szabályozási terv határozta meg a város területfelhasználási rendszerét a belvárostól az azt körülölelő bérházövezeten át a peremvárosrészek gyáripari zónáig, amibe néhány történeti rész, elsősorban a Várkerület maradt meg eredeti formájában. Kialakult a sugaras-gyűrűs városszerkezet, az egykori pesti várfal mentén a Kiskörút, a Nagykörút, aminek budai oldali folytatása is elindult, sőt a későbbi Hungária körút nyomvonala is megjeleni. A terv a beruházótökének

kedvező viszonyokat teremtett. Bécsben vagy Berlinben járva feltűnik, hogy a közúthálózat jóval tágasabb ezekben a városokban. A Közmunkatanács későbbi terveiben is inkább a takarékoság szempontja érvényesült, illetve a politikai-gazdasági hatalom preferenciája, ami sűrű beépítést eredményezett. Ezt elsősorban a bérházépítők tudták kiaknázni, miközben az út- és közműépítés magas költségére hivatkozva lehetett érvelni a szerényebb úthálózat kialakítása mellett.

„A főváros és a Közmunkatanács hosszas egyeztetésének eredményeként 1914-re új építési szabályzat készült. Ez az építési övezetek számát már négyről nyolcra emelte, ezzel az egyes városrészek adottságainak megfelelő differenciáltabb beépítést tett lehetővé. Ennek keretében már a villaszerű, illetve családi házas építkezési mód számára is kedvező szabályokat állapított meg. Igen előremutató előírása, hogy megtiltotta az építkezést az alapvető közművekkel – vízvezetékkel, csatornával – el nem látott területeken. A zártosuló övezetben azonban a telkeket továbbra is korlátlan mélységig engedte beépíteni, nem tartalmazott az udvari lakások szaporítását, a telkek uzorakihasználását korlátozó előírásokat.”¹³

Budapestnek az első világháborút követő időszakban nem volt olyan átfogó fejlesztési koncepciója, ami az 1870-es években elfogadottat meghaladta volna. Csak 1932-ben jelent meg egy új, átfogó koncepció kidolgozásának a felvetése, amit az új építési törvény is támogatott. A város egyesítése idején kidolgozott terveket Párizs III. Napóleon felkérésére Hausmann prefektus által megvalósított átalakítása inspirálta. A cél a történeti városszövet rendezése, a világvárosi karakter kialakítása volt, ezt szolgálta a sugaras-gyűrűs városszerkezet. Az 1930-as évekre a városfejlődés súlypontja egyre inkább a külső területekre helyeződött, ahol új megközelítésmódok is felmerültek (kertváros idea), miközben a város belső területein elsősorban a magas laksűrűségből fakadó szociális és egészségügyi problémák jelentettek kihívást a várostervezés korábbi gyakorlata számára.¹⁴ A korszakban egyre nagyobb jelentőségre tett szert a beépítésmód kérdése: a belső udvarok fellazításával, udvarok csatlakoztatásával, illetve a keretes beépítéssel igyekeztek jobb szellőzést és benapozást biztosítani a sűrű belső városrészekben. Németh hatásra az 1930-as években jelent meg – főleg tervpályázatokban – a sávós beépítés, illetve a keretes és sávós elrendezést egyaránt alkalmazó tervek, mint például az Árpád híd pesti hídfőjének környékére 1938-ban készült rendezési terv.¹⁵

A hazai városrendezés alapvető normáit az 1937. évi VI. törvénycikk foglalta egységes rendszerbe első ízben. A törvény rögzítette a városrendezési tervek tartalmát, készítésük módját, az építési és építésrendészeti szabályokat, valamint a telekosztás, a telekhatár-rendezés, a telekalakítás és a városrendezési érdekből történő kisajátítás szabályait.¹⁷ A törvényben jelent meg először a fejlesztés és a rendezés elkülönítése: a városfejlesztési terv alapján lehetett kidolgozni az általános és részletes rendezési terveket és meghatározni a helyi építésügyi szabályozást.

Budapest fejlődése 1873 és 1950 között¹⁶

„A városszabályozási tevékenység első lépcsőjét a városfejlesztési terv (program) elkészítése jelentette [...]. Az általános és részletes rendezési tervi munkákat csak a két terv határozati elfogadása után lehet megkezdeni. [...] A városfejlesztési program kiterjedt a város egész területére, megállapította a városrendezés során megvalósítani kívánt feladatokat, lehatárolta a beépítésre szánt területeket, a városszerkezetet meghatározó utakat, a létesíteni kívánt jelentősebb intézményeket. Budapest esetében döntés született az utak csoportosításáról és minden jelentősebb út szabályozási szélességéről is.”¹⁸

Az 1937-es törvény nyomán 1940 őszén fogadta el fővárosi közgyűlése Budapest városfejlesztési tervét. Az általános rendezési tervet hat éven belül kellett volna elkészítenie az Közmunkatanácsnak, erre a háború miatt nem került sor. 1945 elején a Közmunkatanács újra belefogott a városrendezési koncepciók kidolgozásába.¹⁹

A Közmunkatanácsot 1948 februárjában megszüntették, az általános rendezési terv kidolgozásával a fővárost bízták meg. Az *Általános Rendezési Tervének* (ÁRT) munkálatai hivatalosan 1946-ban indultak meg, a tervet végül 1960-ban fogadta el a Minisztertanács sokszori átdolgozás és koncepcióváltás után. 1970-ben a korábbi tervet átdolgozták és az agglomerációra is kiterjesztették. Új városrészközpontokat alakítottak ki és kijelölték a város peremkerületeiben építendő nagy lakótelepek

helyét. 1960-tól az ÁRT-k mellett a kétszer tizenöt éves lakásépítési program határozta meg a főváros fejlődését: 1961–1975 között 175 ezer lakás építését irányozták elő, a második tizenötéves terv 1975-től további 210 ezer lakást tartalmazott. Az első időszakban a tervet meghaladó 187 ezer lakás épült meg, jórészt lakótelepeken. A második szakasz terveinek megvalósítását a szocialista rendszer összeomlása hiúsította meg, a tervezett lakásszám valamivel több, mint a fele valósult meg.²⁰

A modern városrendezés minden lakásnak megfelelő napfényt és átszellőzést kívánt biztosítani, és a lakóterületeket megfelelő zöld környezetbe helyezte. Az ezen elveket lehetővé tévő sávós beépítés már az 1940-es fővárosi szabályzatban megjelent, 1947-től az első *Országos Építésügyi Szabályzat* alapján általánosan elterjedt, az új lakótelepek – a lakótelepek – tervezése során, bár a meglévő szövetbe illesztésnél továbbra is alkalmazták a keretes beépítést, egyre inkább ez lett a meghatározó. Az 1960-as évektől a paneles technológiával épült lakóépületek meglévő utcavonalakra illesztésével, illetve sávházak formai játéka nyomán alakult a telepek városképe.²² A fővárosi lakótelep-építés volumenére jellemző, hogy a csúcsévtizedekben, 1970–1979, illetve 1980–1989 között épült 161,7 ezer, illetve 129 ezer lakás 71,6 és 73,9 százaléka volt lakótelepi lakás, de az azt megelőző 1960–1969 közötti időszak 105,6 ezer lakásának 38,9 százaléka épült lakótelepen. Az 1950-es években kisebb területigényű, 3–500 lakásos telepek épültek, a történetileg kialakult

szövetben kis előkészítő beruházással építésre alkalmassá tehető területeken, hagyományos szerkezetű épületekkel, keretes beépítéssel. Az évtized végére a szocialista realista stílus ideológia háttérbe szorulásával a modern típus-tervezés, majd a tizenöt éves építési programok meghirdetésével az előregyártás, az iparosított technológia vált dominánssá. A terület kiválasztását a lehető legnagyobb lakásszám megvalósítása dominálta innentől fogva, a lakótelepek mérete a korábbinak többszöröse, dominánsak a most már egyre inkább 10 emeletes sávházak és pontházak. Az 1970-es évtized az 5000 lakásos és nagyobb telepek, illetve a meglévő városszövet szanalásával megvalósított új központrendszer megvalósításának időszaka (Békásmegyer, Újpest, Újpalota, Kőbánya-Újhegy). Az 1980-as évtizedben az állami szerepvállalás drasztikusan csökken, a lakótelepek egy része az OTP beruházásában épült tovább.²³ Városképi megjelenésükben, bár továbbra is megmaradt a gazdaságosságra való törekvés, a nemzetközi (posztmodern) építészeti irányzat térnyerése, a hagyományos utca- és tömbszerkezet kialakítása, anonim köz- és zöldfelületek helyett artikuláltabb térformálás (félprivát udvarterek, kertek lehatárolása) vált jellemzővé. Az ekkor épült telepek – az elsőgenerációs kisebb lakótelepekkel együtt – Budapest legélhetőbb lakónegyedei, amit az ingatlanárak is tükröznek.

A második világháborút követő tömeges lakásépítés – ami Európa nyugati és keleti felén egyaránt prioritást élvezett – a modern urbanisztikai szemlélettel társult, látványosan szakítva az elmúlt évszázadok során kialakult városszerkezeti és városkép-alakítási szemlélettel. 1975-ben

a lakásépítés lendülete megtorpant, az ország gazdasági nehézségei az építőipari beruházásokat is visszavetették. Részben ennek tudható be, hogy 1978-ban, majd 1982-ben a legfelsőbb állampárti grémiumok, a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága, illetve a Központi Bizottság támogatták a városrehabilitáció megindítását a fővárosban is, követve néhány történelmi belvárosát megújító vidéki város, többek között Eger és Pécs példáját. A főváros tervezőintézete, a BUVÁTI által készített felmérések alapján 1986-ban a Minisztertanács fogadta el *Budapest Rehabilitációs Koncepcióját*, ennek nyomán 1990-ig 11 tömbrehabilitáció valósult meg, és további 33 tömb tervei készültek el.²⁴ A városrehabilitáció fővárosi története átvezet az 1990-es évekbe, mert bár a legtöbb

terv nem valósult meg, a IX. kerületben magántőke bevonásával sikerül új finanszírozási-szervezeti modellt megvalósítva tovább folytatni és kiteljesíteni a megkezdett munkát.

„Magyarországon a szovjet típusú tanácsrendszer négy évtizedes korszakát követően az első demokratikusan megválasztott Országgyűlés 1990-ben egy feladat- és hatásköreit tekintve decentralizált, a települési egységek kifejezett önkormányzati autonómiájára épülő helyi önkormányzati rendszert hozott létre. [...] Az 1990-es »demokratikus hevület« legdirektebb, a helyi politikát és közigazgatást érintő története az erős települési önkormányzatiság megteremtésének aktusa volt.”²⁵

Az államigazgatás helyébe lépő közigazgatási rendszer kiépítése során a politikai kompromisszum a közigazgatási középszintet megfosztotta jelentőségétől, és – a tanácsrendszer antitéziseként – olyan rendszert épített fel, amiben a helyi önkormányzatoknak az állami decentralizációt megtestesítő szerepe vált hangsúlyossá. A fővárosban a korábbi tanács hierarchiával szemben a kerületi önkormányzatok lettek felruházva a települési önkormányzati jogokkal és hatáskörökkel, a fővárosi önkormányzat pedig azokat a feladatokat kapta meg, amelyekre a kerületi önkormányzat nem volt kötelezhető. Az egymástól elkülönült kerületi önkormányzatok rendszere mellett fennmaradt a városkörnyéki települések elkülönültsége, amelyek máig feladatlan koordinációs problémákat jelentenek.²⁶

Az utóbbi évtizedben a kormányzat centralizációs szándéka részben ezek megoldását célozhatta.

Az 1990 utáni változások során szabályozási vonatkozásban is jelentős új helyzetet hozott a lakásprivatizáció. A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény alapján széles körű autonómiát kaptak az önkormányzatok, azonban nem rendelkeztek megfelelő anyagi erőforrásokkal a lakhatással, szociális feladatok ellátásával és a városfejlesztéssel összefüggő kihívások kezelésére. A központi állam jó néhány jelentős társadalmi probléma kezelésének felelősségét a települési önkormányzatokra terhelte. Az önkormányzati törvény elfogadását követte az 1993. évi LXXVIII. törvény a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes sza-

Budapest településfejlődése 1950–1990 között. Az ábrán halványszürkével a lakóterületek, közepes sötét színnel a sűrű, belvárosias területek, erős kiemeléssel a lakótelepek jelennek meg²¹

bályokról, ami az 1980-as évek végétől hatályos lakásprivatizációs lehetőségeket bővítette ki. Az önkormányzatok lakásvagyonuk jó részét értékesítették, mivel a törvény csak műemléki védettségű épületekben, illetve rehabilitációs területeken engedte meg a lakók vásárlási igényének elutasítását.²⁷ A lakásprivatizáció a rehabilitációs programokat is alapjaikban érintette, a tömbök helyett egyre inkább a közterületek megújítása lett fókuszban. 1997-ben jelent meg az új *Építési törvény* (1997 évi LXXVIII. törvény, Étv.²⁸), amely rögzítette a településrendezés és településfejlesztés alapvető szabályait. Az *Étv.* alapján a területhasználat meghatározása a települési önkormányzatok kizárólagos joga, amely a településszerkezeti tervben kerül meghatározásra. A településszerkezeti tervvel összhangban készülő helyi építési szabályzat és melléklete a szabályozási terv megállapítja a helyi építési követelményeket, jogokat és kötelezettségeket. Új intézményrendszerként, a településrendezési követelményekkel összhangban került bevezetésre 2016-ban a településképvédelmi követelmények meghatározása. A településképvédelméről szóló törvény²⁹ alapján a települési önkormányzatok „településképi arculati kézikönyvet készítenek és településképi rendeletet fogadnak el”.³⁰ A fővárosban a településszerkezeti tervet és a rendezési szabályzatot a Főváros közgyűlése, a kerületi (helyi) építési szabályzatokat és szabályozási terveket a kerületi képviselőtestület fogadja el. A magánszektor és a közösségi szféra közötti együttműködést a településrendezési szerződés intézményének bevezetésével kívánta biztosítani a jogalkotó, egyrészt forrást biztosítva a tervezésre, másrészt a magánberuházók érdekében hozott változtatásokért cserébe kompenzáció kérésének jogi keretét megteremtve.

2010-től a Fidesz–KDNP választási sikere és az ebből következő és azóta fenntartott kétharmados országgyűlési többség adta legitimáció alapján a kormányzat saját elképzelése szerint alakíthatja a közigazgatás rendszerét. A központi kormányzat felelőssége, feladatellátása, közjogi, illetve gazdasági pozíciói jelentős mértékben erősödtek, ami a helyi önkormányzati szektor feladat- és hatáskörének rendszerét, de a kapcsolódó vagyoni-tulajdonosi funkciókat is érintette az önkormányzatok rovasára.³¹ A kialakult és egyre bonyolultabb városépítési szabályozási környezet politikai kockázatának kezelésére már 2006-ban jogszabály született az „egyes a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű beruházások megvalósításának gyorsításáról és egyszerűsítéséről” (2006. évi LIII. törvény, Ngvt.³²), a COVID-járvány, majd az orosz–ukrán háború miatti vészhelyzetre hivatkozva a kormány rendeleteivel megerősítette ezt a kivételes eljárásrendet, ami gyakorlatilag az építésügyi, városképi, környezetvédelmi és más szabályok alóli mentesség biztosításával egyedi döntésekkel saját hatáskörbe von akár városszerkezeti jelentőségű beruházások megvalósítását. Budapesten elsősorban az országos jelentőségű közösségi infrastruktúra, ezen belül az agglomerációval való kapcsolat szempontjából fontos kötőpályás közlekedés, a sportlétesítmények és kulturális intézmények fejlesztésében és megújításában vállalt szerepet az állam, míg a főváros teherviselő képessége korlátozottabb fejlesztéseket

tett lehetővé, ezek elsősorban a fenntartható városműködést és a klímaadaptációt szolgálják (kerékpáros és zöldterületi fejlesztések). A 2024 októberében hatályba lépett, a magyar építészetéről szóló 2023. évi C. törvény új alapokra helyezte az építési, településképi, örökségvédelmi, valamint a szakmai kamarákkal kapcsolatos joganyagot, ez alapján a fővárosnak új, egységes települési tervet kell készítenie.³³

*

Összefoglalva áttekintésünket, megállapítható, hogy a szakirodalmi források Budapest szabályozástörténetének nagy korszakait a fontosabb történelmi, várostörténeti események korszakhatárainak megfelelően jelölik ki. A gazdasági és társadalmi feltételrendszer változásához a városfejlesztés-politika és annak szabályozási eszköztára előbb-utóbb alkalmazkodott. Ezek a változások a városszerkezet politikai döntési erőterét is alakították, ezen belül a szakmai műhelyek, a tervező, illetve döntéshozó személyiségek befolyását, és azt, hogy a város tényleges építését a magánszektor vagy az állami-önkormányzati aktorok dominálták egy-egy korszakban. A dualizmus és a két világháború közötti időszakban az állam mellett a magántőke jelentette a legfontosabb városfejlesztő erőt. A második világháborút követően az állam szerepe vált meghatározóvá 1989-ig. Az elmúlt három évtizedben a rendszerváltást követő konszolidáció nyomán az ingatlanpiac felívelő és válságperiódusai során a magánszektor mellett az állam erősödő aktivitása is megfigyelhető volt.

Az egyes korszakok sem teljesen homogén időszakot jelentettek. Az egyesítést követően Budapest városszerkezési időszaka is két részre osztható: az első periódus 1870 és 1896 között az egységes, központi, kiemelt, reprezentatív beruházások kora, jelentős szerkezeti átalakításokkal; ekkor válik jellemzővé az ortogonális szerkezet, illetve a sugár- és körutak hálózata. Az 1896 és 1918 közötti időszakot egyedi, a meglévő városszerkezetet rendező beruházások jellemzik a belvárosban, de megjelenik az egységes szemléletbe illeszkedő rendezés, és a hangsúly a reprezentáció helyett a funkcionális városszabályozáson van, a szabályrendeletek az igényekhez igazodóan változnak. A városszerkezetben az utak és a városi tömbök idomulnak a terület morfológiájához, előtérbe kerül a közegészségügy, a lakhatás, a közlekedés. A szabályozás egyúttal hozzájárul a léptékváltáshoz is, a szélesebb utcák, a rögzített arányok miatt magasabb beépítést tesz lehetővé.³⁴ De ilyen korszakhatár az 1937-es építési törvény, amelynek nyomán 1940-ben fogadják el a főváros fejlesztési programját.

A második világháborút követő helyreállítás, illetve az 1950. január 1-jén életbe lépő Nagy-Budapest törvény (1949. évi XXVI. törvény³⁵) amely az akkor 14 kerületből álló Budapesthez 23 környező települést (7 várost és 16 nagyközséget) csatolt, meghatározó új fejezet volt, amely együtt járt az ország politikai rendszerének szovjet mintára történő átalakításával. 1960-ban fogadták el az új *Általános Rendezési Tervet*, az új építési törvényt 1964-ben, majd az *ÁRT* 1970-ben ismét módosult. A város fejlődé-

sének ezen új „szocialista” szakaszát a nagy lakótelep-építési programok és az alközpontok hierarchiájának kiépítése jelentette. Az állam vezető szereppel bírt a város fejlesztésében. Az 1989-es fordulattal visszatért a többpártrendszer és a kapitalista gazdasági modell. Nem történt restitúció, a lakosság és a vállalkozások, gazdasági társaságok váltak az új fejlesztések motorjává, ugyanakkor az infrastrukturális fejlesztések terén a fővárosi, illetve továbbra is az állami források (2004-től az Európai Unióhoz kapcsolódó pénzügyi források is) jelentős szerepet játszottak a nagy közlekedési, közműfejlesztések terén (új Duna-hidak, 4-es metró).

A városszerkezet tekintetében a századfordulón kialakult gyűrűs-sugaras rendszer mindmáig erős strukturális alap maradt, ahogyan a második világháborút követő időszak tömeges lakásépítésével kialakult központrendszer is. 1989 után a piacgazdaságra való visszatérés, majd a 2010-es évektől az állami központosítás és szerepvállalás új területfelhasználási rétegeket hozott. A magánszektor aktivitása nyomán az egykori ipari övezetek alakultak át új adminisztratív központokká és lakóterü-

tekké, valamint megindult a beépített terület kiterjesztése, ami a városhatáron is átnyúló módon a szuburbanizáció révén jelent kihívást a város fenntartható működése számára. Nem jött létre hatékony koordináció az elővárosi

területek és a főváros fejlesztése vonatkozásában. Az önkormányzatiság, illetve a lakossági érdekérvényesítés megnehezítette a nagyobb szerkezeti fejlesztések korábbi tervekben rögzített megvalósítását, ami a fejlesztéseket a meglévő lakóterületeket közvetlenül nem érintő barnamezős területekre helyezi át. Az állami szerepvállalás Budapesten, a nemzet fővárosában, elsősorban a szimbolikus jelentőségű helyek és épületek fejlesztésében (kormányzati negyed, kulturális intézmények, versenysport helyszínek) érhető tetten. Ahogy a múltban is, a politikai alkuk és a közhatalom szereplői közötti rivalizálás rövid távú erőviszonyai

meghatározóak a fővárosi terveknek és ezen keresztül a megvalósuló fejlesztéseknek mindmáig, az országos politikai erőviszonyok és preferenciák a városfejlesztő aktorok személyét és tevékenységét is meghatározó módon alakítják.

Jelentős változással érintett és nem megvalósult, infrastruktúra függvényében ütemezetten igénybe vehető területek Budapesten. Az ábrán halvány-szürkével a beépített terület, közepes sötét színnel a jelentős változással érintett területek, erős kiemeléssel az infrastruktúra függvényében ütemezetten vehető, változással érintett területek jelennek meg³⁶

SOÓKI-TÓTH, GÁBOR CSABA

Budapests Stadtentwicklungspläne in der Vergangenheit und die Herausforderungen der Gegenwart

(Zusammenfassung)

Diese Studie ist eine bearbeitete Version einer Präsentation, die für die wissenschaftliche Konferenz „150 Jahre Budapest“ erstellt wurde, die von der Deák Ferenc Fakultät für Rechtswissenschaft, Abteilung für Rechtsgeschichte, Széchenyi István Universität organisiert wurde. Sie stellt die Kapitel der 150 jährigen Geschichte Budapests, den rechtlichen Rahmen der öffentlichen Verwaltung der Hauptstadt, die Geschichte der Gesellschaft und die Architektur vor. Die Phasen der letzten anderthalb Jahrhunderte der Geschichte Budapests können aus vielen Perspektiven betrachtet werden, wodurch miteinander verbundene Perioden der sozialen Entwicklung, Politik und Architekturgeschichte unterschieden werden können. Die Änderungen der rechtlichen und regulatorischen Bedingungen der Stadtentwicklung folgten teilweise der technischen und

physischen Entwicklung dieser Perioden, teilweise begründeten sie diese, und die verabschiedeten Pläne selbst sind wichtige Meilensteine. Von den frühen Regulierungsplänen über die wichtigsten Planungsentwicklungen der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, bis hin zur Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg, der Schaffung von Groß-Budapest, den ersten allgemeinen Entwicklungsplänen und staatlichen Investitionsprogrammen untersuchen wir das Regulierungssystem der Hauptstadt mit Hilfe literarischer Quellen. Wir betrachten die Erneuerung des Planungssystems als Reaktion auf die veränderten Umstände der Stadtentwicklung in der Zeit nach 1989, und ihre Auswirkungen auf die territoriale Ausdehnung der Stadt, die Landnutzung, die Gebäudedichte und die Stadtsilhouette.

SOÓKI-TÓTH, GÁBOR CSABA

Budapest's Urban Planning in the Past and the Challenges of the Present

(Abstract)

This study is an edited version of a presentation prepared for the academic conference “150 Years of Budapest”, organised by the Deák Ferenc Faculty of Law, Department of Legal History, Széchenyi István University. It presents the chapters of Budapest's 150-year history, the legal framework of the capital's public administration, the history of society and architecture. The phases of the last century and a half of Budapest's history can be viewed from many perspectives, allowing us to distinguish between interconnected periods of social development, politics and architectural history. The changes in the legal and regulatory conditions of urban development partly followed

the technical and physical development of these periods, partly justified them, and the plans adopted themselves are important milestones. From the early regulatory plans to the most important planning developments of the interwar period, to the post-World War II era, the creation of Greater Budapest, the first general development plans and state investment programmes, we examine the capital's regulatory system with the help of literary sources. We consider the renewal of the planning system in response to the changed circumstances of urban development in the post-1989 period and its impact on the territorial expansion of the city, land use, building density and the city skyline.

Jegyzetek

- ¹ LOCSMÁNDI Gábor: A város terének tervezése. *Budapesti Negyed*, 2000. 2. sz. 169. p.
- ² F. KÖRNER Zsuzsa – NAGY Márta: A városrendezési szabályozás története Magyarországon. *Építés – Építészettudomány*, 2002. 1–2. sz. 123. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/eptud.30.2002.1-2.5>.
- ³ KOCIS János Balázs: *Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten 1930–1985*. Budapest, 2009. Gondolat Kiadó, 45. p.
- ⁴ FABÓ Beáta: Budapest 1945 előtti építési szabályzatainak áttekintése. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 2020. 45. sz. 83–130. p.
- ⁵ KÖRNER Zsuzsa – NAGY Márta: A városrendezési szabályozások története Magyarországon. Budapest, 2004. Műgyógyászati Kiadó, 32. p.
- ⁶ LOVRA Éva: Budapest legfontosabb városmorfológiai változásai (1867–1918) a szabályozásokon és esettanulmányokon keresztül. *Építés – Építészettudomány*, 2019. 1–2. sz. 113. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2019.008>.
- ⁷ KOCIS 2009. 48. p.
- ⁸ 1937. évi VI. törvénycikk a városrendezésről és az építésügyről.
- ⁹ FABÓ Beáta – NAGY Béla: *Budapest városrendezési (építési) szabályzatai a kiegyezéstől napjainkig*. Budapest, 2023. TERC Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. Szakkönyvkiadó, 61. p.
- ¹⁰ KÖRNER–NAGY 2004. 87. p.
- ¹¹ SIPOS András: Budapest városfejlesztési programja, 1930–1948. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat*, 2005. 1. sz. 152. p.
- ¹² KÖRNER Zsuzsa: *A budapesti bérházépítés aranykora*. Budapest, 2015. Ingatlanfejlesztő Kerekasztal Egyesület, 28. p.
- ¹³ KOLUNDZSIA Gábor: Kis történelmi ízelítő a szabályozásról. *Falu, város, régió*, 1997. 3–4. sz. 21–23. p.
- ¹⁴ KOCIS 2009. 70. p.
- ¹⁵ KÖRNER–NAGY 2004. 91. p.
- ¹⁶ Kép forrása: BFVT Kft.: *Budapest Főváros Településszerkezeti Terve. Felülvizsgálat I. kötet*. Budapest, 2021. 222. p., <https://archiv.budapest.hu/telepulesrendezesitervek/Lapok/default.aspx>.
- ¹⁷ VÖLGYESI Levente: A magyarországi építési jog és az épített örökség védelmének hatvan éve (1937–1997). *Iustum Aequum Salutare*, V. 2009. 3. sz. 110. p.
- ¹⁸ KÖRNER–NAGY 2004. 115. p.
- ¹⁹ NÉMETH Patrik: Újjáépítés vagy helyreállítás? A Fővárosi Közmunkák Tanácsának szerepe Budapest történetében a második világháború után (1945–1948) *Múltunk*, 2023. 3. sz. 177. p. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.3.7>.
- ²⁰ KOCIS 2009. 90–92. p.
- ²¹ Kép forrása: BFVT Kft.: *Budapest Főváros Településszerkezeti Terve. Felülvizsgálat I. kötet*. Budapest, 2021. 334. p., <https://archiv.budapest.hu/telepulesrendezesitervek/Lapok/default.aspx>.
- ²² KÖRNER–NAGY 2004. 125. p.
- ²³ IVÁN László: Budapesti falanszterek, A tömeges lakásépítés térbeli konzekvenciái. *Földrajzi Értesítő*, 1996. 1–2. füzet 81–86. p.
- ²⁴ JELINEK Csaba: A városrehabilitáció korszakai Magyarországon: az állam szerepe marginális városi terek (újra)termelésében. *Tér és Társadalom*, 2019. 4. sz. 22. p. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3180>.
- ²⁵ SZABÓ Tamás: A differenciált hatáskör-telepítés eszközének alkalmazása a magyar önkormányzati rendszerben 1990 után. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*, 2015. 5. sz. 21–22. p.
- ²⁶ WALTER Tibor: A fővárosi önkormányzat új szervezetének kialakulása. *Debreceni Jogi Műhely*, 2007. 2. sz. <https://ojs.lib.unideb.hu/DJM/article/view/6453>.
- ²⁷ JELINEK 2019. 23. p.
- ²⁸ 1997. évi LXXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről.
- ²⁹ 2016. évi LXXIV. törvény a településképp védelméről. Hatályon kívül helyezte: 2023. évi C. törvény 262. §. Hatálytalan: 2023. december 30-tól.
- ³⁰ KOLOSSA József – GOMBOS Márk: A településtervezés új irányai Magyarországon, egy település – egy terv. In PONGRÁCZ Rita – MÉSZÁROS Róbert – KIS Anna (szerk.): *Egyetemi Meteorológiai Füzetek No. 31. Épített környezet, levegőtisztaság*. Budapest, 2019. ELTE Meteorológia Tanszék, 93. p. DOI: <https://doi.org/10.31852/EMF.31.2019.092.09>.
- ³¹ SZABÓ 2015. 36. p.
- ³² 2006. évi LIII. törvény a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű beruházások megvalósításának gyorsításáról és egyszerűsítéséről.
- ³³ 2023. évi C. törvény a magyar építészetéről.
- ³⁴ LOVRA 2019. 114. p.
- ³⁵ 1949. évi XXVI. törvény Budapest főváros területének új megállapításáról.
- ³⁶ Kép forrása: BFVT Kft.: *Budapest Főváros Településszerkezeti Terve. Felülvizsgálat I. kötet*. Budapest, 2021. 518. p., <https://archiv.budapest.hu/telepulesrendezesitervek/Lapok/default.aspx>.

Molnár Dániel*

Egy sajátos tulajdonszerzési mód

A hatósági árverés jogtörténetének vázlata, különös tekintettel a magyar vonatkozásokra¹

1. Mit értünk (hatósági) árverésen?

Az árverés szó hallatán legtöbbször valószínűleg egy feszült hangulatú, érdeklődőkel megtelt helyiség képze sejtik fel, amelyben a jelenlévők figyelmét három körülmény köti le: egy, az árverés tárgyát képező, emelvényre állított (mű)tárgy, az egymást követő ajánlatok, valamint az árverésvezető kezében tartott kalapács, amelynek a harsány csattanása egyidejűleg szolgál annak megjelölésére, hogy egy tulajdoni jogviszony a végéhez s egy új a kezdetéhez közeledik. Ilyen és lényegileg ehhez hasonló árverésekre, más néven műtárgyaukcziókra valóban meglehetősen gyakran kerül sor a kereskedelmi forgalomban világszerte, nem beszélve arról, hogy az aukciók a filmművészeti alkotásoknak is kedvelt motívumai. Ennek egyik érdekes folyománya, hogy az „árverés” címszónál a magyar értelmező kéziszótárak szerzői általában szintén az aukciók jellemvonásainak alapulvételével igyekeznek megvilágítani az „árverés” kifejezés jelentéstartalmát.²

A jog szemüvegén keresztül azonban egészen másként fest az árverés, hiszen az nem pusztán egy esemény, illetve egy fórum, ahol gazdát cserélnek vagyontárgyak, hanem ennél lényegesen összetettebb konstrukcióról van szó. Egy adott jogrendszer cizelláltságától függően az árverés megjelenhet olyan *speciális eljárásként*, amelyben a tulajdonos oly módon igyekszik – adásvétel útján – megválni egy meghatározott, tulajdonjoga tárgyát képező dologtól, hogy sem a vételárat, sem a vevő kilétét előre nem határozza meg, hanem mindkettő egymással konkuráló ajánlatok versenye folytán alakul ki. Amennyiben ez a különleges értékesítési módozat jogi szabályozás tárgyává válik, az árverésről már mint *jogintézményről* beszélünk. A jogtörténeti tapasztalatok alapján az árverések eddigi legösszetettebb és legmagasabb rendű szabályozását az jelenti, amikor a jogalkotó magához az árverés útján történő értékesítéshez, a „kalapácscsattanáshoz” fűzi a tulajdonszerzés joghatását, így az árverést követő szerződéskötés szükségtelenné válik – a tulajdonos személyében enélkül

is bekövetkezik a változás. A hatósági árverés unikuma, az árverések egyéb formáitól eltérő egyedi arculata éppen ebben ragadható meg.

A hatósági árverés az árverések nagy halmazának egyik (alap)típusa a magánárverés mellett, s az utóbbitól számos tekintetben különbözik. Jellemvonásainak részletes elemzésére azonban jelen dolgozatban nincs szükség, mivel írásomban a két típus jogtörténetére fókuszálok, amely egészen a 19. század közepéig nem különült el élesen egymástól. Mindkét jogintézmény az európai magánjogi kultúra azon összetevői közé tartozik, amelyek több mint két évezredes gyökerekkel rendelkeznek,³ jóllehet a hatósági árverések múltja a magánárverésekenél némileg komplexebb. Ennek ellenére a hatósági árverést érintő kutatások történeti kontextusban sem kevésbé egyoldalúak, mint a hatályos jog terrénján, hiszen az eddig megjelent tudományos művek a hatósági árverésről jogtörténeti értelemben voltaképp *kizárólag* kényszerselekményként,⁴ a végrehajtási eljárás részét képező jogintézményként igyekeztek képet alkotni. Kutatásom során azonban sikerült felfedeznem olyan felismeréseket, megállapításokat, amelyek történeti szempontból is igazolták azt a különösen hatályos jogi téren jelentőséggel bíró, formabontó gondolatot, hogy a hatósági árverés az általánosan elfogadott narratívával ellentétben nem csupán kényszerértékesítési formának tekinthető, azaz nem kizárólag vagyoni természetű igények hatóság közreműködésével, beavatkozásával történő kielégítésére szolgál, hanem az elmúlt több mint kétezer évben más, *hatósági kényszer nélküli* élethelyzetekben is alkalmazásra került, bár akkor még természetesen nem hivatkoztak rá a „hatósági árverés” megnevezéssel. Jelen tanulmányban a hatósági árverés jogintézménye történetének főbb csapásvonalainak vázolására törekszem annak fókuszba helyezésével, hogy az európai jogi kultúrkörben mikor és milyen formában jelentek meg először a hatósági árverés direkt előzményeinek tekinthető, hatósági közreműködéssel végzett árverések, továbbá hogyan vált a hatósági árverés (annak „jogelődjei” útján) az újkortól kezdődően a magyar polgári anyagi jog egyik legösszetettebb, számos jogkérdést felvető konstrukciójává.

2. Árverések az ókorban

Az árverések, noha a Kr. e. 2. századtól Rómában is megjelentek,⁵ nem tartoznak azon jogintézmények közé, amelyeket a rómaiak „találtak fel”. Fritz Pringsheim 1949-ben rámutatott arra, hogy a rómaiakat megelőzően az ókori görögök körében az árverések rendkívül népszerű értékesítési módszernek számítottak, hiszen – hasonlóan napjainkhoz⁶ – előnyét abban látták, hogy biztosította az eladó számára legkedvezőbb ár kialakulását verseny útján.⁷ Valószínűleg erre visszavezethetően a hellén társadalmon belül a kereskedelmi forgalomban gyakorivá váltak az árverések, jóllehet már ekkoriban megjelentek hatósági/állami közreműködéssel végzett termőföldárverések.⁸ Az árverések minden bizonnyal a Kr. e. 4. század folyamán végbement hellén hódítások következtében Egyiptomban

* Molnár Dániel, joghallgató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, ORCID: 0009-0002-5001-2408

is elterjedtek. A Kr. e. 3. századból már találhatók görög nyelvű papiruszok,⁹ amelyekben ingatlanárverésekről olvashatunk.¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy a ptolemaioszi Egyiptomban gyakorlatilag minden árverés hatósági/állami árverésnek minősült, hiszen szinte valamennyit az állam hirdette és szervezte meg.¹¹ Jakab Éva az egyiptomi közárveréseket három csoportba sorolja. Egyrészt megkülönbözteti azokat az árveréseket, amelyek uratlan ingatlanok tulajdonba adását célozták az állam részéről, másrészt azokat, amelyeket valamely vagyoni kötelezettség végrehajtása végett tartottak (függetlenül attól, hogy magánszemélyek vagy az állam kezdeményezte őket), harmadrészt azokat, amelyek állami szerződészkötést megelőző árverések voltak. Utóbbiak esetében az állam az ajánlattevők közötti versenyre bízta annak eldöntését, hogy kivel kössön szerződést (pl. állami tulajdonban álló termőföld hasznosítására,¹² középítkezésekre).¹³ Megjegyzendő, hogy az egyiptomi árveréseknek ez a módozata lényegét tekintve napjainkban nem hatósági árverésnek, hanem a hatályos Ptk.¹⁴ 6:74–6:75. §-ban szabályozott *szerződészkötés versenyeztetési eljárás útján* jogintézményének volna tekinthető.

Bár tapasztalataim szerint a releváns hazai szakirodalomban a római árveréseket jellemzően a végrehajtási eljárás egyik jogintézményeként szokták említeni és vizsgálni,¹⁵ a külhoni szakmunkákban már a 20. század közepén rámutattak, hogy – hasonlóan Hellászhoz és Egyiptomhoz – az árverések a római társadalmi élet számos területén megjelentek,¹⁶ ideértve mindenekelőtt a kereskedelmi gyakorlatot. A végrehajtási eljárásba a *praetori* jogfejlesztésnek köszönhetően került be az archaikus jogra jellemző, embertelen szigorra épülő személyi végrehajtás enyhítése végett.¹⁷ Az árverés az adós vagyonára vezetett univerzális, csődszerű végrehajtás eszköze volt,¹⁸ a hitelezők a vagyon egészét elárverezték, ebből kerestek arányos kielégítést (*venditio bonorum*).¹⁹ Árverés útján, egy *questor*, *praetor* vagy *ensor* közreműködésével értékesítették ezen kívül annak a római polgárnak a vagyonát, akit elítéltek vagy száműztek, továbbá azt a vagyont, amelynek nem volt örököse.²⁰ Az árverések ezen típusait – az utolsó kivételével – az árveréshez vezető körülmények alapján kétségtelenül kényszerértékesítésnek tekinthetjük, hiszen azokra vagy az adós fizetéseképtelensége, vagy a római polgár egyéb jogellenes magatartása miatt, mintegy azok járulékos következményeként került sor, az árverést szenvedő beleegyezése nélkül, akár akarata ellenére vagy akaratán kívül. Az ókori árverések sokoldalúságát tükrözi, hogy a rómaiak olyan esetben is alkalmazták azt, amikor egyszerűen csak az árverezők ajánlatai közötti versenyre akarták bízni annak eldöntését, hogy kivel kerüljön sor egy adott szerződés megkötésére. Ennek volt megnyilvánulási formája a középítkezéseket megelőző árverés lefolytatása, amely a legkedvezőbb ajánlatot tevő vállalkozó kiválasztását célozta, akivel az állam nevében az árverést lefolytató *magistratus* (általában *ensor*) megkötötte a középület kivitelezésére szóló szerződést.²¹ Ez lényegét tekintve napjainkban nem hatósági árverésnek, hanem a hatályos Ptk. szerinti szerződészkötés versenyeztetési eljárás útján jogintézményének, sőt pontosabban a

közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLI. törvény 131. §-a szerinti közbeszerzési szerződésnek volna tekinthető. A rómaiak azonban ezt „hatósági személy” közreműködésével zajló árverésnek fogták fel.

A mai fogalmaink szerinti hatósági árverésnek ennél közvetlenebb előzményét jelentették a Róma által vívott háborúk alkalmával szerzett hadizsákmánynak a római lakosság körében történő szétosztását célzó nyilvános árverések.²² Ugyanakkor a rómaiak ezeknek az árveréseknek is az ajánlatok versenyeztetését tartották immanens összetevőjének, amelyet (adásvételi) szerződészkötés zárt le. Nem véletlenül illették ezeket az árveréseket *venditio sub hasta/sub corona* elnevezéssel, amely „lándzsa/korona alatti adásvételt” jelent.²³ Annak ellenére, hogy a számos szempontból rendkívül fejlett római jogból még az árverések egységes elnevezése és dogmatikája is hiányzott, a rómaiak már különbséget tettek közárverés és magánárverés között. Ezt jelzi az, hogy már ekkor léteztek külön az előbbire és az utóbbira jogosított árverésvezetők (*praeco-nes publici* és *praecones privati*), amely egy önálló szakmának számított Rómában.²⁴ Részkonklúzióként megállapítható, hogy a hatósági árveréseknek már az ókorban, azaz évezredekkel ezelőtt kiforrott koncepciója létezett, amely nem korlátozódott egyes kényszereselekmények foganatosítására, hanem változatos célokra alkalmazták őket.

3. Árverések a közép- és kora újkori magyar társadalomban

Ahogy arra a jelen tanulmány első fejezetében utaltam, az árverések ókori alakváltozásainak áttekintése után a hatósági árverés jogtörténetének további vizsgálata során a magyar vonatkozásokra fókuszálok. Az árverések közép-, illetve kora újkori történetének magyar kontextusairól a megjelent másodlagos források tükrében egyelőre korlátozott ismeretekkel rendelkezünk. Annyi bizonyos, hogy a feudális jellegű társadalmakban az ókori viszonyokhoz képest a tulajdonviszonyokat tekintve mélyreható strukturális változás következett be, ez alól hazánk sem jelentett kivételt. Ennek egyik közismert következménye a magánjogban a tulajdonjogot terhelő kötöttségek megjelenése és elterjedése, különösen az ingatlanjog terén.²⁵ Ez a jogi *status quo* sokáig alapvetően kizárta az ingatlanok tulajdonjogának árverés útján történő megszerzését, lehetőség volt azonban végrehajtási eljárás keretében foganatosított árverés útján ingatlanon fennálló használati típusú jogszármazások megszerzésére.²⁶ Az ókoriakhoz hasonló, a végrehajtási árveréstől eltérő jellegű „hatósági” árverések (pl. termőföldárverések) jelenlegi tudásunk szerint a középkori és a kora újkori magyar jogéletben egyáltalán nem voltak jellemzők. Ugyanez a tendencia az ingatlanjog terén Európában is jelentkezett. E körben említhető például Anglia, ahol a kora újkor végén, a 18. század közepén jelentek meg először az ingatlanárverések.²⁷ Az ingó dolgok forgalma ennél némileg árnyaltabb képet mutat, e tekintetben ugyanis bizonyos szempontból

az ókori minták követése figyelhető meg. Az eddigi kutatások alapján a Magyar Királyságban a közép- és kora újkor folyamán az árveréseknek egy jelentős hányada *kótyavetye* formájában valósult meg,²⁸ amely keretében a török–magyar határ mentén folytatott portyázás során szerzett hadizsákmányt értékesítették,²⁹ akárcsak az ókori rómaiak. A források korlátozott köre miatt nehéz pontosan körvonalazni ezeknek az árveréseknek a jogi jellegét, Varga János történész-levéltárosnak azonban van egy tanulmánya, amely támpontot nyújt. Varga rámutatott arra, hogy a kótyavetyék lebonyolítása a végvárakban szigorú szabályok mentén történt.³⁰ E normák szerint kótyavetyéket kizárólag a várkapitány vagy a várúr engedélyével lehetett megtartani, „kótyavetyések” (árverésvezetők) mindig csak kijelölt személyek lehettek, és nekik esküt kellett tenniük arra, hogy az árverést részrehajlás nélkül fogantatosítják, a vételárat hiánytalanul beszedik és feljegyzik.³¹ Noha a kótyavetyének ez a típusa bizonyos szempontból – például a helyi, vezető beosztású tisztségviselő általi engedélyeztetés, valamint a részletes eljárási szabályzat – emlékeztet a hatósági árverés jellemvonásaira, úgy vélem, hogy a jogintézménynek ennél közvetlenebb előzménye fellelhető a bírósági végrehajtási jog területén, amelyet a reformkorban szabályoztak újra az 1836. évi XV. törvénycikk útján.³² E törvénycikk a bírósági végrehajtási eljárásokban főszabállyá tette az árverés útján történő végrehajtást,³³ egyúttal olyan szabályokat állapított meg, amelyek a hatályos magyar szabályozással sok tekintetben átfedést mutatnak.³⁴ Érdemes kiemelni, hogy a törvénycikk 20. §-a a végrehajtási árverés útján történő tulajdonszerzést még származékos tulajdonszerzésnek tekintette, amennyiben – lényegében a *nemo plus iuris* elvét szem előtt tartva – akként rendelkezett, hogy az árverés tárgyát képező dolgo(ko)n fennálló, harmadik személy(ek)e)t megillető jogsultság(ok) nem szűnnek meg, s a dolgo(ka)t az árverési vevő „olly jussal bírhatja, millyennel az előbbeni birtokos kezénél valának”.³⁵ A hatósági árverés jogtörténetében az áttörést a polgári kori jogalkotás hozta el.

4. Árverések a polgári Magyarország jogában

A hatósági árverés hazai jogdogmatikája kialakulásának egyik mérföldkövét az 1853. május 1-én hatályba léptetett *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (Optk.) alkotja,³⁶ amelynek az árveréseket érintő terminológiáját fontos behatóan áttekinteni.³⁷ Az Optk. a német jogi terminológiát követve egyszerre tartalmazott rendelkezéseket nyilvános árverésekkel,³⁸ közárverésekkel,³⁹ bírói árverésekkel⁴⁰ és jelző nélküli árverésekkel kapcsolatban.⁴¹ A mai fogalmaink szerinti hatósági árverés jogintézménye álláspontom szerint a közárverésnek feleltethető meg. Erre mindenekelőtt az Optk. 367. §-ban foglalt rendelkezésből lehet következtetni, amely jelentős mértékben átfedést mutat a hatályos magyar polgári anyagi jogi szabályozással. Az említett törvényhely ugyanis a tulajdonossal szembeni védelemben részesíti az ingó dolog jóhiszemű birtokosát, ha a

birtokos igazolja, hogy a dolgot egyebek mellett közárverésen szerezte. Rögzíti, hogy ebben az esetben a birtokost illeti meg az ingó dolog tulajdonjoga. Ugyanakkor az Optk. 368. §-a kimondja, hogy ha bizonyítást nyer az ingó dolog birtokosának rosszhiszeműsége a dolgon fennálló, másrt illető tulajdonjog tekintetében, a birtokos az ingó dolgot köteles visszaadni az eredeti tulajdonosnak. Rendkívül érdekes Kolosváry Bálint azon megállapítása, amely szerint a közös tulajdon megszüntetése során alkalmazott árverést a végrehajtási árverés mintájára, *közárverés* formájában kell megtartani.⁴² E megfogalmazás szerint ugyanis – hasonlóan napjainkhoz – a végrehajtási árverés nem az árveréseknek egy önálló típusát, hanem a közárverésnek (ma a hatósági árverésnek) egy altípusát jelentette. Bár a polgári kori jogdogmatika e tekintetben meglehetősen következtelennek és homályosnak bizonyult, Kolosváry álláspontja alapján a bírói árverések is a közárverés egyik altípusát képezték, amelyre abból lehet következtetni, hogy Kolosváry rögtön annak rögzítése után, hogy a közös tulajdon megszüntetését célzó árverésre a végrehajtási árverés szabályait kell alkalmazni, *vagyonközösség bírói árverés útján való megszüntetése* néven hivatkozott az árverésnek erre a formájára.⁴³

A nyilvános árverés nem a közárverés egyik altípusának, hanem magánárverésnek minősült. Ez a vonatkozó normák tükrében ugyanis nem volt más, mint a szó szoros értelmében vett nyilvános, bárki számára hozzáférhető – többnyire (sic!) hatósági közreműködés nélkül zajló⁴⁴ – árverés, amely azt igyekezett garantálni, hogy legyen lehetőség az árverés tárgyát képező dolog minél magasabb áron történő eladására. Ez tükröződik pl. az Optk. 232. §-ban, amely előírta, hogy kiskorú gyámja a gyámolt tulajdonában álló ingatlant bíróság jóváhagyásával, a gyámolt hasznára, kizárólag nyilvános árverés útján idegeníthette el, ez alól pedig kivételesen volt adható felmentés. Cholnoky Imre is rámutat arra, hogy a nyilvános árverések nem hatósági, hanem magánárverésnek, azaz jogügyletnek minősültek, amelyeknél lehetőség volt például bánatpénz letétbe helyezésére.⁴⁵ Erre a nyilvános árveréseket több helyütt szabályozó, az 1875. évi XXXVII. törvénycikk, a *kereskedelmi törvény* (Kt.) rendelkezéseiből is lehet következtetni, amelyek összevetése alapján egyértelműen megállapítható, hogy a nyilvános árverések árak *adásvételére* szolgáltak.⁴⁶ Ezt Kolosváry is megerősítette, aki kiemelte, hogy a végrehajtási árverés megsemmisítése esetén a jóhiszemű szerző tulajdonjogát megillető védelem a Kt. szerinti nyilvános árverésekre nem alkalmazható.⁴⁷ Ami a bírói árveréseket illeti, e terminus szintén nem az Optk. saját, hanem a 19. századi magyar jogi terminológia bevett kifejezése volt, jellemzően ezen a néven hivatkoztak a mai fogalmaink szerinti bírósági végrehajtási árverésre.⁴⁸ Megjegyzendő, hogy a hatályos magyar jog szerinti végrehajtási árverés jogintézménye az Európai Unió jogában napjainkban is bírósági/bírói árverés (*judicial auction*) néven létezik.⁴⁹

Visszatérve a hatósági árverés jogtörténetére, bár az Optk.-t 1861-ben hatályon kívül helyezték a Magyar Királyságban, helyébe nem lépett magyar magánjogi kódex, jöllehet folyamatban volt az *Általános Magánjogi Tör-*

vénykönyv előkészítése. Ezzel mintegy párhuzamosan a végrehajtási jog kodifikációja is napirendre került, amely – elmentésben a magánjogi kodifikációval – sikerrel járt. Már a *polgári törvénykezési rendtartás tárgyában* született 1868. évi LIV. törvény cikk önálló fejezetekben rendezte az ingóságokra, valamint az ingatlanokra vezetett végrehajtás szabályait,⁵¹ a valódi áttörést azonban az *a végrehajtási eljárásról* szóló 1881. évi LX. törvény cikk (Vhtc.) elfogadása

jelentette.⁵² Utóbbi rendkívül részletesen szabályozta az ingó- és ingatlanárveréseket egyaránt. Kiemelésre méltó, hogy a *Vhtc.* – hasonlóan a hatályos, a *bíróági végrehajtásról* szóló 1994. évi LIII. törvényhez (Vht.) – tételesen meghatározta azokat a jogokat, amelyek az árverés ellenére fennmaradtak. E jogok közé tartozott a telekkönyvileg bejegyzett zálogviszaváltási jog,⁵³ illetve az ugyancsak telekkönyvileg bejegyzett szolgalmi jog.⁵⁴ Mindez egyúttal kifejezésre juttatja a dualizmus kori jogalkotónak azt az álláspontját, hogy a bírósági végrehajtási árverést – legalábbis az ingatlanok vonatkozásában⁵⁵ – eredeti szerzős-módnak tekintette, elvégre azon jogok taxatív felsorolásával, amelyek fennmaradását a jogalkotó kógens módon előírta a sikeres árverés alapján végbemenő tulajdonszerzés esetére, *argumentum a contrario* arra enged következtetni, hogy a törvényben nem említett összes többi jogosultság megszűnt az árverés tárgyát képező ingatlanon. A végrehajtási árverés eredeti tulajdonszerzési jellegét hangsúlyozza egyrészt Almási Antal, aki rámutatott, hogy „az árverésen a vevő nem a végrehajtást szenvedőtől, hanem az államtól vesz (csakis ez magyarázza az árverési vevőnek, mint *eredeti szerzőnek*, jogi helyzetét)”,⁵⁶ másrészt Katona Mór is, amikor úgy fogalmaz, hogy „bírói árverés (kényszer-eladás) esetén a bekebelezett jog véget ér”.⁵⁷ Ezzel összefüggésben komoly vita bontakozott ki a jogtudósok között, amelynek ismertetésére e helyütt terjedelmi okok miatt nincs lehetőség.⁵⁸ Csupán említésre méltó, hogy az árverési vétel eredeti szerzése ellen érvelt például Grosschmid Béni, szerinte ugyanis ingatlan árverési vétele éppúgy „kötelmi jogcímet ad, mint a magánadásvételi szerződés”.⁵⁹

Részkonklúzióként az 1850-es évek, illetve a második világháború közötti korszakot tekintve megállapítható, hogy a polgárosodó Magyarországon a hatósági közreműködéssel zajló árverések karakterét egyértelműen a végrehajtási jog határozta meg, annak ellenére, hogy a

Egy árverési hirdetés 1869 októberéből a Pesti Naplóban⁶⁰

dualizmus korában is lehetőség volt például termőföldön fennálló használati jogot árverés útján megszerezni,⁶⁰ azaz hatósági árverések nem kizárólag, bár többnyire kényszereselekmény (végrehajtási árverés) formájában valósultak meg. Noha ebben az időszakban az árveréseket érintő végrehajtási jogi szabályok meglehetősen dinamikus módon bővültek és módosultak, a polgári anyagi jog e tekintetben kifejezetten statikusnak bizonyult: sem a dualizmus kori *Ptk.*-ter-

vezetek,⁶¹ sem az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat (Mjt.) nem tartalmazott részletes rendelkezéseket a közárverésekre vonatkozóan.

5. A hatósági árverés polgári anyagi jogi jogintézménnyé válása

A hatósági árverés jogtörténetének különlegessége, hogy bár e jogintézményt már az ókorban széles körben alkalmazták a mai fogalmaink szerinti polgári jogi jogviszonyokban, a polgári anyagi jogi szabályok korszaktól függően változó mértékben, összességében azonban relatíve szűk körben tartalmaztak rendelkezéseket az árverések e típusára vonatkozóan. Ennek okát abban látom, hogy a hatósági árverések jogdogmatikájának ki- és átalakulása rendkívül komplex, hosszú időt (több évezredet) igénylő folyamat volt. A hatósági árverések eddig vázolt jogtörténetéből világosan kitűnik, hogy az ókorban és a magyar jogban lényegében a 19. század közepéig a közárverést nem tulajdonszerzésnek, hanem csupán egy adásvételi szerződéskötési folyamat speciális összetevőjének tekintették, amely hatósági/állami közreműködéssel, nyilvánosan hozzáférhető módon, számos esetben – ám távolról sem kizárólagosan – kényszereselekmény formájában valósult meg. Emiatt tekinthető jelentős mérföldkönek a *Vhtc.* megalkotása, mivel a magyar jogtörténetben először ekkor jutott el a jogalkotó addig, hogy – implicit módon ugyan, de – kimondja: az ingatlanok végrehajtási árverése nem egy adásvételi szerződés megkötésének stációja, hanem a tulajdonszerzésnek egy speciális módozata, amely cselekményt bár *vételnek* nevezte (és nevezi a *Vht.* ma is), az nem adásvételnek, hanem árverési vételnek minősül. Találhatóan mutatott rá erre Almási, amikor azt írta, hogy árverésen szerzett ingatlan esetén nem *megvett*, hanem

elárverezett dologról van szó,⁶² azaz jogdogmatikailag a végrehajtási árverés szerzőmódnak minősül.⁶³ Ennek ellenére a végrehajtási árverést, illetve tágabban a közárveréseket hiába keresnénk a tulajdonszerzési módok között a dualizmus korában, hiszen azt az *Optk.*, amelynek a tulajdonszerzési módokra vonatkozó rendelkezéseit az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* fenntartották,⁶⁴ *expressis verbis* nem tartalmazta,⁶⁵ csupán a már említett, a közárverésen jóhiszeműen szerző birtokosra vonatkozó rendelkezéseket.⁶⁶ E tekintetben sem a Horthy-kor jogalkotása, sem a két világháború közötti hazai jogtudomány nem hozott érdemi változást, hiszen a közárverés továbbra sem vált a polgári anyagi jogi tulajdonszerzési módok egyikévé.⁶⁷ Az *Mtj.* tartalmazott rendelkezéseket a nyilvános árverésekre, a végrehajtási árverésekre, a bírói árverésekre nézve, továbbá egyetlen §-ban a közárverésekről is említést tett, amely tartalmát tekintve az *Optk.* 367. §-ban gyökerezett. Az *Mtj.* 565. §-a ugyanis akként rendelkezett, hogy *ingók* tulajdonjogát jóhiszemű személy nem tulajdonostól is megszerezhetette közárverés útján.

A hatósági árverés jogtörténetének fordulópontját a *Polgári Törvénykönyvről* szóló 1959. évi IV. törvény (régí Ptk.) jelentette. Ekkor került először polgári anyagi jogi kódex szintjén szabályozásra a hatósági árverés tulajdonszerzési módként. Ez, bár a megelőző egy évszázad sikertelen magánjogi kodifikációs kísérleteihez képest tartalmilag önmagában is jelentős újítást jelentett, hiszen – ahogy a fentiekben már említésre került – a polgári kor anyagi joga és jogtudománya sem tekintette tulajdonszerzési módnak a közárveréseket, meglehetősen tökéletlenül sikeredett. Mindössze egyetlen bekezdés erejéig, két mondatban foglalta össze a hatósági árverésre vonatkozó szabályokat. A *regi Ptk.* 120. § (1) bekezdése a következőket tartalmazta:

„Aki a dolgot hatósági határozat vagy árverés útján jóhiszeműen szerzi meg, tulajdonossá válik, tekintet nélkül arra, hogy korábban ki volt a tulajdonos. Ez a rendelkezés ingatlan árverése esetére nem vonatkozik.”⁶⁸

A törvény hatálybalépése óta szinte állandóan támadott paragrafussal szemben leggyakrabban említett kritika lényege abban foglalható össze, hogy a jogalkotó nem egyszerűen nyitva hagyta a jogintézménnyel összefüggő, már fennálló kérdéseket, hanem újakat is felvetett. Alapvető problémaként jelentkezett ugyanis, hogy annak szövegét a kodifikátorok pontatlanul szerkesztették meg, mivel az említett bekezdés a „hatósági” jelzőt elhagyva, egyszerűen „árverésként” említette a jogintézményt. Ez a jogszabályszerkesztési (fogalmazási) hiba az ítélkezési gyakorlatban rengeteg félreértésre adott okot, s jogbizonytalanságot eredményezett. Egyes bírók ugyanis a szabályt kiterjesztően, a hatósági árveréseken túl a magánárverésekre vonatkoztatva is értelmezték és alkalmazták, mások viszont megszorítóan jártak el. Ez a bizonytalanság abból a szempontból feltétlenül különös, hogy a szövegekörnyezetből lehetett következtetni arra, hogy a *Ptk.* e bekezdése nem általánosságban az árverésekre, hanem kizárólag a hatósági árverésekre vonatkozik. Pesta Jánossal ellentét-

ben⁶⁹ megítélésem szerint a *Ptk.* e szabálya nem kizárólag a kényszerárverési vételre terjedt ki, hanem valamennyi, hatósági árverésnek tekinthető tulajdonszerzési formára.

Másfelől, ahogy arra Pesta rámutatott, a bekezdés második mondata ellentmondásossá tette azt, hogy mi lehetett a jogalkotó szándéka az ingatlanárverésekre vonatkozó szabállyal. Nyelvi értelmezés alapján ugyanis úgy tűnik, mintha a második mondatban a jogalkotó azt írta volna elő, hogy az ingatlan árverése nem eredeti, hanem származékos szerzőmódnak minősül,⁷⁰ hiszen – *argumentum a contrario* – ha az az ingókra vonatkozó szabály, hogy az árverés útján jóhiszeműen szerző arra tekintet nélkül szerz tulajdonjogot, hogy korábban ki volt a dolog tulajdonosa, ingatlanra nem vonatkozik, akkor az egyúttal azt jelenti, hogy ingatlanok jóhiszemű árverési vétele esetén az előző tulajdonos tulajdonjogára tekintettel lesz tulajdonos az árverési vevő. Ez több szempontból is jelentőséggel bír, különösen az árverési vevő tulajdonjoga tartalmával összefüggésben. A jogirodalmi szerzők többsége,⁷¹ valamint az ítélkezési gyakorlat⁷² azonban következetesen kiállt a szerzőmód eredeti jellege mellett, továbbá a *Ptk.* miniszteri indokolása is az eredeti szerzőmód mellett foglalt állást.⁷³ Hatályos polgári törvénykönyvünk, a *Polgári Törvénykönyvről* szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) megalkotása során a Kodifikációs Bizottság a *regi Ptk.* egyéb vitatott rendelkezésein túlmenően e paragrafus korrekciójának is figyelmet szentelt. Ennek keretében egyfelől a Bizottság a terminológia szintjén egyértelműsítette, hogy a *regi Ptk.* által szabályozott árverés alatt *hatósági árverés* értendő, így a törvény immár kizárólag hatósági árverésről tesz említést. Másfelől világossá tették, hogy a hatósági árverés a tárgyat képező dolog ingó vagy ingatlan jellegétől függetlenül eredeti szerzőmódnak tekintendő.⁷⁴ Ez érdemi újdonságot nem jelentett, ám kétségekívül törvényerőre emelte (megerősítette) azt az ítélkezési gyakorlatot, amely a szerzőmód eredeti jellege mellett érvelt.⁷⁵ Növumként jelentkezik viszont az, hogy a *Ptk.* – a magyar *Általános Polgári Törvénykönyv* javaslataiban, valamint az *Mtj.*-ben alkalmazott jogtechnikai megoldást alapul véve⁷⁶ – kifejezetten deklarálja a hatósági árverés tárgyát képező dolgot terhelő, harmadik személy(ek)e)t megillető jog(ok) megszűnését akkor, ha e jog(ok) tekintetében az árverési vevő jóhiszemű volt.⁷⁷

6. Konklúziók

A hatósági árverés jogtörténete, hasonlóan e jogintézmény hatályos jogi kérdéseihez rendkívül kiterjedt témakörnek tekinthető, nem csupán a rendelkezésre álló elsődleges és másodlagos források mennyisége, hanem amiatt is, hogy a „hatósági” árverések már több mint kétezer évvel ezelőtt a társadalmi élet szerves részét képezték. Meglehet, hogy e történeti áttekintés hossza rövidnek tűnik. Ez azonban csupán a látszat, hiszen vitathatatlan, hogy a hatósági árverések múltjának csupán fő csapásvonalairól esett benne szó, amelyek vázolása elengedhetetlen ahhoz, hogy a hatósági árverésekkel összefüggő, napjainkban felmerülő problémák érthetővé váljanak. Ennek oka, hogy

azok adott esetben nem évekkel, hanem évtizedekkel, sőt évszázadokkal korábbi gyökerekkel rendelkeznek, amelyek figyelmen kívül hagyása komoly hiányosságokat eredményezhet nem csupán a mindenkori jogalkotás, hanem e témakör tudományos kutatása során is. A történeti tapasztalatok ismeretének jelentőségét nem érdemes lebecsülni, hiszen ezek határozzák meg a jelen jogalkotását és joggyakorlatát. Moór Gyula ezt akként fogalmazta meg, hogy „a jog által a múlt irányítja a jelent és a jövőt”.⁷⁸ A hatósági árverések jogtörténeti tapasztalatai fontos adalékokkal szolgáltattak annak a jelen tanulmány alapjául szolgáló kérdésfelvetésnek a megértéséhez és megválaszolásához.

sához, hogy a hatósági árverés mint tulajdonszerzési mód a jogirodalomban elterjedt többségi állásponttal ellentétben valóban kizárólag kényszerselekménynek tekinthető-e, vagy ez a megszorító értelmezés újragondolásra szorul-e. A válasz egyértelműen igen, felül kell vizsgálnunk nézeteinket a hatósági árverés jellegadó attribútumait illetően, amelyet e jogintézménynek a hatályos jog egyes területein betöltött szerepe(i) szintén megerősít(enek). Ezek azonban már olyan, a hatályos magyar joggal összefüggő kérdések, amelyeknek a vizsgálata nem tartozik jelen tanulmány tárgyköréhez.

MOLNÁR, DÁNIEL

Eine besondere Art des Eigentumserwerbs

Ein rechtsgeschichtlicher Überblick über die öffentliche Versteigerung mit besonderer Berücksichtigung der ungarischen Aspekte

(Zusammenfassung)

Wenn man das Wort „Auktion“ hört, denken die meisten wahrscheinlich an einen Raum voller interessierter Menschen in angespannter Atmosphäre, mit einem (Kunst-) Objekt auf einem Podest, konkurrierenden Geboten und einem Hammer in der Hand des Auktionators. Aus rechtlicher Sicht betrachten wir eine Auktion jedoch ganz anders, da es sich nicht nur um ein Forum handelt, in dem Güter den Besitzer wechseln, sondern um eine wesentlich komplexere Konstruktion. Auf der Grundlage der historischen Erfahrungen der letzten zweitausend Jahre kann eine Auktion je nach den Gegebenheiten eines bestimmten Rechtssystems als spezielle Verkaufsform, als Rechtsinstitution oder auch als Erwerbsform auftreten. Darüber hinaus betrachtet die überwiegende Mehrheit der Fachlitera-

tur die öffentliche Versteigerung als ein Rechtsinstrument, das dazu dient, vermögensrechtliche Ansprüche mit Hilfe und unter Mitwirkung der Behörden zu erfüllen. Diese Auffassung lässt sich jedoch weder anhand des geltenden ungarischen Rechts noch anhand der Rechtsgeschichte der öffentlichen Versteigerung begründen. In meiner Studie versuche ich, die wichtigsten Meilensteine in der Geschichte öffentlichen Versteigerung nachzuzeichnen, wobei ich mich darauf konzentriere, wann und in welcher Form in der europäischen Rechtskultur erstmals Versteigerungen unter behördlicher Mitwirkung stattfanden, die als direkte Vorläufer der öffentlichen Versteigerung angesehen werden können, und in welchen Lebenssituationen sie angewendet wurden.

MOLNÁR, DÁNIEL

A Specific Method of Acquiring Property

An Overview of the Legal History of Public Auctions, with Particular Regard to Hungarian Aspects

(Abstract)

When we hear the word “auction”, most of us probably imagine a tense atmosphere, a room filled with interested parties, an object (artwork) placed on a platform, competing bids, and an auctioneer holding a gavel. However, when viewed through the lens of law, auctions are seen in a completely different light, as they are not merely a forum where goods change hands, but a much more complex phenomenon. Based on the historical experience of the last two thousand years, depending on the sophistication of a given legal system, auctions can appear as a special form of sale, a legal institution, or a means of acquiring property. In addition, the vast majority of authors in the

literature consider public auctions to be a legal tool for satisfying claims of a financial nature with the involvement and intervention of the authorities. However, this approach cannot be justified on the basis of either current Hungarian law or the legal history of public auctions. In my study, I attempt to outline the main milestones in the history of the legal institution of public auction, focusing on when and in what form auctions conducted with the involvement of public authorities, which can be considered the direct precursors of public auctions, first appeared in European legal culture and in what circumstances they were used.

- ¹ A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-25-2 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.
- ² L. pl. BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László: *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest, 1959. Akadémiai Kiadó, 66. p., EÖRY Vilma (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár diákoknak*. Budapest, 2010. Tinta Könyvkiadó, 44. p.
- ³ MORCILLO, Marta García: Staging power and authority at Roman auctions. *Ancient Society*, 2008. Vol. 38. 153. p. DOI: <https://doi.org/10.2143/AS.38.0.2033274>.
- ⁴ KAPA Mátyás: A kényszerértékesítések jellemző sajátosságai. *Polgári Szemle*, 2015. 1–3. sz. 223. p.
- ⁵ THIELMANN, Georg: *Die römische Privatauktion. Zugleich ein Beitrag zum römischen Bankierrecht*. Berlin, 1961. Duncker & Humblot, 20. p. DOI: <https://doi.org/10.3790/978-3-428-41537-3>.
- ⁶ ANTAL-POMÁZI Krisztina: A közbeszerzés mint árverés. Elméleti modellek és gyakorlati problémák. *Pénzügyi Szemle*, 2012. 4. sz. 415–416. p.
- ⁷ PRINGSHEIM, Fritz: The Greek Sale by Auction. In ARCHI, G. G. (ed.): *Scritti in onore di C. Ferrini*. Milano, 1949. 318. p.
- ⁸ SWARNEY, Paul. R.: The Ptolemaic and Roman Idios logos. *American Studies in Papyrology*, 1970. Vol. 8. 31–34. p. Az ókori görög árverésekről bővebben l. pl. PRINGSHEIM 1949. 284–343. p.; LANGDON, Merle: Public auctions in Ancient Athens. In OSBORNE, R. – HORNBLOWER, S. (ed.): *Ritual, Finances, Politics. Athenian Democratic Accounts Presented to David Lewis*. Oxford, 1994. 253–265. p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198149927.003.0016>.
- ⁹ JAKAB, Éva: Versteigerung und Bodeneigentum im ptolemäischen Ägypten. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 2013. Vol. 60. 222. p.
- ¹⁰ JAKAB, Éva: Auctions and ownership in Ptolemaic Egypt: a social and economic approach. In GAGARIN, Michael (ed.): *Akten Der Gesellschaft Für Griechische Und Hellenistische Rechtsgeschichte. Band 24*. Wien, 2014. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 314. p.
- ¹¹ PRINGSHEIM 1949. 330. p.
- ¹² JAKAB Éva: Földtulajdon és társadalom. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta iuridica et politica*, 2013. 7. sz. 314. p. Megjegyzendő, hogy a Nemzeti Földalapba tartozó termőföldek hasznosítására napjainkban is írnak ki nyilvános pályázatokat, ennek szabályait a Nemzeti Földalapba tartozó földrészek hasznosításának részletes szabályairól szóló 262/2010. (XI. 17.) Korm. rendelet tartalmazza.
- ¹³ JAKAB 2014. 320. p.
- ¹⁴ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. (Ptk.)
- ¹⁵ L. pl. NÓTÁRI Tamás: Pignoris capio – a szinguláris vagyoni végrehajtás a római jogban. *Jogtudományi Közöny*, 2019. 9. sz. 341–348. p., FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 2021. Novissima Kiadó, 195–197. p.
- ¹⁶ Erre nézve l. pl. TALAMANCA, Mario: *Contributi allo studio delle vendite alla asta nel mondo classico*. Roma, 1954., THOMAS, J.A.C.: The Auction Sale in Roman Law. *The Judicial Review*, 1957. 1. sz. 42–66. p., illetve THIELMANN 1961.
- ¹⁷ NÓTÁRI 2019. 341. p.; FÖLDI–HAMZA 2021. 195. p.
- ¹⁸ KASER, Max – HACKL, Karl: *Das römische Zivilprozessrecht*. München, 1996. Verlag C. H. Beck, 397. p.
- ¹⁹ PATAKI János István: *A bírósági végrehajtási eljárás rendszere és a végrehajtó szervezet Magyarországon* (doktori értekezés). Budapest, 2020. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 27. p. Elérés helye: https://ajk.kre.hu/images/doc6/DOKTORI/PhD_Ertekezés_Pataki.pdf.
- ²⁰ MORCILLO 2008. 155. p.
- ²¹ SZILOVICS Csaba: Középtételek és közpénzek a köztársaság kori Rómában. *Jogtudományi Közöny*, 2019. 2. sz. 73. p.
- ²² SZILOVICS 2019. 73. p.
- ²³ MORCILLO 2008. 158. p.
- ²⁴ A praefectus iurisdictionisról, a római társadalomban betöltött szerepéről l. RAUH, Nicholas K.: Auctioneers and the Roman Economy. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 1989. 4. sz. 451. p.
- ²⁵ HOMOKI-NAGY Mária: A rendi Magyarország magánjoga. In MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 104. p.
- ²⁶ PESTA János: *A tulajdonosi animus jogágakon átívelő szerepe a végrehajtási árverési vétellel való tulajdonszerzéstől a tulajdonjogi dogmatikán át az alkotmányos tulajdonvédelemig* (doktori értekezés). Budapest, 2024. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 58. p. Elérés helye: <https://ajk.pte.hu/sites/ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/pesta-janos/pesta-janos-muhelyvita-ertekezés.pdf>.
- ²⁷ BROWN, James – PAWLOWSKI, Mark: How many contracts in an auction sale? *Nottingham Law Journal*, 2016. Vol. 25. 2. p.
- ²⁸ DANKÓ Imre: *Fragmenta Historica Ethnographica – Válogatott tanulmányok*. Debrecen, 2002. 93. p.
- ²⁹ TAKÁTS Sándor: Műveltség-történeti közlemények IV. Magyar rabok, magyar bilincsek. *Századok*, 1907. 6. sz. 533–534. p.
- ³⁰ VARGA János: A dunántúli török ellenes harcok történetéből (főúri magánkatonaság és királyi vitézek közös vállalkozásai). In GÁSPÁR Ferenc (szerk.): *Budapest Főváros Levéltára Közleményei '78*. Budapest, 1979. 96. p.
- ³¹ VARGA 1979. 96. p.
- ³² PESTA 2024. 62. p.
- ³³ 1836. évi XV. törvénycikk a pénzbeli elmarasztalást magokban foglaló bírói ítéletek végrehajtása módjáról. 1. §.
- ³⁴ PATAKI 2020. 51. p.
- ³⁵ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896. Franklin–Társulat, 58. p.
- ³⁶ HOMOKI-NAGY Mária: Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiengesztelés. *Jogtörténeti Szemle*, 2007. 3. sz. 16. p.
- ³⁷ Az Optk. törvényszövegének vizsgálata során a következő művet vettem alapul: MÁRKUS Dezső: *Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv mai érvényében*. Budapest, 1907. Kiadja Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- ³⁸ Optk. 231., 232., 840. §.
- ³⁹ Optk. 367., 390., 637. §.
- ⁴⁰ Optk. 843. §.
- ⁴¹ Optk. 463. §.
- ⁴² KOLOSÁRY Bálint: A tulajdonjog. In SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog. Dologi jog*. Budapest, 1942. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 295. p.
- ⁴³ KOLOSÁRY 1942. 295. p.
- ⁴⁴ A nyilvános árverés sajátos altípusát képezték a kézizálogjog tárgyát képező zálogtárgyak értékesítését célzó árverések, amely bár a kézi zálog-kölcsönügyletről szóló 1881. évi XIV. törvénycikk 17. §-a alapján közjegyző vagy iparhatósági kiküldött jelenlétében és annak felügyelete alatt voltak megtarthatók, nem köz-, hanem magánárverésnek voltak tekintendők (l. KATONA Mór: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala*. Pozsony, 1899. Kiadja Stampfel Károly, 107. p.). Ennek alapján közárverésnek megítélésénél olyan árverések minősültek a polgári korban, amelyek bírósági vagy hatósági keretek között, bírósági vagy hatósági személy irányítása alatt zajlottak.
- ⁴⁵ Ifj. CHOLNOKY Imre: *A magyar anyagi magánjog kézikönyve*. Budapest, 1886. Franklin–Társulat, 337. p.
- ⁴⁶ Vö. Kt. 112., 347., 409., 447., 448. §.
- ⁴⁷ KOLOSÁRY 1942. 267. p.
- ⁴⁸ KATONA 1899. 157. p., 1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról. 102. §.
- ⁴⁹ Bírósági árverések. *e-uropean Justice*. 2022. 05. 05. https://e-justice.europa.eu/473/HU/judicial_auctions.

- ⁵⁰ Kép forrása: Árverés. Haas Fülöp és fiai. *Pesti Napló*, 1869. (október 14.) 236. sz. 3. p.; Arcanum Újságok.
- ⁵¹ PATAKI 2020. 54. p.
- ⁵² Uo. 59. p.
- ⁵³ Vhtc. 162. §.
- ⁵⁴ Vhtc. 163. §.
- ⁵⁵ Ugyanakkor az ingók végrehajtási árverését a Vhtc. alapján kialakult bírói gyakorlat származékos szerzésmódnak, konszenzuális jogügyletnek tekintette. L. ALMÁSI Antal: *A dologi forgalom*. Budapest, 1910. Athenaeum, 166. p.
- ⁵⁶ ALMÁSI 1910. 155. p. A kiemelés tőlem származik.
- ⁵⁷ KATONA 1899. 157. p.
- ⁵⁸ A vitát részletesen ismerteti PESTA 2024. 117–135. p.
- ⁵⁹ ALMÁSI Antal (szerk.): *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez. Első kötet*. Budapest, 1932. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 46. p.
- ⁶⁰ KATONA 1899. 214. p.
- ⁶¹ VÉKÁS Lajos: Történeti visszapillantás a magyar magánjog kodifikációjára. *Jogtudományi Közöny*, 2011. 5. sz. 266. p.
- ⁶² ALMÁSI 1910. 167. p.
- ⁶³ LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*. Budapest, 2014. Eötvös József Könyvkiadó, 112. p.
- ⁶⁴ ALMÁSI 1932. 9. p., MATÚZ György: Telekkönyvi rendszerünk kialakulása és működése 1840–1973. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta juridica et politica*, 2010. 1–64. sz. 521. p.
- ⁶⁵ L. Optk. 353–446. §.
- ⁶⁶ Optk. 367–368. §.
- ⁶⁷ L. pl. KOLOSÁRY 1942. 235–275. p.
- ⁶⁸ Régi Ptk. 120. § (1) bekezdés.

- ⁶⁹ PESTA 2024. 14. p.
- ⁷⁰ Uo. 15. p.
- ⁷¹ A jogirodalom köréből l. pl. EÖRSI Gyula – VILÁGHY Miklós: *A magyar polgári jog*. Budapest, 1962. 318. p., MENYHÁRD Attila: *Dologi jog*. Budapest, 2010. ELTE Eötvös Kiadó, 191. p., HIDASI Gábor: Végrehajtás ingatlanokra. In Kiss Gábor (szerk.): *Az ingatlanjog nagy kézikönyve*. Budapest, 2010. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 775–776. p., HORVÁTH Gyula: Az ingatlan-tulajdon. In Kiss Gábor (szerk.): *Az ingatlanjog nagy kézikönyve*. Budapest, 2010. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 191–192. p.
- ⁷² A leggyakrabban hivatkozott határozatok köréből kiemelésre méltó a BH 1997/400., BH 2001.5.237, EBH 2004/520., valamint a BH2011.2310.
- ⁷³ LENKOVICS Barnabás: A tulajdonszerzés-módok eredeti, illetve származékos jellege. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003. 3. sz. 19. p.
- ⁷⁴ KISS Gábor: A tulajdonjog megszerzése. In CSEHI Zoltán (szerk.): *A 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja*. Budapest, 2021. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 1100. p.
- ⁷⁵ LENKOVICS 2003. 19. p.
- ⁷⁶ MENYHÁRD 2010. 189. p.
- ⁷⁷ Ptk. 5:41. § (4) bekezdés: A dolog tulajdonának hatósági határozattal vagy hatósági árverés útján való megszerzésével megszűnnek a harmadik személynek a dolgot terhelő jogai, kivéve, ha a hatósági határozattal vagy hatósági árverés útján szerző e jogok tekintetében nem volt jóhiszemű.
- ⁷⁸ MOÓR Gyula: *A logikum a jogban*. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 19. p.

Varga Benedek*

Beszámoló a 8th Biennial Conference of the ESCLH: *Back to the Past and Building the Future* című nemzetközi konferenciáról

A European Society for Comparative Legal History (ESCLH) 2025-ben a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ítélte a kétéven- te megrendezésre kerülő nemzetközi konferenciájának rendezési jogát, így Magyarországon elsőként kerülhetett sor e nemzetközi fórum megrendezésére. A konferencia-

* Varga Benedek, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0009-0003-1008-7314

sorozat 2010-ben, Valenciában vette kezdetét, két évvel ezelőtt pedig az Augsburgi Egyetem adott otthont a rendezvénynek. A szegedi szervezőbizottság elnöke Prof. Dr. Varga Norbert, a Magyar Jogtörténeti Tanszék vezetője volt, tagjai Dr. Pétervári Máté (a tanszék adjunktusa) és dr. Varga Benedek (a tanszék PhD-hallgatója) voltak, a konferenciaszervezés pedig a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott 149120 számú Tudományos Mecenatúra pályázata támogatásával valósult meg.

A konferencia 2025. július 2–4. között került megrendezésre, ahova 4 kontinens 27 országából több mint 150 kutató érkezett, hogy ismertesse az összehasonlító jogtörténet tárgykörébe tartozó kutatási eredményeit. A rendezvényen 3 napon keresztül 36 tematikusan kialakított panelban zajlottak az előadások. A panelokat a konferencia első napján egy PhD-workshop előzte meg, ahol a pályájuk elején álló fiatal kutatók, PhD-hallgatók kaphattak hasznos tanácsokat a publikálás, kutatómódszer-tan és nemzetközi kutatócsoportok témaköreiben nemzetközileg elismert kutatóktól. Az első előadó Aniceto Masferrer, a Valenciai Egyetem professzora volt, aki az összehasonlító jogtörténeti módszertanról prezentált (*The Ideology of Modern Codes and the Role of Judges: The Need for a Comparative Legal History Approach*). A második előadó, Agustín Parise a Maastrichti Egyetem docense volt, aki a tudományos írással kapcsolatban osztott meg hasznos tanácsokat a hallgatósággal (*Igniting, Developing, and Disseminating Lines of Research in Comparative Legal History*). Ezt követően a Jagelló Egyetem két

A nyitóünnepség

jogtörténész, Maciej Mikula és Jan Halberda prezentált a Krakkóban működő nemzetközi kutatócsoportok tevékenységéről, előbbi az Európai Bizottság és a Nemzetközi Visegrádi Alap által finanszírozott projektekről, utóbbi a *Legal Heritage Lab*-ról.

Ezt követte a konferencia megnyitója, ahol Dr. Töröcsikné Prof. Dr. Görög Márta, az SZTE ÁJTK dékánja és Prof. Dr. Szabó Gábor (a Szegedi Tudományegyetemért Alapítvány Kuratóriumának elnöke) köszöntőjét követően Matthew Dyson (az ESCLH elnöke, az Oxfordi Egyetem professzora) és Prof. Dr. Varga Norbert (a helyi szervezőbizottság elnöke, a Magyar Jogtörténeti Tanszék vezetője) tartották meg nyitóbeszédüket, hangsúlyozva az összehasonlító módszertan és a primer forrásokon alapuló kutatások fontosságát. A megnyitó utolsó programpontjaként a konferencia első plenáris előadója, Prof. Dr. Ulrike Müßig a Passaui Egyetem tanszékvezető professzora (Chair for Civil Law, German and European Legal History) tartotta meg előadását *Rome is not Rome: The (Legal Historian) Impact of Northern European Humanism alongside the Eagerness of Reading Primary Sources within the Networks of Konrad Celtis* címmel. Az előadás Konrad Celtis német humanista gondolkodó munkásságán és kapcsolatrendszerén keresztül mutatta be az észak-európai humanizmus terjedését, primer forrásokon alapuló interdiszciplináris kutatómódszertan felhasználásával.

A panelelőadások mellett, a konferencia második napján tartotta meg az ESCLH a társaság közgyűlését, ahol a szervezet megválasztotta új elnökét, Agustín Parise személyében, valamint bejelentették, hogy a 2027. évi konferencia rendezési jogát a Lundi Egyetem s annak tanszékvezető professzora, Martin Sunnqvist kapta meg. Emellett

azok a résztvevők, akik mélyebben érdeklődtek az összehasonlító jogtörténeti témában való publikálás iránt, egy kötetlen „lunch talkon” vehettek részt, ahol *Comparative Legal History* című folyóirat szerkesztői osztották meg a publikálással kapcsolatos tapasztalataikat. A második napot – a Rectori Hivatalban megrendezett – gálavacsora zárta, amelyen a rendezvény második „keynote speaker”, Prof. Dr. Stefan Vogenauer, a frankfurti Max-Planck-Institut für Rechtsgeschichte und Rechtsstheorie igazgatója tartotta meg plenáris előadását *Back to the European Legal Past in Building the Future of Asian Contract Laws* címmel. Az előadásban Prof. Vogenauer bemutatta az általa vezetett – ázsiai szerződési jogot vizsgáló – kutatócsoport legfőbb eredményeit: makroszinten azt, hogy az ázsiai államokban hogyan zajlott le a nyugati-európai kodifikációs produktumok átvétele, mikroszinten pedig azt prezentálta, hogy a távol-keleti jogalkalmazók mennyire másképpen ítélték meg az egyes szerződési jogi jogintézményeket, mint például az érvénytelenségét, vagy a tisztességtelen szerződési kikötéseket. Ezt követően Prof. Dr. Rovó László, az SZTE rektora és Dr. Fendler Judit, az SZTE kancellárja köszöntötte a megjelenteket, kiemelve a konferencia fontosságát a nemzetközi tudományos kapcsolatok építésében.

A konferencia kiemelkedő jelentőséggel bír a nemzetközi jogtörténeti kapcsolatok elmélyítésében és bővítésében. Új szakmai együttműködések születtek, a meglévő kapcsolatok megerősödtek, és számos új híd épült a nemzetközi tudományos közösség tagjai között. Külön köszönet illeti támogatóinkat, mindenekelőtt Otto Danwerthet, a frankfurti Max Planck Intézet kiadójának vezetőjét, aki értékes könyvadományával járult hozzá rendezvényünk sikeréhez.

KÖNYVEKRŐL

Zalahegyi Zoltán*

Pólay Elemér A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára című művéről

A címben említett alkotás a Szegedi József Attila Egyetem *Acta Juridica et Politica* folyóiratának gondozásában, 1976-ban megjelent mű,¹ amelynek szerzőjéről, a 110 évvel ezelőtt született Pólay Elemerről (1915–1988)² ezen recenzióval emlékezünk meg. Ez a magas színvonalú, 50 éves tudományos munka már csak azért is figyelemre méltó, mert a római jog évszázadokon átívelő hatását vizsgálta, igazolván azt a gondolatot, miszerint „ma, a világban a legtöbb törvény alapja a római jogban gyökerezik”.³

Pólay műve e témakört három fejezetben dolgozza fel, és az utolsó fejezetben annak magyar kontextusát is vizsgálja.

Pólay Elemér e jogi tantárgy ottani tanszékvezető professzora ezen hosszú – közel 160 oldalas – publikációjában mindjárt az első, bevezető részben tisztázni kívánja műve megjelentetésének fő okát. Ez abban összegezhető, hogy a szocialista időszak – és főleg annak Rákosi-korszaka – leginkább elfojtani kívánta a pandektista jogszemléletet, valamint azt kitörölni a magyar jogtudományból.

A mű magával a pandektisztikával mint tudománnyal, a pandektisztika legkiemelkedőbb képviselőinek legjelentősebb tudományos koncepcióival foglalkozik, valamint e tudomány vetületével, illetve a magyar jogtudományra gyakorolt hatásával.

Mindezen fontos kérdéseket a szerzőtől megszokott tudományos alaposággal válaszolja meg ez a mű. Így egyszerre több kérdés is felmerül ezzel kapcsolatban: mi a pandektisztika, illetve milyen történeti fejlődésen ment ke-

resztül? Többek között ezeket a kérdéseket is rendezi a mű első fejezete.

A mű annyira pontos és jó precizitással megírt alkotás, hogy már az első főfejezetének elején – mely *A pandektisztika fogalma* címet viseli – tisztázza a pandektisztika szó jelentését, eredetét, amely alatt „...Justinianus császár⁵ felhatalmazása alapján a bizánci jogélet követelményeihez igazított Digestaseu Pandectae című kódexszel foglalkozó tudományt kellene érteni”.⁶

Ezen fejezet második alpontja pedig már a glosszátorok,⁷ kommentátorok⁸ munkásságával és annak német recepciójával⁹ foglalkozik.

Ez a rész azt tisztázza, hogy a pandekta jog eredete a „...juszthinianuszi törvénytől legjelentősebb részének a Digestának a XI. század második felében történt újrafelfedezése...”.¹⁰ Pólay professzor szerint ez az a joganyag, amelyet aztán a glosszátorok exegetizáltak, magyaráztak és hűbéri joganyagot kapcsoltak hozzá, és így volt jogfejlesztő hatása munkásságuknak.

Majd még ugyanitt a kommentátorok munkájának fontosságát dicsőíti a mű, amely szerint: „...kommentátorok munkásságában [...] a glosszátorok által értelmezett és az előbbiektől továbbfejlesztett juszthinianuszi jog keveredett a longobárd hűbéri joggal, valamint kánonjogi elemekkel...”.¹¹

Majd végül még ugyanebben a fejezetben, de az időben nagyot ugorva már azt vizsgálta a római jog professzora, hogy „...Németországba a római jog az 1495-ben életbe léptetett Reichskammergerichtsordnung folytán bekeverkezett recepció útján hatolt be...”,¹² amelynek végeredményeként jött létre az *Usus modernus Pandectarum*. E jogi munka fontosságát azonban már a harmadik alpontban értékelte a szerző.

Ezen főfejezet utolsó alpontja a pandektisztika fogalmi ismérveit gyűjtötte csokorba. Így e mű szerint a pandektatudomány által megteremtett magánjogi elmélet vált a BGB¹³ alapjává.

A következő fő – legterjedelmesebb és szerintem a legfontosabb – fejezete *A pandektisztika kialakulása, fejlődése és hanyatlása* címet viseli, amelynek első alpontja a pandektisztika társadalmi és politikai-ideológiai gyökereit kutatja.

Egyrészt itt jut arra a következtetésre a szerző, hogy az akkori modern kanti filozófia mennyire értékes. Ezt az állítást az *Isteni Alapelv* című könyv is alátámasztja, amely a legkiemelkedőbb filozófusnak tartja őt, mert: „...filozófiai megközelítéssel elemezte az eredeti (emberi) természet belső és külső törekvéseit”.¹⁴

A másik végkövetkeztetése ennek a résznek, hogy a „...pandektisztika a polgári fejlődés produktuma...”,¹⁵ de

„Pólay Elemér professzor a Jogi Egyetemen polgári jogból vizsgáztatja a hallgatókat”¹⁴

* Zalahegyi Zoltán PhD, adjunktus, Edutus Egyetem, Közgazdaságtani és Módszertani Tanszék, ORCID: 0000-0002-0196-2346

oly módon, hogy a feudális maradványok érintetlenül tovább élnek.

Ezt követően korszakolja a pandektizmus időszakait. Így a második alpontban már a pandektisztika kibontakozása tekintetében elemzi és értelmezi Savigny¹⁶ és Puchta¹⁷ munkásságát a szerző.

A római jog korszakalkotó magyarországi professzora itt emeli ki a történeti jogi iskola alapítóját, Savignyt, aki szerinte: „a »heutiges römisches Recht« kimunkálásában mindig a jusziniánuszi forrásokhoz tért vissza, s a jogtörténeti kutatások nemcsak e források jobb megismeréséhez segítették őt, s a pandektistákat, hanem felhívták a figyelmet a jusziniánusz előtti római jogra.”¹⁸ Ezeket a megállapításokat Savigny: *Das Recht des Besitzes* című „iskolaalapító” monográfiájának, illetve *Obligationenrecht* című művének elemzésével támasztja alá a szerző.

Míg Puchta esetében a *Pandekten* (Leipzig, 1838), illetve a *System des heutigen römisches Rechts* című nagy jelentőségű művét emeli ki, ez utóbbiból pedig

„...a fogalmak hierarchiáját. Minden fogalom és annak minden alkatrésze, amelynek a fogalom megteremtésében valamilyen szerep jutott, egy ún. fogalompiramisban felfelé egészen a jog fogalmáig, lefelé pedig az egyes alanyi jogokig rendre követhető.”¹⁹

Azonban Pólay professzor visszatér Savignyhoz, mert az „...felvázolja a már kialakult pandekta rendszert: a) általános rész, b) dologi jog, c) kötelmi jog, d) családi jog, e) öröklési jog...”²⁰ mely a hatályos polgári jogtudomány alapvető rendszere.

Savigny és Puchta jogügyletfogalmának és tanának szerkezeti felépítését is meghatározta a szerző, így többek között az akaratelmélet kifejtését és a tévedés tanának megfogalmazását és annak megtámadási okká minősítését. Ráadásul a szerződés általános peresíthetőségét és közvetlen képviselét is levezette a jusziniánuszi alapokból.

A harmadik alfejezet már a pandektisztika differenciálódásáról szól, amelynek lényegét a dogmatikus és érdekkutató irányzat megjelenésében látta a római jog professzora.

Itt a pandektisztika dogmatikus irányzatát Brinz²¹ célva-gyonelméletével – amelynek nincs alanya, csak tárgya – mutatja be a szerző. Mindazonáltal Windscheid²² jogszabályértelmezését és annak analógiáját is méltatja e mű, amelyet

„első kiadásban 1862 és 1870 között megjelent *Lehrbuch der Pandektenrechts* (A pandektajog tankönyve) című háromkötetes tankönyvében foglalta össze [...] a pandektisztika eredményeit a maga szaktekintélyével mértéktartóan építette be, és egy olyan szisztémába rendezte, amely jelentősen megkönnyítette a hatalmas matéria kutatását. E könyv hatása az 1900-ban hatályba lépett német polgári törvénykönyv (BGB) tartalmára felmérhetetlen.”²³

Lényeg, hogy ők csak kodifikáció-központúan gondolkodtak Arndts²⁴ jogászprofesszorral együtt. Pólay szerint hátránya volt ennek a nézetnek, hogy figyelmen kívül hagyta Németország akkori szociális problémáit.

A pandektisztika másik válfaja az érdekkutató irányzat, melyet Jhering²⁵ nevével azonosított a magyar római jogász ebben a művében. Jhering a jog funkcióját a társadalmi realitással kapcsolta össze, melyhez filozófiai nézeteket is kapcsolt, melynek konklúziója: alanyi jog = jogilag védett érték.

Végül Pólay a pandektisztika lehanyaglását a „...német egység 1871-ben való megteremtésében...”²⁶ látta.

Befejezésül a harmadik és egyben utolsó fő részében egy rendkívül érdekes dolgot tárgyal e mű. Ez pedig az, hogy a pandektisztikának milyen hatása volt a magyar jogtudományra.

Ezek alapján az került megállapításra az első alpontban, hogy hazánk a társadalmi-gazdasági viszonyok tekintetében a német pandektisztika kialakulásakor gyarmati sorban volt. Ezt a megállapítást Werbőczy²⁷ *Tripartitum*ával támasztja alá a szerző.

Másodszor azt a megállapítást teszi a szerző, hogy a magyar reformkorban Frank Ignác²⁸ képviseli a pandektisztikát hazánkban. Pólay szerint műveiben a kanti filozófiára is van utalás, és történeti jogi iskolához kapcsolja munkásságát, mivel elismerte a Savigny-féle birtokelméletet, de ennek ellenére a maga útját járta. Így a szerző inkább a „...feudális magyar magánjog feldolgozójának...”²⁹ tartja őt.

Majd a harmadik alpontban az 1848–1849-es szabadságharc leverése utáni jogtudomány művelőinek munkásságát elemzi a római jog tudósa. A magyar magánjogtudományában ezen időszakban Suhayda János³⁰ és Wenzel Gusztáv³¹ nevét tartja fontosnak a szerző. Pólay szerint e kor nagy kérdése az volt, hogy mennyiben veheti át a magyar jog az *Optk.*-t,³² amelyet áthat a pandektisztikaszemlélet. (Wenzel Gusztáv 1855-ben készítette el az *Optk.* magyarázatát.)

Az utolsó alpontokban a pandektizmus dogmatikus irányzatának hatását vizsgálta a magyar magánjog tekintetében. A szerző szerint ezen a területen Zlinszky Imre³³ valamint Herczegh Mihály³⁴ alkotott maradandót. Pólay szerint az érdekkutató irányzat hatása a magyar magánjog tudományára Szász-Schwarz Gusztáv³⁵ munkásságával teljesedett ki. Azért is nevezte őt a „magyar Jhering”-nek ezen műve vége felé, mert az ő célja is az volt, hogy az élellet összhangba hozza a jogot.

Végül a hazai pandektizmus értékét abban látta a római jog kiemelkedő professzora, hogy „...Magyarországon, ahol a római jog német formában recepciót sohasem nyert, a magánjog elméletének jelentős hiányait kitöltő magánjogelméletté lett...”³⁶

Az egész mű – és így a pandektisztika – nagyságát is jól látta meg Pólay professzor úr, amikor azt fejtette ki, hogy:

„...alkalmas volt arra is, hogy egész Európa, sőt ezen túlterjedőleg más világrészek magánjogának elméletére hatást gyakoroljon. Ezt a pandektatudományt nevezzük általában bevett kifejezéssel pandektisztikának...”³⁷

Véleményem szerint ez az, ami elvezet egy egységes viláoghoz a jövőben és ezt évszázadokon át nagyban elősegítette a pandektisztika tudománya is.

- ¹ PÓLAY Elemér: A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. *Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Juridica Et Politica*, Tom. XXIII. Fasc. 6.
- ² „Pólay Elemér (Zombor, 1915. aug. 23.–Szeged, 1988. nov. 30.): jogtörténész, egyetemi tanár, az állam- és jogtudomány doktora (1964). Jogi tanulmányait 1933–37-ben a miskolci jogak.-n végezte, 1937-ben a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen jogtudományi, 1938-ban államtudományi doktori oklevelet szerzett. ...1946-ban a római jogtörténet c. tárgykörből magántanári képesítést szerzett a debreceni tudományegyetemen. 1945–49-ben mint c. ny. rk., majd ny. r. tanár vezette a miskolci jogakadémia római jogi tanszékét. 1949–50-ben a szegedi tudományegyetemen a római jogi tanszék vezetője, 1950-től tanszékvezető intézeti tanár, 1951-től tanszékvezető egy.-i tanár. 1955–57-ben a tudományegyetem oktatási és tudományos rektorh.-e. Fő kutatási területei: a preklasszikus római jogtudomány.” KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon (1978–1991)*. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó, 727. p.
- ³ Szentlélek Társasága a Világ Kereszténységének Egyesítéséért: *Cheon Seong Gyeong. Válogatás az Igaz Szülők beszédeiből*. Szöul, 2008. Sung Hwa Kiadóvállalat, 1019. p.
- ⁴ Kép forrása: Vizsgák az egyetemen. *Délmagyarország*, 1954. (január 16.) 13. sz. 4. p., Arcanum Újságok.
- ⁵ „Justinianusi kodifikáció: A római jog törvényekbe foglalása, amelyet Justinianus bizánci császár (ur. 527–565) azért rendelt el, hogy a bizánci birodalom egész területén azonos jog érvényesüljön. A császár 528-ban egy tiztagú bizottságot bízott meg a császári rendeletek összegyűjtésével s egységes törvénykönyv szerkesztésével. A Codex Justinianus 529. április 16-án hozták nyilvánosságra. [...] A császári rendeleteket végül egy négytagú bizottság ismét kiadta 534-ben (Codex Justinianus repetitae praelectionis), amely végül fennmaradt. A 12 könyvből álló kódex Hadrianustól tárgyaként és időrendben tartalmazza a császári rendeleteket. 530-ban egy újabb bizottság 39 jogtudós több mint 2000 könyve részleteinek (fragmentum) felhasználásával foglalta össze az akkori életviszonyok szerint módosítva a római jogtud.-t Digesta v. Pandectae c. (533-ban lépett hatályba).” ÉLESZTŐS László (főszerk.): *Magyar Nagylexikon*, 10. k. Budapest, 2004. 382–383. p.
- ⁶ PÓLAY 1976. 5. p. A szerző ezt a gondolatot az alábbiakkal egészítette ki: „A valóság azonban nem ez, mert nem minden, a jusztinianuszi Pandektákkal foglalkozó tudomány nevezhető így.”
- ⁷ „Glossátorok (gör.), így nevezik a római jogban azokat a jogtudósokat, akik a Corpus juris civilishez u. n. glossákat vagyis szöveget felvilágosító rövid tárgy- és nyelvészeti jegyzeteket készítettek. Első glossátor volt a XII. sz. elején élt Imerius. Kívüle különösen nevezetesek Bulgarus, Martinus, Hugo de Porta Ravennate és Jacobus, állítólag mind a négy Irneus tanítványa.” *A Pallas nagy lexikona*. 8. k. Gesztely–Hegyvám. Budapest, 1894. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 63. p.
- ⁸ Marton Géza *A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók* című műve szerint a kommentátorok az alábbi korszak jeles jogtudósai voltak: „A 12. századig a római jog ismerete és tanítása Európában korlátozott és alacsony színvonalú volt. A római birodalom összeomlása és a barbár törzsi államok nyomain kialakuló államalakulatok társadalmi évszázadokig nem igényelték a fejlett római jogi szabályozást a magán- és gazdasági viszonyok területén. A bolognai egyetem professzorai (glossátorok) és követőik (kommentátorok, posztglossátorok) tevékenységének köszönhetően 13–15. században a római jog reneszánszát élte. A kommentátorok a megindító annak a folyamatnak, amelyet a jogtörténet a római jog recepciója néven ismer (a római jog felvétele az élő jogba).” MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók*. Debrecen, 1937. Méliusz, 31. p.
- ⁹ „Jogrepció, idegen állam jogának elfogadása más állam által, ami kifejezetten törvényileg, de szokás útján is történhetik.” *A Pallas nagy lexikona*. 9. k. Hehezet–Kacor. Budapest, 1895. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 938. p.
- ¹⁰ PÓLAY 1976. 5. p.
- ¹¹ Uo. 9. p.
- ¹² Uo.
- ¹³ „Német Polgári Törvénykönyv (1900). (Bürgerliches Gesetzbuch für das Deutsche Reich) 1896. augusztus 18-án hirdették ki és 1900. január 1-jén lépett életbe. A törvénykönyv 2385 §-a a pandekta tanácsrendszerét követte.” *JogtörtéNET*. <https://majt.webtmp.elte.hu/Tanszkek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/nemetpolgaritorvenykonv.htm>.
- ¹⁴ Szentlélek Társasága a Világ Kereszténységének Egyesítéséért: *Istenni Alapelv*. Budapest, 2001. Egyesítő Egyház, 354. p.
- ¹⁵ PÓLAY 1976. 27. p.
- ¹⁶ „Friedrich Karl von Savigny (1779. febr. 21. Majna-Frankfurt, 1861. okt. 25. Berlin): német jogtudós. Marburgi (1801) és landshuti (1808) egy.-i oktató volt, majd a berlini egy.-en a római jog és a porosz Landrecht (a porosz hatályos jog) professzora (1810–42), a porosz Államtanács tagja, a Kassationsgericht (semmtőszék) tanácsosa, igazságügy-miniszter (1842–48). Az egyetemes jogtud. kimagasló képviselője. Mint a német történeti iskola vezéralakja, a kor uralkodó természetjogi felfogását elutasítva a jog történeti és társadalmi összefüggéseit hangsúlyozta. [...] Nézetei a 19. sz. végéig hátráltatták a Német Birodalom Polgári Törvénykönyvének (BGB) megalkotását, és más országok, így Magyar. jogéletében és jogtud.-ában is tartósan hatottak. [Főbb művei többek között]: System des heutigen römischen Rechts (1–8., 1840–49); Vermischte Schriften (1–5., 1850); Das Obligationrechts als Theil des heutigen römischen Rechts (1–2., 1851–53). ÉLESZTŐS László (főszerk.): *Magyar Nagylexikon*. 10. k. Budapest, 2004. 841–842. p.
- ¹⁷ „Georg Friedrich Puchta (1798. aug. 31. Cadolzburg, 1846. jan. 8. Berlin): német jogtudós. A római jog pandektista irányzatának képviselője. Erlangeni (1823), müncheni (1828), marburgi (1835), lipcsei (1837) egy.-i tanár, majd a berlini egy.-en F. K. von Savigny utóda (1842) lett. Mint a történeti jogi iskola egyik vezéralakja, a szokásjogról írott alapvető művében a jog keletkezésénél és fejlődésénél a népszellem (Volkgeist) szerepét állította előtérbe, s ezzel minden jogrendszer nemzeti jellegét hangsúlyozta. A római jogról írott művei, amelyekben annak az új, megváltozott társadalmi körülményekhez való alkalmazhatóságát igyekezett igazolni, jogásznemzedékek gondolkodását befolyásolták. [Főbb művei többek között]: Das Gewohnheitsrechts (1–2., 1828–37); System des gemeinen Zivilrechts, zum Gebrauch bei Pandekten-Vorlesungen (1832; m. in: A római jog rendszere, 1862); Cursus der Institutionen (1–3., 1841–47; 1893); Lehrbuch der Pandekten (1838; 1877); Vorlesungen über das heutige römische Recht (1847; 1873–74).” ÉLESZTŐS László (főszerk.): *Magyar Nagylexikon*. 15. k. Budapest, 2002. 174. p.
- ¹⁸ PÓLAY 1976. 29. p.
- ¹⁹ Uo. 32. p.
- ²⁰ Uo. 37. p.
- ²¹ „Brinz Alajos, német jogtudós, szül. 1820., megh. 1887. mint müncheni egyetemi tanár. Első műve, mely tudományos híret megállapította: Zur Lehre von der Compensation c. értekezése volt (Lipsee 1849). Tudományos munkái közül kiemelendők: Kritische Blätter civilistischen Inhalts (1852) és a kiváló becsű: Lehrbuch der Pandekten (két kötet).” *A Pallas nagy lexikona*. 3. k. Békalencse–Burgonyvész. Budapest, 1893. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 696. p.
- ²² „Windscheid Bernát József Hubert, német jogtudós, szül. Düsseldorfban 1817. jún. 26., megh. Lipcsében 1892. okt. 26. Tanulmányait a bonni és berlini egyetemeken végezte; 1840. bonni magántanár, 1847. baseli, 1852. greifswaldi, 1857. müncheni, 1871. heidelbergi, 1874. lipcsei rendes egyetemi tanár. Tagja volt a német birodalmi polgári törvénykönyvet kidolgozó bizottságnak, mely az ő Lehrbuch des Pandektenrechts c. műve alapján dolgozott (7. kiad. Frankfurt 1892, Repertorium 1882).” *A Pallas nagy lexikona*. 16. k. Téba–Tuszkok. Budapest, 1897. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1056. p.

- ²³ STEIN, Peter: *A római jog Európa történetében*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 182. p.
- ²⁴ Karl Ludwig Arndts von Arnesberg (1803–1878) jogász, Bonnban, Heidelbergben és Berlinben tanult (Dr. jur.), 1826-ban Bonnban előadó, 1837-ben docens, majd 1839-ben rendes professzor lett a müncheni egyetemen. 1848/49-ben a Nagynémet Párt tagja... 1855 és 1874 között a római jog professzora volt a bécsi egyetemen. Arndts egy szigorú történeti jogi iskola vezetője lett, és tankönyvet írt a pandektokról, valamint számos művet a római és a modern polgári jogról. 1867-től a Lordok Házának tagja (1869-ben a konkordátum híve volt), és a bécsi Császári és Királyi Tudományos Akadémia rendes tagja (1872). POSCH, Gerbert: Karl Ludwig Arndts von Arnesberg. 650 plus – *Geschichte der Universität Wien. Universität Wien*. <https://geschichte.univie.ac.at/de/personen/karl-ludwig-arndts-von-arnesberg>.
- ²⁵ Rudolf von Jhering (született: 1818. augusztus 22., Aurich, Hannover [Németország] – meghalt: 1892. szeptember 17., Göttingen, Németország) német jogtudós volt, akit néha a szociológiai jogtudomány atyjának is neveznek. Kidolgozott egy társadalmi utilitarizmus filozófiát, amely a társadalom szükségleteit hangsúlyozva eltért az angol utilitarista filozófus, Jeremy Bentham individualista megközelítésétől. Jhering római jogot tanított Giessenben (1852–68), Göttingenben (1872-től)... Legambiciózusabb, a Geist des römischen Rechts (1852–65; „A római jog szelleme”) című művében a jog és a társadalmi változások kapcsolatát fejtette ki. Még nagyobb hatást gyakorolt a 20. században a *Jog mint eszköz a cél eléréséhez* (2. kötet) című műve (1877–83; eredetileg németül), amely azt állította, hogy a jog célja az egyéni és társadalmi érdekek védelme azok összehangolásával, és ezáltal a konfliktusok lehetőségeinek minimalizálásával. Ahol a konfliktus elkerülhetetlen volt, nagyobb súlyt tulajdonított a társadalmi érdekeknek, ezzel kiváltva azt a kritikát, hogy az egyént a társadalomnak rendeli alá. Gondolatai fontosak voltak a németországi „érdekJog” későbbi fejlődése szempontjából. Rudolf von Jhering. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Rudolf-von-Jhering>.
- ²⁶ PÓLAY 1976. 82. p.
- ²⁷ „Werböczy István (1458? Verbóc, 1541. okt. 13. Buda); jogtudós, diplomata. Padovai és bolognai, majd krakkói jogi tanulmányok után a királyi kúria jegyzője (1492), Ugocsa vm. egy. i. követeként (1498, 1500, 1501) a köznemesség egyik vezéralakja. Az országbíró ítélőmestere (bírói helyettese, 1502–15), a levert parasztfelkelés után a megtorló törvények megfogalmazója (1514). Királyi személynök (1516), királyi kincstárnok (1521), az ország nádora (1525–26), I. János király kancellárja (1526–41), Buda eleste után a budai magyarok főbírája... 1510 k. kapott királyi megbízás alapján összegyűjtötte az ország szokásjogát (1514), és művét saját költségén Bécsben megjelentette (Hármaskönyv, 1517). Bár törvényként nem fogadták el Magyaror. on, a 19. sz. közepéig az ítélkezési gyakorlat alapja volt.” ÉLESZTŐS László (főszerk.): *Magyar Nagylexikon*. 18. k. Budapest, 2004. 664. p.
- ²⁸ „Frank Ignác (1788. március 24. Nagykároly, 1850. március 4. Bécs): jogtudós [...] a pesti tudományegy.-en jogot hallgatott, 1815-ben avatták jogi doktorrá. 1819-ben kinevezték a kassai jogakadémiaira a magyar magán- és fenytőjog tanárává. 1827-ben a pesti tudományegy.-en a hazai magánjog tanára lett, 1830-ban a törvénytud.-i karra került. 1832-ben az egy. rektorává választották. 1846-ban királyi tanácsossá nevezték ki. [...] Az első között írt magyar nyelvű egy.-i tankönyvet (A közigazság törvénye Magyarhonban, 1–2., 1845–47); Werböczy-interpretációjával, valamint a feudális és a római jog összehasonlító elemzésével jelentőset alkotott. A magyar jogirodalomban elsőként választotta szét az anyagi magánjogot és a perjogot. Az MTA tagja (1847).” ÉLESZTŐS László (főszerk.): *Magyar Nagylexikon*. 8. k. Budapest, 1999. 288. p.
- ²⁹ PÓLAY 1976. 109. p.
- ³⁰ „Suhayda János, Suhajda (Miskolc, 1818. dec. 29.–Bp., 1881. szept. 18.): jogi író, az MTA I. tagja (1864). Jogot végzett, 1842–48 között Vácot városi tanácsos, 1848–49-ben a bp.-i egy. h. tanára (egyházjog), ahol az egyik első, m. nyelven előadó tanár volt. 1851–61 között bíró, 1862-től helytartósági tanácsos. 1869-től haláláig kúriai bíró. Mint jogi szakíró konzervatív irányzatú, elsősorban gyakorlati jellegű munkái közismertek. – F. m. Magyarország közigazg. (Czirák Antal Mózes után, Pest, 1861); Tanulmányok a polgári magánjogi kodifikáció terén (Pest, 1866); A magyar polgári törvénykezés rendszere (Pest, 1869); A magyar polgári anyagi magánjog rendszere (Pest, 1874). – Irod. Konek Sándor: Emlékbeszéde (MTA Emlékbeszédek, Bp., 1882).” KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. 2. k. L–Z. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 665. p.
- ³¹ „Wenzel Gusztáv (Lukau, Szászor., 1812. jan. 19.–Bp., 1891. nov. 23.): jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja (I. 1846, r. 1858) [...] 1835-ben a pesti egy. jogi karán szerzett oklevelet. 1836-ban ügyvédi vizsgát tett, de nem folytatott ügyvédi gyakorlatot. 1838-ban a pesti egy.-en h. tanár (történelem), majd 1839-től a bécsi Theresianum tanára. 1850–58 között a pesti egy.-en a magánjogi tanszék tanára. Nyugalomba vonulásától, 1889-től a főrendiház tagja [...] Mint jogi író a régi feudális intézmények nemzeti jellegének hirdetője, a történeti jogi isk. híve.” KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. 2. k. L–Z. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 1039. p.
- ³² Az *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie* (ABGB), az *Osztárak Polgári Törvénykönyv* (OPTK) 1811-ben került kihirdetésre. Vö. HAMZA Gábor: A magánjog fejlődésének és kodifikációjának sajátosságai Liechtensteinben az osztrák magánjoggal és az Osztrák Polgári Törvénykönyvvel összefüggésben. *Magyar Jog*, 2011. 3. sz. 180. p.
- ³³ „Zlinszky Imre (Pest, 1834. nov. 4.–Balatonfüred, 1880. júl. 14.): jogi író, az MTA I. tagja (1876). ~ Aladár apja. Hazai jogi tanulmányainak elvégzése után bírósági szolgálatot teljesített [...] Irodalmi munkássága során főleg magánjoggal és polgári eljárásjoggal foglalkozott. A konzervatív irányzatához tartozott, aki a haladással szemben védelmezte az ősi, lényegében feudális jogintézményeket. Perjogi munkássága viszont a kor színvonalán állott. Több kommentár (végrehajtási törvény, örökösödési eljárás, váltó- és kereskedelmi eljárás, közjegyzői eljárás stb.) szerzője. – Fő művei: A bizonyítás elmélete (Bp., 1875); A jogorvoslatok rendszere (Bp., 1879); A magyar magánjog mai érvényében... (Bp., 1880). – Irod. Tóth Lőrinc: Emlékezés Z. I. 1. tagra (Ért. a Társadalomtud. köréből, VI., Bp., 1881). KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. 2. k. L–Z. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 1082. p.
- ³⁴ „Herczegh Mihály (Hódmezővásárhely, 1840. márc. 24.–Bp., 1926. márc. 25.): jogász, egyetemi tanár. 1865-től a pécsi jogliceum (ész-jog, enciklopédia, római jog), 1868-tól a győri jogak. (m. magánjog és törvénykezés) tanára, közben 1869-ben pesti egy.-i magántanár (magánjog). 1870–1913 között a bp.-i egy.-en a polgári törvénykezés és a m. magánjog tanára. Gyakorlati igényű munkái fontos segédkönyvek voltak az ekkor még nagy részben kodifikálatlan törvénykezési szabályok alkalmazásával kapcsolatban.” KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. 1. k. A–K. Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó, 709. p.
- ³⁵ „Szász-Schwarz Gusztáv [1910-től szász (1910-ig Schwarz Gusztáv)], született: 1858. jan. 1. Pest, elhunyt: 1920. ápr. 8. Budapest. Tevékenység: jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja (1918) Budapesten ügyvédi irodáját vezette (1884–1896). A budapesti tudományegyetemen a római jog magántanára (1884–1893), ny. rk. (1893–1896), ny. r. tanára (1896–1900), majd a kereskedelmi és váltójog ny. r. tanára és a római jog ún. jogosított tanára (1900–1920). A jog- és államtudományi kar dékánja (1902–1903 és 1916–1917). Római joggal, magyar magánjoggal, kereskedelmi és váltójoggal foglalkozott. Vezető szerepet játszott az új magyar polgári törvénykönyv szerkesztésében (1895-től). *Nemzeti Örökség Intézete*. <https://intezet.nori.gov.hu/public/nemzeti-sirkert/budapest/fumei-uti-temeto/szasz-schwarz-gusztav-1910-tol-szasz-1910-ig-schwarz-gusztav>.
- ³⁶ PÓLAY 1976. 154. p.
- ³⁷ Uo. 21. p.

- **2025. július 2-án** az Egri Törvényszéken rendezték meg a Magyar Jogász Egylet Heves Megyei Szervezetének szokásos éves Jogtörténeti kerekasztalát. Az idei eseményen Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) tartott gazdagon illusztrált előadást *Az „elfelejtett” sajtószabadság az 1848-as politikai vitákban* címmel. Őt követte Gosztornyai Gergely (habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK), aki *Technofeudalizmus, avagy jobbágyság vagyunk-e az interneten?* című előadásában a digitális korban megjelenő függőségi viszonyok kérdéseit járta körül.

- **2025. július 2–4. között** rendezték meg Szegeden az European Society for Comparative Legal History nyolcadik, kétévente megrendezett konferenciáját *Back to the Past and Building the Future* címmel, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának szervezésében. A konferencia szervezőbizottságát Varga Norbert (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) vezette, a szervezési feladatokat pedig Pétervári Máté (egyetemi adjunktus, SZTE ÁJTK) és Varga Benedek (PhD-hallgató, SZTE ÁJTK) látta el. A rendezvényen mintegy 120 előadó és 36 tematikus panel szerepelt, a plenáris előadásokat Ulrike Müßig és Stefan Vogenauer tartották.

A magyar kutatók széles körben és nagy számban képviseltették magukat. Horváth Kata (PhD-hallgató, SZTE ÁJK) *Dowry and Unjustified Enrichment in Roman Law. The Case of Dig. 3, D. 12.4.6* című előadásában egy klasszikus jogintézmény dogmatikai kérdéseit elemezte, Szabó Pál (jogász, Magyarország) *The Legal Symbolism of the Emperor in the Golden Bull (1356)* címmel a császári hatalom középkori jogi reprezentációját mutatta be, míg Megyeri-Pálffy Zoltán (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) *The Impact of Organisational and Procedural Changes on the Functional Design of Judicial Buildings in Modern Hungary* című előadásában a bírósági épületek funkcionális kialakítására ható szervezeti és eljárási változásokat vizsgálta.

László Balázs (óraadó, PTE ÁJK) *The “Crown” in the Legal Documents of the Árpád Era: from Royalty towards the State* című előadásában a korona intézményének jogtörténeti vonatkozásait járta körül, Herger Cs. Eszter (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) *Universal Norms of European Legal Culture: Contributions to the Interpretation of the Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum* címmel az európai jogi kultúra univerzális normáit és egy klasszikus joggyűjtemény új értelmezését vázolta fel. Benke József (egyetemi tanár, PTE ÁJK) *Spirality in the European Continental History of Legal Inference on the Example of the General Prohibition of Inconsistent Behavior* című előadásá-

ban a kontinens magánjogi felelősségi elveinek fejlődését mutatta be, Nagy Péter (egyetemi adjunktus, KRE ÁJK) pedig *The Problems of Hungarian Marriage Law at the End of the 19th Century* című előadásában a házassági jog 19. század végi magyar kihívásait elemezte. Pétervári Máté (egyetemi adjunktus, SZTE ÁJTK) *Changes in Insolvency Law in the Shadow of the First World War in the Two Member States of the Austro-Hungarian Monarchy* című előadásában a csődjog első világháborús átalakulását mutatta be, Krusóczki Bence (PhD-hallgató, SZTE ÁJTK) *Comparison of the Development in Judicial Practice of Hungarian and Austrian Competition Law in Light of the First Hungarian Competition Act* című referátuma a magyar és osztrák versenyjog bírói gyakorlatának összevetésére vállalkozott, míg Varga Benedek (PhD-hallgató, SZTE ÁJTK) *Comparison of the Hungarian and German Regulation of Fraudulent and Culpable Bankruptcy* című előadása a csalárd és gondatlan csődbűncselekmények szabályozását hasonlította össze. Legeza Dénes (kiküldött nemzeti szakértő, EUIPO) *The Enforcement of Public Performance Right in the Interwar Period* címmel tartott előadást.

Biczó András (egyetemi tanársegéd, DE ÁJK) *An Examination of the Comments on the Foreign-Origin Paychus Criminals Made by a Noble County in the Northwest Part of the Hungarian Kingdom in the Late 1720s* című előadásában 18. századi források elemzését mutatta be, Bató Szilvia (független kutató) *German and Austrian Influences in the Mid-19th Century on Hungarian Criminal Legislation. Crimes Against Life and Physical Integrity in the 1843 Proposal and the 1869 Revision* című előadásában a magyar büntetőjog osztrák és német hatásait vizsgálta. Szívós Kristóf (ügyvéd) *The Comparative Analysis of the Assessment of Culpable Actions of the Parties in the Austrian and Hungarian Civil Procedure* című előadása a felek vétkes magatartásának elbírálását elemezte az osztrák és magyar polgári perben.

Rigó Balázs (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) *Elements of Social Care in Early Modern Corporate Societies – Guilds and Urban Statutes*, Peres Zsuzsanna (egyetemi docens, NKE) *The Role of the Nobility in the Social Welfare System in the Early Modern Hungary and Austria*, valamint Kovács-Szépvölgyi Enikő (egyetemi adjunktus, SZE DF ÁJK) *Administrative Child Protection in Hungary During the Period of the Austro-Hungarian Monarchy* című előadása a társadalmi gondoskodás és gyermekvédelem történeti fejlődését mutatta be.

Pálvölgyi Balázs (egyetemi docens, SZE DF ÁJK) *Immigrant Banking and the Limits of State Regulation: the Case of the United States and Hungary (1903–1917)* című előadásában a bevándorlók bankügyeit és az állami szabályozás határait vizsgálta, Niklai Patrícia (egyetemi adjunktus, PTE ÁJK) *Organisations of the German Youth in Hungary during the Second World War in South Transdanubia* című referátuma a német ifjúsági szervezetek történetét dolgozta fel, míg Frey Dóra

(egyetemi adjunktus, Andrassy Egyetem) *Refugees and Displaced Persons – Legal Regulation of the Consequences of Forced Migration after the Second World War in Hungary in International Comparison* című előadásában a kényszmigráció utóéletének jogi szabályozását hasonlította össze.

Bencze Mátyás (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) és Zódi Zsolt (egyetemi docens, NKE ÁJK) *The Rise and Fall of the Chamber's Opinion* címmel tartottak közös előadást. Liktör Zoltán Attila (megbízott oktató, PPKE JÁK) *To Govern an Empire from the Distance – The Council of the Indies and the Viceroy of New Spain and Peru in the 16th and 17th Centuries* című előadásában a spanyol gyarmatbirodalom kormányzásának intézményeit mutatta be, Komáromi László (egyetemi docens, PPKE JÁK) pedig *Possible Precursors of the Direct Democratic Institutions of the Girondin Draft Constitution of 1793 and Their Impact on Later Constitutional Development* című referátumában a közvetlen demokrácia francia előzményeit és továbbélését vizsgálta.

Surjányi Dávid (PhD-hallgató, PTE ÁJK) *From Napoleon to the Muslim Brotherhood – How Western Legal Impact led to Egypt's Partial Secularization, as well as its Sharia-Based Antithesis: Islamism* című előadásában az egyiptomi jogfejlődés nyugati hatásait és iszlamista ellenreakcióját elemezte. Joó László Ádám (PhD-hallgató, DE ÁJK) *Relationships between Laesio Enormis and the Special Damage Mitigation Lawsuits Following the Second Vienna Award* című referátuma a *laesio enormis* és a második bécsi döntést követő kártérítési pereket vetette össze.

Kiss Valéria (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) *The Hungarian Notariat Between the Two World Wars* című előadásában a közjegyzőség két világháború közötti szerepét mutatta be, Beke-Martos Judit (egyetemi adjunktus, Ruhr-Universität Bochum) *An Executive for These United States – Creating the Office of the U.S. President* című előadásában az amerikai elnöki tisztség kialakulását elemezte, Bathó Gábor (egyetemi adjunktus, NKE) pedig *“Dangerous cumulation of powers” – Members of Government in the Legislation* című referátumában a kormánytagok törvényhozási szerepét vizsgálta. Képesy Imre (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) *A Misinterpreted Instruction? – The Genuine Aim Behind Convening the Conference of the Justice of the Realm of 1861* című előadásában az 1861-es Országbírói Értekezlet céljait értelmezte újra, míg Szabó Mátyás (egyetemi tanársegéd, NKE ÁNTK) *The Interpretations of Hans Kelsen and István Tisza on the Legal Nature of the “Austro-Hungarian Compromise” in 1867* című előadásában a kiegyezés jogi természetéről szóló klasszikus értelmezéseket vetette össze.

- **2025. szeptember 1-jével** Sulyok Tamás, Magyarországi köztársasági elnöke – a kultúráért és innovációért felelős miniszternek a fenntartóval egyetértésben tett javaslatára – egyetemi tanárrá nevezte ki Dr. Gosztorny Gergelyt, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti

Tanszék oktatóját. Dr. Gosztorny Gergely (PhD) jogász, médiakutató, a Digitális Autokrácia Kutatócsoport vezetője az ELTE Állam- és Jogtudományi Karon. Kutatási területei – többek között – a közösségi média világszintű szabályozása, a cenzúra, a képi mesterséges intelligencia, az alternatív média és a közvetítő szolgáltatók felelőssége. A European Communication Research and Education Association és a Community Media Forum Europe tagja. 2015 óta a Monroe E. Price Media Law Moot Court Competition magyar csapatának vezető felkészítője. Többször volt az Európa Tanács, a Nemzeti Tehetség Program és a Nemzeti Tehetség Központ szakértője. Több jogi folyóirat szerkesztője, több mint 180 szaktanulmánya jelent meg magyar és nemzetközi jogi folyóiratokban.

- **2025. szeptember 8-án**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar kari tanévnyitó ünnepségén került sor az Ezüst Eötvös Emlékérem átadására. A Kar vezetése a kitüntetést Rigó Balázs (adjunktus, ELTE ÁJK) részére adományozta, elismerve kiemelkedő oktatói tevékenységét és a kari közéletben végzett munkáját.
- **2025. szeptember 11-én** került sor a *Haza & Haladás – 200 éves a reformkor* című tudományos konferenciára a Lónyay-Hatvány-villában, a Magyar Jogtörténeti Egyesület és az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszékén működő Jogtörténeti Kutatások szervezésében, a Batthyány Lajos Alapítvány támogatásával, valamint a Fialatok Batthyány Köre együttműködésével. A rendezvényt Dezső Tamás (elnök, Batthyány Lajos Alapítvány), Mezey Barna (kutatásvezető, Jogtörténeti Kutatások) és Heil Kristóf Mihály (elnök, Magyar Jogtörténeti Egyesület) köszöntötték. A konferencia első szekciójában Melkovics Tamás (egyetemi adjunktus, ELTE BTK) *A haza és a haladás szolgálatában – Politikátörténeti körkép a reformkorból* címmel tartott előadást, ezt követően Heil Kristóf Mihály (egyetemi tanársegéd, ELTE ÁJK) *200 éves? Az életképes koraszülött – A hosszú reformkor első szakasza (1790–1825)* című előadásában a reformkor korai szakaszának főbb tendenciáit ismertette. Horváth Attila (alkotmánybíró; egyetemi tanár, NKE) Gróf Széchenyi István jogi munkásságát elemezte, majd Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) a reformkori büntetőjogi viták történetét mutatta be *Fogházjavítás és a liberális politika* címmel. A következő blokkban Fónagy Zoltán (habilitált egyetemi docens, ELTE BTK) egy 19. századi polgárosodási és nemzetépítési esettanulmányt ismertetett, Megyeri-Pálfi Zoltán (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) a reformkori közigazgatási épületekről beszélt, Katona Csaba (történész, kommunikációs referens, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár) pedig a rendi és polgári normák összeütközését mutatta be Balatonfüred példáján. Hermann Róbert (parancsnok tudományos helyettese, Hadtörténeti Intézet és Múzeum) a reformkori hadtudományi törekvésekről tartott előadást. A délutáni szekcióban Jánosi András (muzeológus, zenekutató, ren-

des tag, Magyar Művészeti Akadémia) a magyar táncok reformkori divatját mutatta be, ezt folytatta Ónodi Béla (okleveles néptáncpedagógus, egyetemi tanár, Magyar Táncművészeti Egyetem) a tánc hagyományok továbbéléséről szóló előadásával. Korzenszky Tamás (néprajzkutató) a magyar néptánc és nemzeti identitás kapcsolatát elemezte, míg Prágai Adrienn (művészettörténész, főmuzeológus, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria) *A Szép Mesterségek kezdete – Úton a modern magyar művészet felé* címmel beszélt a korszak művészeti törekvéseiről. A záró szekcióban Bathó Gábor (egyetemi adjunktus, NKE) az úrbírság eltörlésének jogtörténeti útját mutatta be, Pap Péter (egyetemi tanársegéd, BME) a reformkori végrehajtási jog sajátosságairól beszélt, végül Liktör Zoltán Attila (megbízott oktató, PPKE JÁK) *Bécsről Rióig, Riótól Pozsonyig? – Mária Leopoldina főhercegnő a nemzetközi politikában (1816–1826)* című előadásával zárta a

HAZA & HALADÁS

200 ÉVES A REFORMKOR

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA
A MAGYAR JOGTÖRTÉNÉS EGYESÜLET ÉS AZ ELTE ÁJK
MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉN MŰKÖDŐ
JOGTÖRTÉNETI KUTATÁSOK SZERVEZÉSÉBEN, A
BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNERÜNK: FIATALOK BATTHYÁNY KÖRE

HELYSZÍN:
LÓNYAY-HATVANY-VILLA

2025. Szeptember 11.

programot.

- **2025. szeptember 18–20. között** rendezték meg a 12. interdiszciplináris nemzetközi konferenciát Pécsen és Szekszárdon a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szervezésében. A rendezvény a jogi néprajz, jogtörténet és jogi kultúrtörténet kutatóinak egyik legfontosabb éves találkozója volt, amely ezúttal az európai és ázsiai jogszokások összehasonlító vizsgálatára fókuszált. A megnyitóra a pécsi MTA PAB Székházban került sor. A plenáris előadások sorát Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE

ÁJK) indította *Az árvák helyzete egyes földesúri uradalmakban* című előadásával, majd Sendensjav Dulam (University of Arts and Culture, Mongólia) a mongol szóbeli jogkultúra történeti gyökereit mutatta be. Ezt követően Keszeg Vilmos (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) tartott esettanulmányt *A mindennapi élet szerveződése az első világháború idején* címmel, végül Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) *Becsületesség és becstelenség nyilvánítás a középkori városi jogban* címmel ismertette kutatási eredményeit. A tanácskozás tematikus szekciói széles spektrumot öleltek fel: a történeti jogszokáskutatás kérdései, az interdiszciplináris kutatások, a helyi közösségek önszabályozásának hagyományos formái és az írott joghoz való viszonya, a népi jogélet és a mindennapi joghasználat aspektusai egyes közösségekben, a társadalmi normák, konfliktuskezelési technikák és perbeli gyakorlatok történeti példáit elemezve. Hangsúlyos volt továbbá a jogi szimbolika és jogi kultúra, valamint a művészeti alkotásokban tükröződő jogtörténeti és jogi etnográfiai relevanciájú témák bemutatása. Szintén külön egységet alkottak az erdélyi jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti előadások is. A mongol vendégelőadások a keleti jogi hagyományokat állították a középpontba: Danzan Lundeejantsan a buddhizmus és az államhatalom dualizmusát elemezte a Mongol Birodalom idején. A mongol jogi néprajzi tematikájú előadásokhoz kapcsolódóan magyar kutatók – köztük Obrusánszky Borbála, Falus Orsolya, Nagy Janka Teodóra és Bognár Szabina – a mongol és magyar jogszokások összehasonlító vizsgálatát mutatták be. A háromnapos tanácskozáson több mint negyven előadó vett részt öt szekcióban, amelyekben európai és ázsiai kutatók közösen vitatták meg a jogszokáskutatás legújabb eredményeit. A konferencia anyagait a résztvevők tanulmányaival közösen megjelent kötet foglalja össze *Jogszokáskutatás Európában és Ázsiában* címmel.

A konferencia kiadványa elérhető a Pécsi Tudományegyetem repozitóriumban az alábbi hivatkozással: <https://pea.lib.pte.hu/items/013a0ff7-eba5-4e7f-b7bb-f43142539e65>.

- **2025. szeptember 18-án** került sor a Csizmadia Andor Emlékkonferenciára a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, a Dr. Halasy-Nagy József Aulában. A rendezvény Csizmadia Andor (1914–1986), a magyar jogtörténet és jogszociológia kiemelkedő alakja előtt tisztelgett, aki 1964 és 1968 között a pécsi jogi kar dékánjaként is tevékenykedett. A konferenciát Fedeles Tamás DSc, oktatási rektorhelyettes nyitotta meg, majd Fábián Adrián, a PTE ÁJK prodekanja köszöntötte a résztvevőket. A plenáris blokkban és az öt tematikus szekcióban számos rangos előadó mutatta be Csizmadia Andor tudományos és oktatói örökségét, valamint az általa művelt diszciplínák aktualitását. Az első szekcióban Szabó István (tanszékvezető egyetemi tanár, PPKE JÁK) a folyóiratszerkesztő Csizmadia tudományos-közéleti szervezőmunkáját ismertette, őt

Nagy Janka Teodóra (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE KPVK) követte az egri Szociográfiai Intézet kutatásairól szóló előadásával. Stipta István (egyetemi tanár, KRE ÁJK) Csizmadia szerepét mutatta be az MTA Jogtörténeti Munkaközösségében. A második szekcióban Csizmadia egyetemi oktatói tevékenységének aspektusai kerültek előtérbe: Antal Tamás (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) a városi jog magántanáráról, Schweitzer Gábor (egyetemi tanár, NKE ANTK) jogalkotmánytani munkásságáról, míg Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) a magyar jogtörténet-tudományban betöltött szerepéről tartott előadást. A délutáni program Csizmadia kutatási területeire összpontosított. A harmadik szekcióban Balogh Judit (tanszékvezető egyetemi docens, DE ÁJK), Berke Gyula (tanszékvezető habil. egyetemi docens, PTE ÁJK) és Korsósné Delacasse Krisztina (habil. egyetemi docens, PTE ÁJK) a polgári modernizáció, a szociális gondoskodás és a jogszociológia kapcsolódó kérdéseit vizsgálták. A negyedik szekcióban Niklai Patrícia Dominika (adjunktus, PTE ÁJK), Puskás Tamás (PhD-hallgató, PTE ÁJK) és Herger Cs. Eszter (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) Csizmadia oktatásügyi és egyházi jogi munkásságát mutatták be. A konferencia zárásában Varga Norbert

(tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *Egy közigazgatástörténeti életmű 40 év távlatából* című előadásával reflektált Csizmadia Andor közigazgatás-történeti örökségére.

- **2025. szeptember 29-én** adta át Weiszbürg Tamás, az Országos Tudományos Diákköri Tanács elnöke az Országos Tanács által, az Országos Tudományos Diákköri Konferencia fennállásának 70. évfordulója alkalmából alapított kitüntetések a Semmelweis Egyetem ünnepi rendezvényén. Az „OTDK70” ezüst emlékképet azok számára adományozta a testület, akik a Tudományos Diákkörök hosszú életútján, kiemelten az elmúlt negyed évszázadban áldozatos, kiemelkedően eredményes közreműködésükkel segítették és segítik a tehetséges, ambíciózus fiatalok pályakezdését. A kitüntetést az ünnep alkalmából a jogtörténészek közül Balogh Judit (egyetemi docens, Debreceni Egyetem), Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem), Korsósné Delacasse Krisztina (egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem), Máthé Gábor (professor emeritus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem), Mezey Barna (egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem) és Peres Zsuzsanna (egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem) vehette át.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jegtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a jogtortenetiszemle@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, valamint tüntessék fel ORCID-azonosítójukat annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy-egy 1000–1500 karakter terjedelmű magyar, német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagykötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztárak–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - o Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
 - o Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - o Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
 - o A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
 - o Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel:
a Szerkesztőbizottság

INHALT/TABLE OF CONTENT

BUDAPEST 150

GERHARD, Péter – Wahlrechtliche Fragen in der Hauptstadt zur Zeit der Vereinigung von Budapest/ Dilemmas Concerning Voting Rights in the Capital at the Time of Budapest's Unification	1
HOREL, Catherine – Budapest zwischen Multikulturalismus und Nationalismus, 1848–1919/ Budapest Between Multiculturalism and Nationalism, 1848–1919	9
PÁLVÖLGYI, Balázs – Horizonte der Ängste. Schichten der Debatte und des Dissenses über die Vereinigung von Buda, Pest und Óbuda/ Horizons of Anxiety. Contested Issues and Layers of Dissent Surrounding the Unification of Buda, Pest, and Óbuda	18
SIMON, Katalin – Das kleinste Glied in der Kette. Óbuda und die Stadtvereinigung(en)/ The Smallest Link in the Chain. Óbuda and the Municipal Unification(s)	26
SIPOS, András – Das kommunale Steuersystem von Budapest von der Stadtvereinigung bis zum Zweiten Weltkrieg/ Budapest's Municipal Tax System from the City Unification to World War II.	35
SOÓKI-TÓTH, Gábor Csaba – Budapests Stadtentwicklungspläne in der Vergangenheit und die Herausforderungen der Gegenwart/ Budapest's Urban Planning in the Past and the Challenges of the Present	43
WERKSTATT/WORKSHOP	
MOLNÁR, Dániel – Eine besondere Art des Eigentumserwerbs. Ein rechtsgeschichtlicher Überblick über die öffentliche Versteigerung mit besonderer Berücksichtigung der ungarischen Aspekte/ A Specific Method of Acquiring Property. An Overview of the Legal History of Public Auctions, with Particular Regard to Hungarian Aspects.	50
RUNDSCHAU/REVIEW	
VARGA, Benedek – Bericht über die internationale Konferenz „8 th Biennial Conference of the ESCLH: Back to the Past and Building the Future“/Report on the “8 th Biennial Conference of the ESCLH: Back to the Past and Building the Future”.	58
ÜBER BÜCHER/ABOUT BOOKS	
Über Elemér Pólay's Werk „Die Pandektistik und ihr Einfluss auf die ungarische Privatrechtswissenschaft“/ About Elemér Pólay's Work “Pandectistics and its Impact on Hungarian Private Law Scholarship” – ZALAHEGYI, Zoltán.	60
NACHRICHTEN/NEWS	
RICHTLINIEN FÜR AUTOR(INN)EN/AUTHORS' GUIDELINES	

Auf der Titelseite/On the cover page:

„Entwurf des Wappens der Hauptstadt Buda-Pest.“/“Design of the coat of arms of the capital city of Buda-Pest.”
Buda-Pest czimere. *Vasárnapi Ujság*, 1873. (április 6.) 14. sz. 168. p., Arcanum Zeitungen/Arcanum Newspapers

Unser professioneller Partner ist die Nationalen Medien- und Kommunikationsbehörde (NMHH).
Our professional partner is the National Media and Infocommunications Authority (NMHH).

National Media and Infocommunications Authority | Hungary

Unterstützer/Contributors

Jog
történeti szemle

Internationales Redaktionskollegium/International editorial board:
Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Internationalen Redaktionskollegiums),
Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srđan Šarkiđ (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

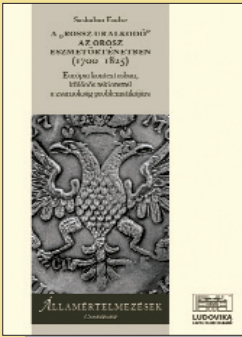
Redaktionskollegium/Editorial board:
Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Beliznai Kinga,
Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály,
Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Redaktion/Editing:
Chefredakteur/Chief Editor: Dr. Mezey, Barna
Redakteur/Editor: Dr. Megyeri-Pálffy, Zoltán
Nachrichtenredakteurin/News Editor: Dr. Kovács-Szépvölgyi, Enikő
Anschrift der Redaktion/Editorial address: 1053 Budapest, Egyetem tér
1–3, II. Stock, ZI/Room 211, Tel./Fax: + 36 1 411 6518
jogtortenetiszemle@gmail.com
ISSN 0237–7284

Herausgeber/Publisher: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Debrecen/Department of Legal History of University Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität/ELTE Department of the History of Hungarian State and Law, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche/Intitute of Legal History and Theory Károli Gáspár University of the Reformed Church, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc/Department of Legal History of University Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Rechtsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste/Department of Constitutional and Legal History of Ludovika University of Public Service, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität/Department of Legal History of Pázmány-Péter Catholic University, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs/Department of Legal History of University Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität/Department of Legal History of University Győr, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged/Department of Legal History of University Szeged

Verlag/Publishing works: Gondolat Kiadó

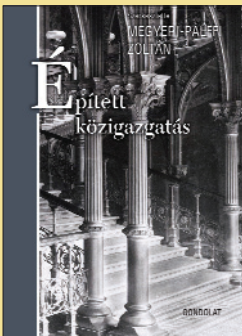
**A „ROSSZ URALKODÓ” AZ OROSZ ESZMETÖRTÉNETBEN (1700–1825)
EURÓPAI KONTEXTUSBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A ZSARNOKSÁG
PROBLEMATIKÁJÁRA**
Sashalmi Endre

Az *Államértelmezések* című könyvsorozatban az állam- és kormányzáselméleti alap kutatás irányai szerint az állam- és kormányzáselméletek, a történelmi nemzetállamok és birodalmak „államtanai” témakörében létrehozott kutatói teljesítményeket, az államtudomány nagy gondolkodóit, nagy elméleteit, nagy vitáit elemző monográfiákat, tanulmányköteteket, valamint fordításokat adunk közre *Gondolkodók*, *Elméletek*, *Viták* szerinti tematikai csoportosításban. A *Gondolkodók* sorozat klasszikus államelméleti műveket, eredeti fordításokat, nagy gondolkodókról szóló írásokat, az *Elméletek* sorozat rendszeres államelméletek, illetve „államtanok” rekonstrukcióit, új elméletalkotásokat, a *Viták* sorozat pedig az államjelenség különböző nézőpontú értelmezéseivel kapcsolatos aktuális, problémaorientált vitákat, újszerű kontroverz megközelítéseket összefoglaló munkákat közöl. A *Gondolkodók* sorozatban megjelenő jelen kötet egy kifejezetten „birodalmi államtan” szerzőinek írásait elemzi, primer források alapján annak rekonstruktív bemutatására tesz kísérletet, hogy a „rossz uralkodó” mint gyűjtőfogalom milyen toposzokat fed le a zsarnokság kérdésén kívül a nyugati keresztény kultúrkörben, illetve Oroszországban.

ISBN 978 963 653 070 9, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024. 336 p.
DOI: <https://doi.org/10.36250/01150>

ÉPÍTETT KÖZIGAZGATÁS
Megyeri-Pálffy Zoltán (szerk.)

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés időszaka tagadhatatlanul „izgalmas” és fordulatos periódus, hiszen nemcsak a két államfél közötti közjogi viszonyok rendeződtek ekkor, hanem a Magyar Királyságban is elindulhattak azok a folyamatok, amelyek nyomán létrejöhetett a modern államszerkezet, az a polgári berendezkedés, amelynek magjait az 1848. márciusi törvényhozás vetette el. A bírói hatalom gyakorlásáról rendelkező 1869. évi IV. törvénycikk óriási változásokat hozott a korabeli államszervezet alakításában: valóban elvált egymástól az igazságszolgáltatás és a közigazgatás, amelyeknek fejlesztése külön utakon folyt tovább. Ennek a jogszabályi kereteinek kialakításakor nem volt elegendő az újonnan létrehozandó vagy átalakítandó szervezeti egységeket rendezni, hanem a személy(zet)i és a dologi hátteret is meg kellett teremteni. Ez utóbbihoz kapcsolódik a szervezetrendszer működéséhez elengedhetetlen, megfelelő fizikai környezet kialakítása: székházak, hivatalok, község-házak, városházák építése. S ezek mellett azok a tényezők, amelyek a jól működő közigazgatás egyik alapját jelenthetik, mint például a közlekedési infrastruktúra fejlesztése. A kötet a szerzők alfabetikus sorrendjében tartalmazza a tanulmányokat, amelyek különböző aspektusokban világítják meg az átalakuló közigazgatás témáját. Így a dualizmus kori minisztériumok elhelyezése (Bathó Gábor) és a nagyközségek székházépítése (Brunner Attila) kerül terítékre, illetve a reformkori vármegyei infrastruktúra-fejlesztés (Heil Kristóf Mihály), majd a 19. század 70-es éveiből a pesti Új Városháza építése (Megyeri-Pálffy Zoltán), végül – egyfajta keretként, a 20. századba átnyúlva – az épített környezet védelmének jogi szabályozástörténete (Völgyesi Levente). Valamennyi tanulmányból kiolvasható a „tudományköziség”, azaz az inter- és multidiszciplináris jelleg, amely elengedhetetlen akkor, amikor az építés és az adminisztráció, az „épített közigazgatás” összefüggéseit vizsgáljuk.

Jogtörténeti Értekezések 66. ISBN 978 963 556 572 6, Gondolat Kiadó, Budapest, 2024. 106 p.

**BŐS-NAGYMAROS: NEMZETKÖZI JOG, POLITIKA, KÖRNYEZETVÉDELEM. ÍRÁSOK
AZ ERŐMŰRENDSZER TÖRTÉNETÉRŐL ÉS A JOGVITÁRÓL**
Nagy Boldizsár

„Bős–Nagymaros” fogalomná vált, a növekedésre törő mérnöki mentalitás és a posztindusztriális ökológiai értékrendszer küzdelmének, egyúttal a hatalom és az ellenzék összeütközésének terepeként. Története azonban nem ért véget a rendszerváltással, de még az 1997-es, a hágai Nemzetközi Bíróság által hozott ítélettel sem. A magyar legújabb kori történelem nem érthető meg a vízlépcsőrendszer körülvevő hazai álláspontok „hullámszáma” és a Csehszlovákiával, majd Szlovákiával folytatott vita, ezen belül az 1993–1997 között Hágában zajlott per beható ismerete nélkül. Ez a hiánypótló könyv az első, amely „Bős–Nagymaros” politikai, jogi és környezetvédelmi elemeit gazdag illusztrációkkal, az ügy teljes eddigi történetét feldolgozva áttekinti. Szerzője 1990 és 2010 között a magyar kormányok nemzetközi jogi szakértőjeként nemcsak közelről követte, hanem befolyásolta is a per, majd a kétoldalú tárgyalások menetét, ezért a nyilvánosságban nem látható folyamatokról is be tud számolni. A kötet újonnan írt, a mai olvasónak szóló nyitó- és zárófejezete, illetve az időrendben közölt korábbi tanulmányok a Nemzetközi Bíróság 1997. évi ítéletének részletes elemzését adják, választ kínálva arra is, miért képtelen a két állam harmincöt évvel a vita kirobbanása után végre rendezni az ügyet, és miért tűri a magyar kormány a Duna elterelésének folyamatos jogsértését. A közelmúltban feléledtek az egy második vízlépcső felépítését szorgalmazó hangok. Aki a kérdésről vitázni akar, nem nélkülözheti e könyv érveit.

ISBN 978 963 556 512 2, Gondolat Kiadó, Budapest, 2024. 410 p.

A Magyar Tudományos Akadémia, majd a Magyar Kutatási Hálózat keretében működött ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport kutatásainak folytatóiként az ELTE ÁJK Jogtörténeti Kutatások együttműködő kutatói – akik a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálják – 2025-ben is folyamatosan megújuló tartalommal várják a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapjukon.

mtajogtortenet.elte.hu

